

ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ - ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΜΣ «ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ» - ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ»

ΚΙΚΙΑΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

ΥΜΝΟΨΑΛΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Διπλωματική εργασία

Επιβλέπων καθηγητής: κ. Δημήτριος Μπαλαγεώργος

Αθήνα 2018

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
ΙΣΤΟΡΙΚΑ-ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΚΑ	
1. Ο Μέγας Βασίλειος.....	13
α) Ο Βίος του.....	13
β) Το έργο του	15
γ) Ο εορτασμός του Μεγάλου Βασιλείου	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΑ	
1. Διαμόρφωση της υμνογραφίας	20
2. Η περί του Μεγάλου Βασιλείου ποίηση	21
α) Στιχηρά	22
β) Κοντάκια	23
γ) Κανόνες	25
δ) Ακολουθίες.....	27
3. Το διάγραμμα της τελετουργίας του Εσπερινού	29
4. Το διάγραμμα της τελετουργίας του Όρθρου	30
5. Υμνητικά σχήματα στην υμνογραφία του Μεγάλου Βασιλείου.....	32
6. Οι υμνολόγοι του Μεγάλου Βασιλείου (Η ζωή και το έργο τους)	35
α) Κυπριανός και Νικόλαος	36
β) Ρωμανός ο μελωδός	36
γ) Βυζάντιος	37
δ) Ανδρέας Κρήτης	38
ε) Ιωάννης (μοναχός) ο Δαμασκηνός	39
στ) Πατριάρχης Γερμανός	40
ζ) Δαμιανός μοναχός	41
η) Θεοφάνης ο Γραπτός	42
θ) Θεόδωρος Στουδίτης	42
ι) Ανατόλιος	43

ια) Ιωσήφ ο Υμνογράφος	44
ιβ) Βασίλειος Παγουριώτης	45
ιγ) Ιωάννης Μαυρόπουλος	45
7.Συγκεντρωτικός πίνακας υμνογράφων και ύμνων.....	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΑ

1.Τα μουσικά βιβλία που περιέχουν τα μέλη.....	52
2.Μελοποιοί της Βυζαντινής περιόδου	53
α) Αναπαρδάς.....	54
β) Ιωάννης ο Γλυκός	55
γ) Γρηγόριος δομέστικος ο Γλυκός.....	56
δ) Ιωάννης Κουκουζέλης	58
ε) Μανουήλ Χρυσάφης ο λαμπαδάριος	63
στ) Γεράσιμος Χαλκεόπουλος.....	66
ζ) Ιωάννης ιερέυς ο Πλουσιαδηνός	67
3.Μελοποιοί της Μεταβυζαντινής περιόδου.....	68
α) Χρυσάφης ο νέος	69
β) Γερμανός Νέων Πατρών.....	70
γ) Κοσμάς Ιβηρίτης ο Μακεδών	72
δ) Πέτρος Μπερεκέτης	73
ε) Ιάκωβος Πρωτοψάλτης	75
στ) Πέτρος ο Πελοποννήσιος	76
ζ) Πέτρος ο Βυζάντιος.....	79
η) Γεννάδιος μοναχός	80
θ) Μανουήλ Βυζάντιος.....	81
ι) Κωνσταντίνος πρωτοψάλτης	82
ια) Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ	83
ιβ) Ιωάννης πρωτοψάλτης.....	85
ιγ) Στέφανος λαμπαδάριος	86
ιδ) Θεόδωρος παπα Παράσχου Φωκαεύς.....	86
ιε) Νικόλαος Σμύρνης	88
ιστ) Αλέξανδρος Βυζάντιος.....	89
ιζ) Πέτρος Φιλανθίδης.....	89

ΜΕΛΟΠΟΙΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	91
ΠΙΝΑΚΑΣ Ι	91
ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ	92
ΜΕΛΟΠΟΙΟΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	93
ΠΙΝΑΚΑΣ Ι	93
ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ	94
ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.....	94
4.Μορφολογική προσέγγιση του μέλους Ψ <i>θεία και ιερά</i>	96
α) Ψ <i>θεία και ιερά</i> του Αναπαρδά	97
β) Ψ <i>θεία και ιερά</i> του Μανουήλ Χρυσάφη	99
γ) Ψ <i>θεία και ιερά</i> του Κοσμά Ιβηρίτη.....	101
δ) Ψ <i>θεία και ιερά</i> του Πέτρου Μπερεκέτη.....	102
4.Σύγκριση μελών	104
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	108
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	110
ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΠΙΜΕΤΡΟ	110
1. ΣΤΙΧΗΡΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ	110
2. ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΑ.....	111
3. ΡΩΜΑΝΟΥ(;) ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ	112
4. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ	112
5. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΣΤΙΧΗΡΑ.....	113
6. ΑΝΔΡΕΑ ΚΡΗΤΗΣ ΕΙΡΜΟΙ ΚΑΝΟΝΑ.....	114
7. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥΡΙΩΤΟΥ ΕΙΡΜΟΙ ΚΑΝΟΝΑ	115
8. ΔΑΜΙΑΝΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΙΑΜΒΙΚΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ.....	116
9. ΙΩΣΗΦ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΥ ΚΑΝΟΝΑΣ	117
ΕΙΚΟΝΕΣ	124
Αναπαρδά - Κώδικας Σινά 1251	124
Μανουήλ Χρυσάφη - Κώδικας Σινά 1251	125
Κοσμά Ιβηρίτη - Κώδικας Ιβήρων 970.....	126
Πέτρου Μπερεκέτη - Κώδικας Ιβήρων 967.....	127
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	128

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Έναν χρόνο σχεδόν μετά την έναρξη της φοίτησής μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Μουσικολογία», στην κατεύθυνση «Βυζαντινή Μουσικολογία», κλήθηκα να επιλέξω το θέμα της διπλωματικής μου εργασίας. Σε αυτό συνέβαλε τα μέγιστα ο καθηγητής κ. Δημήτριος Μπαλαγεώργος, ο οποίος με υπομονή και ενδιαφέρον άκουσε τις σκέψεις και τους προβληματισμούς μου πάνω σε θέματα βυζαντινής μουσικολογίας τα οποία διδάχθηκα για δύο εξάμηνα από τον ίδιο, τον κ. Αχιλλέα Χαλδαιάκη, την κ. Φλώρα Κρητικού και τον κ. Θωμά Αποστολόπουλο. Έτσι, κατέληξα στην απόφαση να ασχοληθώ με την υμνογραφία και τα μέλη που έχουν δημιουργηθεί με σκοπό να υμνήσουν τον Μέγα Βασίλειο.

Η ενασχόλησή μου με θέματα υμνογραφίας με οδήγησε σε δρόμους έρευνας που δεν είχα φανταστεί. Πέρασαν από μπροστά μου ονόματα υμνογράφων που δεν γνώριζα, αλλά και υπέροχα υμνογραφικά ποιήματα τα οποία αποτελούν αριστουργήματα της ελληνικής ποιήσεως και πνευματική κληρονομιά. Επίσης, η επαφή με τα μέλη που μελοποιήθηκαν από τον ΙΓ΄ αιώνα έως τον ΙΘ΄ αιώνα για τον Μέγα Βασίλειο, δημιούργησε σε εμένα την βεβαιότητα για την αδιάκοπη συνέχεια της ψαλτικής παράδοσης, η οποία δεν αποτελεί απλά και μόνον ένα μουσειακό είδος, αλλά συνδέεται με το παρελθόν και το μέλλον του πολιτισμού μας.

Οφείλω πολλές ευχαριστίες στον κ. Δημήτριο Μπαλαγεώργο, ο οποίος στάθηκε πολύτιμος αρωγός με τις συμβουλές του, καθ' όλη την διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας μου. Επίσης, ευχαριστώ τον βιβλιοθηκάριο της Ιεράς Μονής Ιβήρων του Αγίου Όρους π. Θεολόγο Ιβηρίτη για την άμεση ανταπόκρισή του, όσον αφορά την πρόσβασή μου σε μουσικούς κώδικες της Ι.Μ. Ιβήρων και τον κ. Βασίλειο Σαλτερή για πληροφορίες που μου παρείχε σχετικά με την έρευνά μου. Πολλές ευχαριστίες στην ανάδοχό μου Βασιλική Παππά που φιλοτέχνησε την εικόνα που κοσμεί το εξώφυλλο της εργασίας. Δεν θα πρέπει να παραλείψω τις ευχαριστίες στην οικογένειά μου για την ψυχολογική, αλλά και ουσιαστική υποστήριξή της σε όλη την διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής. Τέλος, δόξα και τιμή πρέπει στον προστάτη μου άγιο, Μέγα Βασίλειο, που με αξίωσε να ολοκληρώσω την συγγραφή της εργασίας αυτής.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου, <i>Συναξαριστής</i>	Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, <i>Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν, περιέχων τοὺς μήνας Σεπτέμβριον, Οκτώβριον, Νοέμβριον, Δεκέμβριον, Ιανουάριον και Φεβρουάριον</i> τόμ. Α΄, Νικολαΐδου Φιλαδελφέως, Αθήνα 1868.
Κωνσταντίνου Καραγκούνη, <i>Τα Χερουβικά</i>	Καραγκούνη Χ. Κωνσταντίνου, <i>Η παράδοση και εξέγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιΐας</i> , Αθήνα 2003.
Μουσική Κυψέλη Στεφάνου Λαμπαδαρίου	Μουσική Κυψέλη, κατά την προφοράν και το ὕφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπὸ Στεφάνου Λαμπαδαρίου, περιεκτικὴ πάντων τῶν ἰδιομέλων και Δοξαστικῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ, τῆς Αἰτῆς, τῶν Ἀποστίχων και τῶν Αἰνῶν, Ἀπολυτικίων και Κοντακίων πασῶν τῶν Δεσποτικῶν και Θεομητορικῶν Ἑορτῶν τῶν Ἑορταζομένων Ἀγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ τοῦ τε Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου εἰς τόμους δύο, τόμος α΄ αὐθις ἐκδιδόμενος ὑπὸ Δ. Ἰωάννου πρωτοψάλτου, ἀδεία και ἐγκρίσει τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὑπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ι. Παλλαμάρη, 1882.
Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, <i>Ιστορικὴ επισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς</i>	Παπαδόπουλου Ι. Γεωργίου, <i>Ιστορικὴ επισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ των ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι των καθ' ἡμᾶς (1-1900 μ.Χ)</i> , Ἐκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη 1990.
Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, <i>Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς</i>	Παπαδόπουλου Ι. Γεωργίου, <i>Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς :</i>

*Και οι από των αποστολικών χρόνων ἄχρι των
ημερῶν ἡμῶν ακμάσαντες επιφανέστεροι
μελωδοί, υμνογράφοι, μουσικοί και
μουσικολόγοι, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον
Κουσουλίνου & Αθανασιάδου, Εν Αθήναις
1890.*

Γρ.Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα
μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας,*

Στάθης Θ. Γρηγορίου, *Οι αναγραμματισμοί και τα
μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας, ε΄ έκδοση,
εκδίδει ο Γρ. Θ. Στάθης, IBM, Μελέται 3,
Αθήνα 2003.*

Γρ.Θ. Στάθης, *Άγιον Όρος Α΄*

Στάθης Θ. Γρηγορίου, *Τα χειρόγραφα βυζαντινής
μουσικής-Άγιον Όρος. Κατάλογος περιγραφικός
των χειρογράφων κωδίκων βυζαντινής μουσικής
των αποκειμένων εν ταις βιβλιοθήκαις των ιερών
μονών και σκητῶν του Αγίου Όρους, τόμ. Α΄,
IBM, Αθήνα 1975.*

Γρ.Θ. Στάθης, *Οι τρεις Ιεράρχες υμνολογούμενοι
και μελωδούμενοι*

Στάθης Θ. Γρηγορίου, «Οι τρεις Ιεράρχες
υμνολογούμενοι και μελωδούμενοι», ανάτυπον
εκ της Επιστημονικής Επετηρίδος της
Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου
Αθηνών, Τόμος ΛΓ΄, Αθήναι 1998.

Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου 1821

*Δοξαστικά τοῦ ἐνιαυτοῦ τῶν δεσποτικῶν καὶ
θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τῶν ἑορταζομένων
ἀγίων, μελισθέντα παρὰ Πέτρου λαμπαδαρίου
τοῦ Πελοποννησίου, ἐξηγήθησαν δὲ κατὰ τὴν
νέαν μέθοδον παρὰ Γρηγορίου λαμπαδαρίου,
τόμος πρῶτος, ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας
Ριγνίου, εὐρίσκεται δὲ κατὰ τὸν Γαλατᾶν τῆς
Κωνσταντινουπόλεως, παρὰ τῷ Ἀ. Κάστρου,
τυπογράφῳ, 1821.*

Δοξαστάριον Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου

*Δοξαστάριον, περιέχον τὰ δοξαστικά τοῦ
Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, μετὰ προσθήκης
τοῦ κανόνος τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, τῶν*

νεκρωσίμων δοξαστικῶν καὶ τῶν ἑνδεκα
ἑωθινῶν, μελοποιηθὲν παρὰ Κωνσταντίνου
Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης
Ἐκκλησίας, ἐξηγηθὲν δὲ ἀπαράλλακτως εἰς τὴν
νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον παρὰ τοῦ πρώτου
δομεστίκου Στεφάνου, νῦν πρῶτον τύποις
ἐκδίδεται, δαπάνη τοῦ τε Κωνσταντίνου
Πρωτοψάλτου καὶ τῶν φιλομούσων
συνδρομητῶν, τόμος δεύτερος, ἐκ τῆς
πατριαρχικῆς τυπογραφίας, διευθυνομένης παρὰ
Στ. δομεστίκου καὶ Θ. Ἀργυράμμου, ἐν
Κωνσταντινουπόλει, ἐν ἔτει 1841 [καὶ με
χρονολογία· 1840].

Δοξαστάριον Νικολάου

*Δοξαστάριον τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, περιέχον τὰ
δοξαστικά τῶν τε ἑορταζομένων καὶ μὴ
ἑορταζομένων ἀγίων, μετὰ τῶν ἰδιομέλων τῶν
δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τινων
ἀγίων, μετὰ τῶν Ἀπολυτικίων αὐτῶν καὶ ἄλλων
τινῶν, μελοποιηθέντα παρὰ Νικολάου
Πρωτοψάλτου Σμύρνης, νῦν πρῶτον ἐκδίδεται
διὰ τοῦ τύπου εἰς τόμους δύο, συνεργεῖα καὶ
δαπάνη τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀντωνίου Νικολαΐδου,
τόμος Β, ἐν Σμύρνη, τύποις Ν. Πρωτοψάλτου
Σμύρνης, 1879.*

Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου 1820

*Σύντομον Δοξαστάριον τοῦ ἀοιδίμου Πέτρου
λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, μεταφρασθὲν
κατὰ τὴν νέαν μέθοδον τῆς μουσικῆς τῶν
μουσικολογιωτάτων διδασκάλων τοῦ νέου
συστήματος, ἥδη εἰς φῶς ἀχθὲν ἀναλώμασιν τῶν
ἐκδοτῶν, ἐν τῷ τοῦ Βουκουρεστίου νεοσυστάτῳ
τυπογραφείῳ 1820.*

*Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου,
Κηλτζανίδου*

*Δοξαστάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου
περιέχον ἅπαντα τὰ Ἰδιόμελα καὶ δοξαστικά τοῦ*

	Ἑσπερινοῦ, τῆς Λιτῆς, τῶν Ἀποστίχων καὶ τῶν Αἰνῶν· τὰ Ἀπολυτίκια καὶ Κοντάκια πασῶν τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, τοῦ τε Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, ἐν ᾧ προσετέθησαν καὶ τινὰ ἀργὰ ἀρχαῖα μαθήματα μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτα, κατὰ παραλληλισμὸν ἐκ τῆς ἀρχαίας πρὸς τὴν νέαν Μέθοδον. Εκδίδεται ὑπὸ τοῦ Μουσ. Π.Γ. Κηλτζανίδου Προυσαέως, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Α. Κορομηλά καὶ Ὑιοῦ, 1882.
Δοξαστάριον Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος	Δοξαστάριον, περιέχον τὰ δοξαστικά τῶν ἀποστίχων ὅλων τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν τε ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ καὶ τὰ τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, μελοποιηθέντα παρὰ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, νῦν πρῶτον ἐκδίδεται, κατ' αἵτησιν τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει τοῦ Ἀθωνοῦ ἱερῶν πατέρων, παρὰ τοῦ υἱοῦ Θεοδώρου Φωκαέως, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Μ. Δ. Κάστρου, 1859.
Ευστρατιάδου Σωφρονίου, <i>Εἰρμολόγιον</i>	Ευστρατιάδου Σωφρονίου μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, <i>Εἰρμολόγιον</i> ἐκδιδόμενον ὑπὸ μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Ευστρατιάδου τῇ συνεργασίᾳ Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου, ἐν Παρίσις 1932.
ΘΗΕ	Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια, τόμος Γ', ιδιοκτησία Αθανάσιος Μαρτίνος, Αθήναι 1963.
<i>Μηναῖον τοῦ Ιανουαρίου</i>	<i>Μηναῖον τοῦ Ιανουαρίου</i> περιέχον ἀπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ τυπικοῦ, Εκδόσεις Φῶς, Αθήναι

2009.

Μουσική Κυψέλη Πέτρου λαμπαδαρίου
(Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου)

Μουσική Κυψέλη, περιέχουσα πάντα τὰ ἰδιόμελα καὶ δοξαστικά τοῦ ἑσπερινοῦ, τῆς λιτῆς, τῶν ἀποστίχων καὶ τῶν αἰνῶν, ἀπολυτίκια καὶ κοντάκια, πασῶν τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, τοῦ τε Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, κατὰ μὲν τὸ μέλος σύμφωνος πρὸς τὸ Δοξαστᾶριον Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοπον[νησίου], κατὰ δὲ τὴν προφορὰν πρὸς τὸ τοῦ Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται παρὰ Στεφάνου πρώτου δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς πατριαρχικῆς τοῦ Γένους τυπογραφίας, 1857.

Μουσική Μέλισσα Φωκαέως

Μουσική Μέλισσα, περιέχουσα τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα ἀπασῶν τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τῶν ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ τῶν δώδεκα μηνῶν, Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, σὺν τοῖς Ἀπολυτικίοις καὶ Εἰσοδικοῖς αὐτῶν, νῦν πρῶτον ἐκδίδεται εἰς τόμους τέσσαρας, παρὰ Θεοδώρου Π. Π. Φωκαέως, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, τόμος τρίτος, ἐν Γαλατᾷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τῆς τοῦ Κάστρου τυπογραφίας, 1847.

ΜΟΧΕ

Μεγάλη Ὁρθόδοξη Χριστιανική
Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 4, Βαρθολομαῖος Α΄-
Γάϊος, Στρατηγικές εκδόσεις, 2010.

Παν. Κ. Χρήστου, *Ὁ Μέγας Βασίλειος*

Χρήστου Κ. Παναγιώτου, *Ὁ Μέγας Βασίλειος, Βίος καὶ Πολιτεία, Συγγράμματα, Θεολογικὴ Σκέψις*, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1978.

*Συλλογή ιδιομέλων και απολυτικών Μανουήλ
Πρωτοψάλτου 1831*

Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*

*Συλλογή ιδιομέλων και απολυτικών και άλλων
τινῶν μελῶν ταῶν Δεσποτικῶν και
Θεομητορικῶν ἑορτῶν και ταῶν ἑορταζομένων
ἀγίων τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ, τοῦτε Τριωδίου και
Πεντηκοσταρίου, μελισθέντων παρά Μανουήλ
Πρωτοψάλτου ὡς ψάλλονται ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ
Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ· και ἐκδοθέντων παρά Π.
Χαρίση, και Θ.Π. Παράσχου. Μεταφράσει και
ἐπιστάσι τοῦ Διδασκάλου Χουρμουζίου
Χαρτοφύλακος, Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ἰσάκ Δε
Κάστρο και υἱοί 1831.*

*Χαλδαιάκη Αχιλλέως Γ., Ο Πολυέλεος στη
Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή μελοποιΐα, IBM –
Μελέται 5, Αθήνα 2003.*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Δ΄ αιώνας υπήρξε για την Εκκλησία εποχή εδραίωσης της Χριστιανικής πίστης και ανάδειξης των πρώτων μεγάλων Πατέρων. Ο άγιος Βασίλειος είναι ένας από τους μεγαλύτερους Ιεράρχες αυτής της περιόδου με σπουδαία μόρφωση, κοινωνική δράση και αντιστασιακούς αγώνες που έμεινε στην Ιστορία ως Μέγας. Η υμνογραφία στόλισε τον άγιο με ύμνους, πολλοί από τους οποίους διατηρήθηκαν έως σήμερα στην λατρεία, αλλά και άλλους που βρίσκονται σε χειρόγραφα και ανέκδοτες συλλογές.

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μία παρουσίαση όλου του υλικού (εκδεδωμένου και ανεκδότου) που αφορά τον Άγιο Βασίλειο και την εορτή του. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο βίος, το πολυσχιδές έργο του και η εορτή του στην Ορθόδοξη Εκκλησία, μέσα από τις πληροφορίες που μας παρέχουν θεολογικές πηγές.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρατίθεται όλη η υμνογραφία που έχει δημιουργηθεί με σκοπό να εγκωμιάσει τον Μέγα Ιεράρχη. Τα υμνογραφικά ποιήματα παρουσιάζονται ανά ποιητικά είδη (στιχηρά, κοντάκια, κανόνες, ακολουθίες) και καλύπτουν όλες τις περιόδους εξέλιξης της υμνογραφίας από τον 5^ο αιώνα έως τον 20^ο και επιπλέον, γίνεται αναφορά βιογραφικών στοιχείων των υμνογράφων. Στη συνέχεια, γίνεται μία προσπάθεια φιλολογικής ανάλυσης της υμνογραφίας που ψάλλεται σήμερα στην εορτή του Μεγάλου Βασιλείου.

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο, βρίσκονται καταγεγραμμένα όλα τα μέλη της εορτής του Αγίου Βασιλείου από τους μουσικούς κώδικες και τα πρώτα έντυπα μουσικά βιβλία. Παρουσιάζονται αναλυτικά τα έργα κάθε μελοποιού για τον άγιο Βασίλειο και η βιογραφία τους, από τον 13^ο αιώνα μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από του Φράγκους, μέχρι και τον 19^ο αιώνα με την αλλαγή της σημειογραφίας και τη Νέα Μέθοδο. Τέλος, γίνεται μορφολογική ανάλυση του μαθήματος «Ὁ θεὸς καὶ ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα» των μελοποιών Αναπαρδά, Μανουήλ Χρυσάφη, Κοσμά Ιβηρίτη του Μακεδόνοιο και Πέτρου Μπερεκέτη και επιχειρείται σύγκριση μεταξύ τους, ώστε να γίνει φανερό η μελοποιΐα στην διαχρονία της.

Η παρουσίαση του συνόλου της υμνογραφίας, αλλά και των μελών που αφορούν τον Μέγα Βασίλειο περνά μέσα από τους τομείς της εκκλησιαστικής γραμματολογίας, της Υμνογραφίας, της Λειτουργικής και της Ψαλτικής Τέχνης, με σκοπό να προσφέρει επιτομή των κόπων υμνογράφων και μελοποιών να υμνολογήσουν τον Μέγα Βασίλειο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ-ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΚΑ

1. Ο Μέγας Βασίλειος

α) Ο Βίος του

Ο Μέγας Πατέρας της εκκλησίας Βασίλειος, γεννήθηκε το 329 ή το 330 μ.Χ. στην Καισάρεια της Καππαδοκίας¹. Ο πατέρας του ο οποίος ονομαζόταν επίσης Βασίλειος, καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Νεοκαισάρειας και ήταν καθηγητής της ρητορικής². Η μητέρα του Εμμέλεια, είχε καταγωγή από την Καισάρεια της Καππαδοκίας. Ο Βασίλειος ήταν το δεύτερο από τα εννέα παιδιά της οικογένειας³. Εκτός του Βασιλείου, άλλα τέσσερα μέλη της οικογένειας υπήρξαν σημαντικά πρόσωπα της Εκκλησίας και αγίασαν. Η Μακρίνα, η πρώτη από τα αδέρφια, έγινε μοναχή μετά το θάνατο του αρραβωνιαστικού της και είναι αγία της Εκκλησίας, όπως επίσης και ο Γρηγόριος, επίσκοπος Νύσσης, ο Πέτρος επίσκοπος Σεβαστείας και ο όσιος Ναυκράτιος ο ασκητής, ο οποίος εγκατέλειψε το επάγγελμα του δικαστή για να γίνει μοναχός και κοιμήθηκε νέος στην ηλικία⁴.

Καταλυτικό ρόλο στη διαπαιδαγώγηση του Μεγάλου Βασιλείου διαδραμάτισε η μητέρα του Εμμέλεια, κόρη μάρτυρος των τελευταίων διωγμών, η ευλαβής γιαγιά του Μακρίνα⁵, καθώς και η μεγαλύτερη αδελφή του Μακρίνα⁶. Πρώτος δάσκαλός

¹ Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *Πατρολογία. Ο τέταρτος αιώνας (Ανατολή και Δύση)*, τόμος Β', έκδοση Β', Αθήνα 1999, σσ. 389-390. Ωστόσο, οι μελετητές δεν γνωρίζουν με ασφάλεια τον τόπο γεννήσεως του Μ. Βασιλείου, με πολλούς από αυτούς να τον τοποθετούν στην Νεοκαισάρεια του Πόντου. (βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *Ο Μέγας Βασίλειος*, σσ.18-19).

² Παν. Κ. Χρήστου, *Ελληνική πατρολογία τόμος Δ', Περίοδος θεολογικής ακμής, Δ' και Ε' αιώνες*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 21.

³ Ο Παν. Χρήστου αναφέρει ότι ο ίδιος ο Μέγας Βασίλειος υπαινίσσεται ότι τα παιδιά της οικογένειας ήταν δέκα, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κάποιο τέκνο πέθανε σε βρεφική ηλικία (βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *ό.π.*, σ. 17)

⁴ Παν. Κ. Χρήστου, *ό.π.*, σσ. 21-22. Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 389. Μεγάλου Βασιλείου, *Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο λόγων*, εισαγωγή-κείμενο-μετάφραση-σχόλιο Βασιλείου Μπιλάλη, Αθήνα 1996., σσ. ιη'-ιθ'.

⁵ Η γιαγιά του Μεγάλου Βασιλείου Μακρίνα, ήταν εκείνη που πρώτη τον μύησε στην ευσέβεια και στην παράδοση της Εκκλησίας (βλ. Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 389).

⁶ Η πρωτότοκη κόρη της οικογένειας Μακρίνα βοήθησε στην ανατροφή όλων των μικρότερων αδελφών (βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *Ο Μέγας Βασίλειος*, σσ. 17-18).

του υπήρξε ο πατέρας του, ο οποίος όμως πέθανε σύντομα. Τότε, ο Βασίλειος συνέχισε τις σπουδές του στην Καισάρεια, όπου γνώρισε τον Γρηγόριο το Ναζιανζηνό. Οι σπουδές συνεχίζονται στην Κωνσταντινούπολη και ακολούθως στην Αθήνα, όπου συναντά και πάλι τον Γρηγόριο και αναπτύσσεται μεταξύ τους αδελφική φιλία. Στην Αθήνα ο Μέγας Βασίλειος σπουδάζει γραμματική, φιλοσοφία, ρητορική, γεωμετρία, αστρονομία και ιατρική⁷.

Τελειώνοντας τις σπουδές του στην Αθήνα ο Μέγας Βασίλειος επέστρεψε στην Καισάρεια και αψηφώντας τις παραιτήσεις των συμπατριωτών του να τον διορίσουν δικαστή, στρέφεται προς τον μοναχισμό γνωρίζοντας τα μοναστικά κέντρα της εποχής. Αφού πρώτα χειροτονείται διάκονος, αποφασίζει να αποσυρθεί για άσκηση στον Πόντο. Οι νεοφανείς αιρέσεις και άλλοι κίνδυνοι που εμφανίστηκαν για την Ορθοδοξία και ο θάνατος του προκατόχου του επισκόπου Ευσεβίου, οδήγησαν το 370 στην εκλογή του Βασιλείου ως επισκόπου Καισαρείας, μητροπολίτη Καππαδοκίας και εξάρχου του Πόντου⁸.

Από την θέση του επισκόπου ο Βασίλειος κλήθηκε να αντιμετωπίσει πολυποίκιλες δυσκολίες που προέρχονταν όχι μόνο από τους αρειανούς, αλλά και από τις αρχές και εξουσίες της αυτοκρατορίας. Η θεολογική του δεινότητα αρχίζει να διαφαίνεται μέσα από τα δογματικά του κείμενα τα οποία στηρίζουν τις θέσεις των ορθοδόξων. Συγχρόνως, στηρίζει το ποιμνίό του απέναντι στον αρειανό Ουάλη και τον έπαρχό του Μόδεστο, αλλά και τον Ιουλιανό τον Παραβάτη⁹.

Ο Βασίλειος, αν και επίσκοπος, δεν έπαψε ποτέ να είναι πραγματικός ασκητής, υπομένοντας κακουχίες και στερήσεις. Καταβεβλημένος από νόσο των νεφρών, πέρασε στην αιωνιότητα στο τέλος Δεκεμβρίου του 378¹⁰. Την 1^η Ιανουαρίου του 379, ημέρα της κηδείας του, η Εκκλησία τοποθέτησε την αγία μνήμη του και συνεορτάζεται με την κατά σάρκα Περιτομή του Χριστού. Η πάνδημη κηδεία του προανήγγειλε την θέση του μεταξύ των αγίων της Εκκλησίας, πράγμα το οποίο επιβεβαίωσε η αγία ζωή του.

⁷ Οι σπουδές του Βασιλείου είχαν μεγάλο εύρος καλύπτοντας όλες τις γνωστές επιστήμες του Δ' αιώνα (βλ. Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 389).

⁸ Παν Κ. Χρήστου, *Ελληνική πατρολογία τόμος Δ', Περίοδος θεολογικής ακμής, Δ' και Ε' αιώνες*, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 27.

⁹ Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 390-391.

¹⁰ Ο Παν. Χρήστου τοποθετεί με επιφύλαξη τον θάνατο του Βασιλείου την 26^η Δεκεμβρίου του 378. (βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *ό.π.*, σ. 87).

β) Το έργο του

Το έργο του Μεγάλου Βασιλείου υπήρξε πολυδιάστατο. Διακρίθηκε για το κοινωνικό και το συγγραφικό του έργο, τον αντιαρειτικό του αγώνα, καθώς και την συμβολή του στη διαρρύθμιση της λατρείας. Ο Μέγας Βασίλειος προσέφερε ομολογουμένως σε όλους τους τομείς της κοινωνικής και πνευματικής ζωής, όχι μόνο της Μητροπόλεώς του, αλλά και γενικότερα της Ορθοδοξίας.

Επιστρέφοντας από τις σπουδές του στην Αθήνα άρχισε την πρώτη φιλανθρωπική του δράση¹¹. Μόλις χειροτονήθηκε διάκονος, διαμοίρασε στους φτωχούς το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του¹². Αργότερα, ως επίσκοπος, διέθεσε και το υπόλοιπο της περιουσίας του κτίζοντας πτωχοτροφεία, γηροκομεία, ορφανοτροφεία, νοσοκομεία¹³, αλλά και μοναστήρια μέσα στα οποία λειτουργούσαν σχολεία για τα παιδιά της γύρω περιοχής. Το συγκρότημα των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων στην περιοχή της Καισάρειας ονομάστηκε «Βασιλειάδα»¹⁴. Με τα κοινόβια που ίδρυσε ο Μέγας Βασίλειος συνεισέφερε ιδιαίτερος, στη διαμόρφωση της μοναχικής ζωής στηρίζοντάς την στο τρίπτυχο υπακοή, παρθενία, ακτημοσύνη¹⁵.

Πολύ σημαντικό είναι επίσης το συγγραφικό του έργο το οποίο περιλαμβάνει δογματικά έργα, όπως το «Κατά Εὐνομίου» και «Πρός Ἀμφιλόχιον, περί του Ἁγίου Πνεύματος» που αποτελεί επιστολική πραγματεία προς τον επίσκοπο Ικονίου Ἀμφιλόχιο σχετικά με το Ἅγιο Πνεῦμα. Τα ασκητικά συγγράμματα του Μεγάλου Βασιλείου περιλαμβάνουν «Τά Ἠθικά» που είναι συλλογή 80 ηθικών κανόνων, το σύγγραμμα «Ὅροι κατά πλάτος» το οποίο περιέχει 55 κεφάλαια με θέμα γενικές αρχές του μοναχισμού, οι «Ὅροι κατ' ἐπιτομήν», που περιλαμβάνουν 313 κεφάλαια που αναφέρονται στην καθημερινή ζωή των μοναχών και τα συγγράμματα «Περί πίστεως», «Περί κρίματος» και «Περί τῆς ἐν παρθενία ἀληθοῦς ἀφθορίας», το οποίο είναι έργο σχετικό με την παρθενική ζωή. Από τα πιο αντιπροσωπευτικά του έργα είναι οι εννέα Ομιλίες του στην Εξαήμερο. Έγραψε επίσης, 18 ομιλίες «Εἰς τούς

¹¹ Χαρακτηριστικό είναι ότι δώρισε όλη την κτηματική του περιουσία, αλλά και ότι οργάνωσε την περίθαλψη των αρρώστων και των φτωχών καθώς και συσσίτια κατά τον φοβερό λιμό του 368/9 (βλ. Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *Πατρολογία. Ο τέταρτος αιώνας (Ανατολή και Δύση)*, τόμος Β', Αθήνα 1999, σσ. 389-390).

¹² ΘΗΕ, σ. 683.

¹³ *Αυτόθι*, σ. 686.

¹⁴ Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ.391.

¹⁵ Μεγάλου Βασιλείου, *ό.π.*, σ. κη'.

Ψαλμούς», ομιλία «Περὶ τοῦ οὐκ ἔστιν αἴτιος τοῦ κακοῦ ὁ Θεός», «Περὶ πίστεως», «Κατὰ Σαβελλιανῶν, Ἀρείου καὶ Ἀνομοίων», «Προτρεπτικός εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα», «Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ», «Πρὸς Πλουτούντας», «Ἐν λιμῷ καὶ αὐχμῷ», «Εἰς τὴν μάρτυρα Ἰουλίτταν καὶ περὶ εὐχαριστίας», καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν πραγματεία τοῦ «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως, ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων». Ἐπίσης σώζονται 368 ἐπιστολές τοῦ Μεγάλου Βασιλείου¹⁶.

Ὁ Μέγας Βασίλειος διαδραμάτισε πολὺ σημαντικό ρόλο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ στὴ διαμόρφωση τῆς λατρείας. Συνέβαλε στὴ διαμόρφωση τῆς ακολουθίας τῶν Ὁρῶν, ἐνίσχυσε τὴν ἀντιφωνικὴ ψαλμωδία, ἀλλάξε τὴν μορφή τῆς δοξολογίας εἰσάγοντας τὸν δοξολογικὸ τύπο «δόξα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ μετὰ τοῦ Ὑιοῦ σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι» (ἀντὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι)¹⁷, ὥστε νὰ καταρρίπτεται τὸ αἰρετικὸ δόγμα τῶν Ἀρειανῶν καὶ διευθέτησε τὸν τρόπο κίνησης τῶν ιερῶν, τῶν διακόνων καὶ τῶν ψαλτῶν στὸ ιερό βῆμα¹⁸. Ἐπίσης, γνωστὴ εἶναι ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἡ ὁποία μέχρι σήμερα τελεῖται στὴν Ἐκκλησία κατὰ τὶς Κυριακές τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, στὴ μνήμη τοῦ Μεγάλου Βασιλείου κατὰ τὴν 1^η Ἰανουαρίου, τὴν παραμονή τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων, τὴν Μεγάλῃ Πέμπτῃ καὶ τὸ Μεγάλον Σάββατο. Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ σύνοδος μαρτυρεῖ ὅτι ὑπάρχει «μυστικὴ» λειτουργία ἐγγράφως παραδοθεῖσα¹⁹. Ἡ Θεία λειτουργία ποὺ φέρει μέχρι σήμερα τὸ ὄνομά του, ἔχει πολλὰ χαρακτηριστικά τῆς θεολογίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ὡστόσο, δὲν εἶναι γνωστὸ ποῖα ἀκριβῶς εἶναι προγενέστερα καὶ ποῖα ἀνήκουν στὸν Μέγα Βασίλειο²⁰.

¹⁶ Ἀπὸ τὶς 368 Ἐπιστολές τοῦ Μεγάλου Βασιλείου οἱ ἐπτὰ εἶναι νόθες. Ἀπὸ τὶς υπόλοιπες, κάποιες ἀνήκουν σὲ ἄλλους συγγραφείς, ὅπως εἶναι ὁ Εὐάγριος Ποντικός, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Γρηγόριος Θεολόγος καθὼς καὶ κάποιος Ἡρακλείδης (βλ. Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, *ὁ.π.*, σσ. 395-402). ΜΟΧΕ, σσ. 35-36.

¹⁷ Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, *ὁ.π.*, σ. 398.

¹⁸ Παν. Κ. Χρήστου, *Ὁ Μέγας Βασίλειος*, σ.222.

¹⁹ ΘΗΕ, σ. 690.

²⁰ Ἡ Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐμπεριέχει σαφὴ στοιχεῖα ποὺ φανερώνουν τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἁγίου στὴν διαμόρφωσή της, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ κάποιος νὰ τα ἐντοπίσει με ἀκρίβεια. (βλ. Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, *ὁ.π.*, σ. 398. Παν. Κ. Χρήστου, *ὁ.π.*, σ. 223).

γ) Ο εορτασμός του Μεγάλου Βασιλείου

Η αγιότητα του Βασιλείου έγινε φανερή, ενώ βρισκόταν ακόμη εν ζωή. Το ποίμνιό του, αλλά και ο ίδιος ο αυτοκράτορας έγιναν μάρτυρες θαυμαστών γεγονότων²¹, ενώ η φήμη του έφθασε μέχρι τον ασκητή όσιο Εφραίμ το Σύρο, ο οποίος πήγε στην Καισάρεια με σκοπό να γνωρίσει τον επίσκοπο. Η οσιακή κοίμησή του τον Δεκέμβριο του 378 και η πάνδημη κηδεία του την 1^η Ιανουαρίου του 379 επισφράγισαν την αγία βιοτή του. Ο αδελφικός του φίλος Γρηγόριος, επίσκοπος Ναζιανζού γράφει επιτάφιο λόγο προς τιμήν του τρία χρόνια μετά την εκδημία του²². Στον λόγο περιγράφεται ο Βασίλειος, ως ένας πραγματικός άγιος, ο οποίος είχε τα χαρίσματα της ιερωσύνης, του καλού ποιμένα, της διάκρισης, της ακτημοσύνης, της φιλανθρωπίας, της θεολογίας. Αξιοσημείωτο είναι, ότι ο Γρηγόριος συγκρίνει τον Μέγα Βασίλειο με πρόσωπα αγίων, όπως είναι οι Απόστολοι, ο Τίμιος Πρόδρομος και οι Προφύτες. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ο Μέγας Βασίλειος πολύ σύντομα, σχεδόν από την πρώτη στιγμή της κοίμησής του, θεωρήθηκε από το λαό, αλλά και από τους εκκλησιαστικούς άνδρες, άγιος. Η σύγκλιση της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου το 381 στην Κωνσταντινούπολη και η νίκη της Ορθοδοξίας κατά των Αρειανών είχε προετοιμαστεί και ήταν αποτέλεσμα των κόπων και των αντιαρειτικών αγώνων του Μεγάλου Βασιλείου²³.

Ωστόσο, είναι δύσκολο να γνωρίζουμε πότε ακριβώς άρχισε να εορτάζεται η μνήμη του από την Εκκλησία. Στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους η αναγνώριση των Αγίων γινόταν από το λαό και δεν απαιτείτο η ανακήρυξη από την επίσημη Εκκλησία, με τη διαδικασία της αγιοκατάταξης όπως την γνωρίζουμε σήμερα. Στους αιώνες που ακολούθησαν, για την ανακήρυξη ενός αγίου λαμβάνονται υπ' όψιν το

²¹ Ο αυτοκράτορας Ουάλης συγκλονίστηκε, όταν κατά την διάρκεια της υπογραφής της διαταγής εξορίας του Βασιλείου η πένα του έσπασε τρεις φορές, αναιρώντας τελικά την απόφασή του αυτή. Σε άλλη περίπτωση, κατά την οποία οι οπαδοί του Αρείου προσπάθησαν να καταλάβουν την Εκκλησία της Νικαίας, ο Μέγας Βασίλειος με την προσευχή του άνοιξε θαυματουργικά τις θύρες του ναού, ματαιώνοντας τα σχέδιά τους. (βλ. Χριστίνας Γ. Καρζή, *Ο Άγιος Βασίλειος ο Μέγας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2015, σ. 17).

²² Πορπατωνέλη Γ. Δημητρίου, *Ο Επιτάφιος Λόγος του Αγ. Γρηγορίου του Θεολόγου στον Μέγα Βασίλειο*, 2013 (https://www.ebooks4greeks.gr/wp-content/uploads/2013/04/Epitafios-megaloy-basilioy__Downloaded_from_eBooks4greeks.gr_.pdf).

²³ Παν. Κ. Χρήστου, *Ο Μέγας Βασίλειος*, σ. 319.

ορθόδοξο φρόνημα του αποθανόντος, ο μαρτυρικός ή άγιος βίος του, η τέλεση θαυμάτων και η προσφορά στον αγώνα κατά των αιρέσεων²⁴.

Από τα πολλά υμνογραφικά έργα που έχουν συντεθεί για να τιμήσουν τον μεγάλο άγιο της Εκκλησίας Βασίλειο, τα πρώτα χρονολογικά, είναι τρία στιχηρά των υμνογράφων του Ε΄ αιώνα Κυπριανού και Νικολάου²⁵. Συνεπώς, η εορτή του Μεγάλου Βασιλείου τελούνταν ήδη από τον Ε΄ αιώνα, αφού υπάρχει υμνογραφία αφιερωμένη στην μνήμη του. Εξετάζοντας, επίσης, την εικονογραφική απεικόνιση του Μεγάλου Βασιλείου, η παλαιότερη που συναντάται είναι σε κάποιες φορητές εικόνες στην μονή Σινά, δίπτυχα και τρίπτυχα του Ζ΄ αιώνας, όπου ο άγιος εικονίζεται ως μέρος σύνθετων παραστάσεων²⁶. Η Σύναξη του Μεγάλου Βασιλείου ετελείτο στο ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. Στο παλάτι των βυζαντινών αυτοκρατόρων υπήρχε Ναός αφιερωμένος στον Άγιο Βασίλειο τον 10^ο αιώνα, όπου εκκλησιαζόταν ο αυτοκράτορας την 1^η Ιανουαρίου μέχρι της απολύσεως του Ευαγγελίου²⁷.

Η μνήμη του αγίου Βασιλείου εορτάζεται από τον ΙΑ΄ αιώνα, εκτός από την 1^η Ιανουαρίου, μαζί με την μνήμη του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου και του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στις 30 του ίδιου μηνός. Ο Ιωάννης Μαυρόπουλος, επίσκοπος Ευχαΐτων θέσπισε τον κοινό εορτασμό των Τριών Ιεραρχών το 1081μ.Χ. «προς ειρήνευσιν» των πιστών²⁸ οι οποίοι είχαν χωριστεί σε Βασιλείτες, Γρηγορίτες και Ιωαννίτες²⁹. Και οι τρεις άγιοι γιορτάζουν μέσα στο μήνα Ιανουάριο, οπότε ήταν φυσικό η κοινή τους εορτή να τοποθετηθεί τον Ιανουάριο (30 Ιανουαρίου). Ωστόσο, υπάρχει μία σημαντική πληροφορία που θέλει τον κοινό εορτασμό των Τριών Ιεραρχών παλαιότερη συνήθεια στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων. Στο Ιεροσολυμιτικόν Κανονάριον αναφέρεται ότι η εκκλησία των Ιεροσολύμων εόρταζε του Τρεις

²⁴ Γεδεών Μανουήλ, *Αγιοποιήσεις-Το Καθεστώς της εν Αγίοις Συναριθμήσεως*, Θεσσαλονίκη 1984, σ.81. Πρβλ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, «Περί της ανακηρύξεως Αγίων εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία», στο περιοδικό *Εκκλησία*, τεύχος ΙΒ΄, Αθήνα 1934, σ. 333.

²⁵ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Εκλογή ελληνικής ορθοδόξου υμνογραφίας*, έκδοση γ΄, Αθήνα 1997, σ. 244.

²⁶ Παν. Κ. Χρήστου, *Ελληνική πατρολογία Περίοδος θεολογικής ακμής, Δ΄ και Ε΄αιώνες*, τόμος Δ΄, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 88.

²⁷ Αγαθαγγέλου επισκόπου Φαναρίου, *Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Ιανουάριος*, Αθήνα 2004, σσ. 35-40.

²⁸ «...κατά τον ΙΙ^{ον} αιώνα ήριζον οι πιστοί περί του ποίος ήτο ο μεγαλύτερος των τριών τούτων Πατέρων» (βλ. Γρ.Θ. Στάθη, *Οι τρεις Ιεράρχες υμνολογούμενοι και μελωδούμενοι*, σ. 246).

²⁹ Ν.Β. Τωμαδάκη, *Σύλλαβος βυζαντινών μελετών και κειμένων*, Αθήνα 1961, σ. 89.

Ιεράρχες μαζί με τη μνήμη του Αθανασίου του Μεγάλου και του Γρηγορίου Νύσσης πολλούς χρόνους πριν το έτος 1081, κατά την 23^η Αυγούστου³⁰.

Με απόφαση της Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος με αριθμό 2659/4434/1462/14-10-1998, ορίστηκε όπως την δεύτερη Κυριακή του μηνός Ιανουαρίου, συνεορτάζεται ο Μέγας Βασίλειος με τα υπόλοιπα μέλη της Οικογένειάς του που αγίασαν³¹. Δηλαδή, μαζί με την γιαγιά του Μακρίνα, με τους γονείς Βασίλειο και Εμμέλεια και τα τέκνα Γρηγόριο Νύσσης, Πέτρο επίσκοπο Σελευκείας, τον όσιο Ναυκράτιο και τις αδελφές Μακρίνα και Γοργονία.

³⁰ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα 1995, σ. 74.

³¹ «Καθιέρωσις β' Κυριακής Ιανουαρίου ως ημέρας μνήμης της οικογένειας του Μ. Βασιλείου και προβολής/ενισχύσεως του θεσμού, (2659/4434/1462/14-10-1998 Ι. Συνόδου)» (βλ. Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Ευρετήριο νομοκανονικών αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος*, υπό π. Γεωργίου Φραγκιαδάκη Γραμματέως της Επιτροπής, 2007 (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/dogma/nomokan_apof.pdf)).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΑ

1. Διαμόρφωση της υμνογραφίας

Η υμνογραφία είναι το σύνολο των λατρευτικών ποιημάτων που άρχισαν να διαμορφώνονται ήδη από τις πρώτες χριστιανικές κοινότητες, για να καλύψουν τις λατρευτικές ανάγκες των χριστιανών³². Ο υμνογραφικός λόγος εξελίχθηκε με το πέρασμα των αιώνων προσαρμοζόμενος στις λειτουργικές ανάγκες της Εκκλησίας. Η πρώτη περίοδος της υμνογραφίας εκτείνεται από τον Α΄ έως τον Δ΄ αιώνα και περιορίζεται στην χρήση των ψαλμών από το Ψαλτήρι του Δαβίδ, σε συνδυασμό με το περιεχόμενο της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης³³. Αργότερα προστέθηκαν ορισμένοι εφυμνιακοί και ανεξάρτητοι μικροί ύμνοι. Η εκκλησιαστική ποίηση γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη μετά το τέλος των διωγμών κατά των χριστιανών από τον Δ΄ αιώνα (313μ.Χ. διάταγμα Μεδιολάνων) και έπειτα.

Η δεύτερη περίοδος της υμνογραφίας ξεκινά τον Ε΄ αιώνα και διαρκεί έως τον Ζ΄ αιώνα³⁴. Το πλήθος των μαρτύρων των προηγούμενων αιώνων προσέφερε νέα θεματολογία για ανάπτυξη της υμνογραφίας, που άρχισε να ανθεί λόγω της ανεξιθρησκείας, αλλά και της εμφάνισης των μεγάλων πατέρων (Βασιλείου, Ιωάννου Χρυσοστόμου, Γρηγορίου του Θεολόγου), οι οποίοι διατύπωσαν και κατέγραψαν με ακρίβεια το ορθό δόγμα. Έτσι, η υμνογραφία συμπεριλαμβάνει πλέον δογματικά και θεολογικά νοήματα που δημιουργήθηκαν ως απάντηση στην αιρετική υμνογραφία. Δεν είναι τυχαίο, ότι σε αυτή την περίοδο εμφανίζεται κι ένα νέο ποιητικό είδος, το υμνογραφικό είδος του κοντακίου το οποίο έφθασε στην τελική του μορφή στο β΄ μισό του Ε΄ αιώνα³⁵. Το νέο πολύτροφο ποιητικό είδος αποκτά μεγάλη αναγνώριση με σημαντικότερο εκπρόσωπο τον Ρωμανό τον μελωδό.

³² Π.Β. Πάσχου, *Εισαγωγή στην βυζαντινή –λειτουργική Υμνογραφία της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Α΄ τόμος: Προεισαγωγικά, Υμναγιολογικά Κείμενα και Μελέτες*, Αθήνα 1999, σ. 69.

³³ Κορακίδη Σ. Αλεξάνδρου, *Βυζαντινή Υμνογραφία. Η εκκλησιαστική υμνογραφία και υμνωδία*, τόμος Γ΄, Αθήνα 2006, σ. 15.

³⁴ Π.Β. Πάσχου, *ό.π.*, σ. 234.

³⁵ Κ. Μητσάκη, *Βυζαντινή υμνογραφία από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την εικονομαχία*, Αθήνα 1986, σ. 171.

Η τρίτη περίοδος της υμνογραφίας εκτείνεται από τον Η΄ έως τον ΙΑ΄ αιώνα και χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση ενός νέου ποιητικού είδους, αυτό του κανόνα. Ο κανόνας είναι πολύστροφο ποίημα που αποτελείται από εννέα ωδές, το οποίο συνήθως, με την παράλειψη της δεύτερης, αποτελείται από οκτώ ωδές. Οι ειρμοί των οκτώ ωδών αντλούν το θέμα τους από τις οκτώ ωδές –προσευχές της Παλαιάς Διαθήκης, ενώ η εννάτη, αφιερωμένη στην Θεοτόκο, από την Καινή³⁶. Ο κανόνας διατηρείται μέχρι σήμερα στην λατρεία σε αντίθεση με το κοντάκιο από το οποίο πλέον ψάλλεται μόνο το κεντρικό πρώτο τροπάριο που ονομάζεται προοίμιο, με εξαίρεση τον Ακάθιστο Ύμνο, ο οποίος έχει διατηρηθεί αυτούσιος στη λατρεία. Σημαντικότεροι εκπρόσωποι του είδους του κανόνα είναι ο Ανδρέας Κρήτης, ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός και ο αυτάδελφός του Κοσμάς επίσκοπος Μαΐουμά³⁷.

Η τέταρτη περίοδος της υμνογραφίας ξεκινά τον ΙΒ΄ αιώνα και φθάνει έως τις μέρες μας. Η περίοδος αυτή διακρίνεται από μία διάθεση μιμήσεως των προτύπων του παρελθόντος και παρουσιάζει δείγματα κάμψεως και παρακμής. Ωστόσο, η υμνογραφική δραστηριότητα συνεχίζεται. Σημαντικοί υμνογράφοι της περιόδου αυτής είναι ο Ιωάννης Μαυρόπους, ο Ιωάννης Ζωναράς, ο Φιλόθεος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ο Μάρκος επίσκοπος Εφέσου ο Ευγενικός, ο Μανουήλ Μαλαξός³⁸ και ο νέος υμνογράφος Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης.

2. Η περί του Μεγάλου Βασιλείου ποίηση

Ο Μέγας Βασίλειος είναι ένας από τους σημαντικότερους Πατέρες της Εκκλησίας. Το πολύπλευρο έργο του, σε συνδυασμό με την μόρφωση, αλλά και την αγιότητα του βίου του, υπήρξαν άξια θαυμασμού όχι μόνο από τους συγχρόνους του, αλλά και από τους υμνογράφους κάθε εποχής φθάνοντας έως σήμερα. Ήδη από την πρώτη στιγμή της εκδημίας του, άρχισαν να γράφονται εγκώμια για εκείνον, όπως αρμόζουν σε έναν άγιο. Πρώτος έγραψε σε μορφή εγκωμιαστικού λόγου τον επιτάφιο λόγο, ο φίλος και συμφοιτητής του Γρηγόριος ο Θεολόγος. Εγκωμιαστικούς λόγους έγραψαν επίσης, ο Γρηγόριος Νύσσης, ο Εφραίμ ο Σύρος και ο Αμφιλόχιος

³⁶ Ν.Β. Τωμαδάκη, *Η βυζαντινή υμνογραφία και ποίησης ήτοι εισαγωγή εις την βυζαντινήν φιλολογίαν*, τόμος β΄, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 60.

³⁷ *Αυτόθι.*, σσ. 63-64.

³⁸ Εμμ. Γ. Παντελάκη, *Κοντάκια και κανόνες της εκκλησιαστικής ποιήσεως*, Αθήνα 1929, σσ. 8-9.

Ικονίου³⁹. Η υμνογραφία που έχει δημιουργηθεί για να εξυμνήσει τον μεγάλο ιεράρχη και Πατέρα της Εκκλησίας Βασίλειο, από τον Ε΄ αι. μέχρι τις μέρες μας είναι πλουσιώτατη. Περιλαμβάνει ιδιόμελα και προσόμοια, κοντάκια, κανόνες και παρακλητικούς κανόνες.

Εκτός από τα ποικιλώνυμα και πολυειδή ποιήματα που κοσμούν την εσπερινή και ορθρινή ακολουθία του Μεγάλου Βασιλείου, όπως αποτυπώνονται στα παλιότερα και τα εν χρήσει σήμερα Μηναία, διαμορφώθηκαν ύμνοι που δεν βρίσκονται σε χρήση στην λατρεία της Εκκλησίας, ωστόσο αποτελούν πολύτιμη κληρονομιά και είναι δείγματα εξαιρετικής υμνογραφικής ποίησης. Τα υμνογραφικά αυτά έργα είναι δημιουργήματα πολλών υμνογράφων, άλλοτε επιφανών και άλλοτε λιγότερο γνωστών και ανήκουν σε όλα σχεδόν τα ποιητικά είδη της υμνογραφίας.

α) Στιχηρά

Στην υμνογραφία που δεν περιλαμβάνεται στα εν χρήσει Μηναία, συγκαταλέγονται ορισμένα στιχηρά γραμμένα προς τιμήν του αγίου Βασιλείου. Τα πρώτα, χρονολογικά, ανήκουν στους υμνογράφους του Ε΄ αιώνα, Κυπριανό και Νικόλαο. Πρόκειται για τρία ολιγόστιχα στιχηρά στον άγιο Βασίλειο, γεγονός που επιβεβαιώνει την παλαιότητά τους. Πρόκειται για τα εξής⁴⁰:

*Χαίροις τῶν μοναστῶν
καὶ τῶν μιγάδων τό κλέος,
τῶν ευσεβῶν τό κράτος
τῶν δυσσεβῶν ἡ θραῦσις
θεόσοφε Βασίλειε.*

*Ποῖον στόμα ἢ νοῦς
τῶν σῶν κατορθωμάτων
τό μέγεθος ὑμνήσει
θεόσοφε Βασίλειε;*

³⁹ Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου, *Συναξαριστής*, σ. 357. Πρβλ. Χρήστου Παν., *Ο Μέγας Βασίλειος*, σσ. 322-323.

⁴⁰ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Εκλογή ελληνικής ορθοδόξου υμνογραφίας*, Αθήνα 1997, σ. 244.

*Πᾶν σύστημα πιστῶν
τοῖς σοῖς ἐνθέοις τρόποις
καί θεοφθόγοις λόγοις
πρός ἀρετὴν τυποῦται
ὧ πάνσοφε Βασίλειε.*

Στιχηρά για τον Άγιο Βασίλειο έχει γράψει επίσης ο Θεοφάνης ο Γραπτός. Πρόκειται για εννέα προσόμοια που σχηματίζουν ακροστιχίδα «*Θεοφάνης*» (πλην του τελευταίου τροπαρίου που αρχίζει με το γράμμα Χ), που δηλώνει την ταυτότητα του ποιητή. Είναι τονισμένα στον πλ. α΄ ήχο και ψάλλονται κατά το αυτόμελο «*Χαίροις ἀσκητικῶν*»⁴¹.

α΄ *Θέσει υἱός Θεοῦ γεγονώς...*
β΄ *Ἐνδον ἐπουρανίου ναοῦ...*
γ΄ *Ὅλος ἱερωμένος Θεῷ...*
δ΄ *Φόβῳ στοιχειωθείς τοῦ Θεοῦ...*
ε΄ *Ἀρχων κατασταθείς πρὸς Θεοῦ...*
στ΄ *Νόμοις στοιχοιούμενῃ τοῖς σοῖς...*
ζ΄ *Ἦχον ἐορταζόντων τερπνῶς...*
η΄ *Στέφει τῆς βασιλείας φαιδρῶ...*
θ΄ *Χαίροις τὸν ἀρετῶν ὁ κανὼν...*

Ο Ιωάννης (μοναχός) ο Δαμασκηνός έχει γράψει επίσης, τέσσερα ανέκδοτα απόστιχα τα: «*Ἐπαξίως ἐκλήθης*», σε ήχο α΄, «*Ἐκ τῆς θείας καὶ ἀνεικάστου προνοίας*» σε ήχο β΄, «*Βασιλείας τῆς τοῦ Χριστοῦ ἱεράτευσας*» σε ήχο β΄ και «*Φυγὰς γενόμενος τῶν λαφύρων ὅσιε*» σε ήχο πλ. δ΄ τα οποία κατά τον Ευστρατιάδη ψάλλονται ως απόστιχα στην ακολουθία του Εσπερινού⁴². (βλ. Υμνογραφικό επίμετρο 1)

β) Κοντάκια

Σώζονται επίσης ύμνοι για τον Άγιο Βασίλειο που ανήκουν στο ποιητικό είδος του κοντακίου. Τα κοντάκια αυτά περιλαμβάνουν το προοίμιο και ακολουθούν οι οίκοι που ποικίλουν ως προς τον αριθμό.

⁴¹ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, 1940, σ. 822.

⁴² *Αὐτόθι*, σσ. 100-102.

Ο σπουδαίος εισηγητής του ποιητικού είδους του κανόνα, Ρωμανός ο Μελωδός, παραδίδει στην εκκλησιαστική υμνογραφία δύο κοντάκια ολοκληρωμένα. Το καθένα περιέχει προοίμιο και ακολουθείται από τρεις οίκους. Τα δύο αυτά κοντάκια βρίσκονται στα χειρόγραφα - Κοντακάρια του Σινά 925 και 927. Το πρώτο είναι το «Ὡς θησαυρὸν, πτωχοτροφίας ἄσυλον...» με τρεις οίκους α' «Ἄνοιζόν μου τὸ στόμα παμμάκαρ...», β' «Ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου...» γ' «Ἦπλωτο γὰρ εἰς πάντα τὸν κόσμον...» και το δεύτερο «Ὡφθης βάσις ἄσειστος τῇ Ἐκκλησίᾳ...» με τρεις οίκους α' «Τῆς σωφροσύνης ὁ κρατὴρ, τὸ στόμα τῆς σοφίας...» β' «Οὐρανοφάντωρ ὑψηλὸς ἀστράψας ἐν τῷ κόσμῳ...» γ' «Ὑπάρχει, πάτερ, ἀληθῶς ἡ γλῶσσά σου ὡραία...»⁴³. (βλ. Ὑμνογραφικὸ ἐπίμετρο 2). Στο Κοντακάριο Σινά 925 περιέχονται και τα δύο κοντάκια με τους τρεις οίκους τους, ενώ στο Σινά 927 μόνο τα δύο προοίμια με τον πρώτο οἶκο⁴⁴. Το δεύτερο σε σειρά κοντάκιο είναι εκείνο το οποίο ἔχει καθιερωθεῖ και στην ισχύουσα ακολουθία να ψάλλεται και αντίστοιχα να διαβάζεται ο πρώτος οἶκος. Στον Ρωμανὸν Μελωδὸ ἀποδίδεται, ἐπίσης, και ἓνα κοντάκιο στον Πατμιακὸ κώδικα 212, το οποίο ὁμως θεωρεῖται ὅτι δεν εἶναι γνήσιο⁴⁵. Το κοντάκιο που τονίζεται στον πλάγιο β' ἦχο, περιλαμβάνει το Προοίμιο «Τά βάθη τῆς σοφίας ἐξερευνήσας» (ψαλλόμενο προς το «Χειρόγραφον εἰκόνα») και ἐννέα οἶκους (ψαλλομένους προς το αὐτόμελο «Τάχυνον ὁ οἰκτίρμων»), οι οποίοι σχηματίζουν την ἀκροστιχίδα «Ποίημα εἰς Βασίλειον»⁴⁶. (βλ. Ὑμνογραφικὸ Ἐπίμετρο 3)

Ο Ἰωσήφ ο Ὑμνογράφος παραδίδει ἓνα κοντάκιο με τρεις οἶκους, το οποίο ἀνθολογεῖται στον κώδικα - Μηναῖο του Ἰανουαρίου Cryptensis Δ.α.V = Ch, ff. 2v-5, ἀνάμεσα στις ὠδὲς ἐνὸς παρακλητικὸ κανόνα για τον Ἅγιο Βασίλειο. Προηγείται το προοίμιο⁴⁷: «Τῆς καθαρᾶς σου γλώττης τὰ πάνσοφα δόγματα...» και ἀκολουθοῦν οι τρεις οἶκοι «Ἀξίως ἡ ἐκκλησία τῇ μνήμῃ σου...», «Σοῦ πᾶσαν εἰς γῆν ὁ φθόγγος...», «Μισήσας πρόσκαιρον κόσμον...». (βλ. Ὑμνογραφικὸ Ἐπίμετρο 9)

⁴³ Νικολάου Α. Λιβαδάρα, Ὑμνοι, Κοντακάρια του Σινά, Ἐκδόσεις Μυρτίδη, Αθήνα 1957, σσ. ξα', σλγ'.

⁴⁴ Αὐτόθι, σ. ξα'.

⁴⁵: «Εξ ἄλλου το ἀσθήρικτον της παρατηρήσεως του Maas καταφαίνεται και εκ του παραμερισμοῦ του ὕμνου εἰς ἅγιον Βασίλειον εκ των σειρῶν της νοθείας, μολονότι και οὗτος εἶναι νόθος...» (βλ. Νικολάου Α. Λιβαδάρα, Το πρόβλημα της γνησιότητος των αἰολογικῶν ὕμνων του Ρωμανοῦ, Αθήνα 1959).

⁴⁶ Ν.Β. Τωμαδάκη, Ρωμανοῦ του Μελωδοῦ Ὑμνοι, τόμος Α', Αθήνα 1952, σ. ρκζ'.

⁴⁷ Proiou Alcestis, *Analecta hymnica Graeca*, Roma 1971, σσ. 6-8.

Σώζεται επίσης, ένα κοντάκιο με τέσσερεις οίκους στον Άγιο Βασίλειο, ποίημα του Θεοδώρου Στουδίτη⁴⁸. Το προοίμιο: *«Τά θεόβρυτα τῆς λογικῆς σου κρήνης ρεῖθρα, ὥσπερ ἄβυσσος, ἐκ λογισμῶν βαθέων χέων, τούς ἀσεβούντας κατεπόντισας, Βασίλειε...»*, ακολουθείται από τους εξής τέσσερεις οίκους: α' *«Τέρπεται σήμερον ἅπανα ἡ ἐκκλησία»*, β' *«Τίς ὦ Βασίλειε, φθάσει σου ἐγκωμιάσαι»*, γ' *«Υπό τῆς ἁνωθεν χάριτος ἐκλελεγμένος»*, δ' *«Ἄσμα προσοίσωμεν ἅπαντες»*. (βλ. Υμνογραφικό επίμετρο 4)

γ) Κανόνες

Ιδιαίτερα πλούσια είναι η υμνογραφική ποίηση αφιερωμένη στον άγιο Βασίλειο, που ανήκει στο ποιητικό είδος του κανόνα. Υπάρχουν αρκετοί κανόνες σε απλή μορφή, ιαμβικοί, παρακλητικοί και ειρμοί κανόνων, που γράφτηκαν για τον Άγιο Βασίλειο και ανθολογούνται σε διάφορα χειρόγραφα.

Από τους γνωστούς υμνογράφους, ο Πατριάρχης Γερμανός, εκτός από τα στιχηρά της Λιτής της εν χρήσει ακολουθίας του Μεγάλου Βασιλείου έχει συνθέσει και κανόνα στον άγιο. Ο κανόνας *«Τόν θησαυρόν τῶν θείων λογίων»* βρίσκεται στο κώδικα Σινά 598, είναι τονισμένος στον πλ. δ' ήχο περιέχει δε και την β' ωδή, που συνήθως παραλείπεται⁴⁹.

Ο Ιωάννης Μαυρόπουλος επίσκοπος Ευχαΐτων και κύριος εμπνευστής της κοινής εορτής των τριών Ιεραρχών, έγραψε έναν κανόνα προς τιμήν του Μεγάλου Βασιλείου *«Τῆς κεκρυμμένης ἐν Χριστῷ λαβόμενος»*, που ψάλλεται σε πλ. δ' ήχο προς το *«Ἀρματηλάτην Φαραῶ ἐβύθισε»* και σχηματίζει ακροστιχίδα *«Τῶν πατέρων σέ τό κλέος μέλλω πάτερ. Ὁ αὐτός Ἰωάννης»* ο οποίος ανθολογείται στον κώδικα της Βατικανῆς Βιβλιοθήκης Palatini graeci 138⁵⁰.

Παραδίδεται επίσης, ένας ιαμβικός κανόνας που αποδίδεται στον υμνογράφο με την επωνυμία Ιωάννης Καίσαρας. Τα αρχικά των τροπαρίων σχηματίζουν την ακροστιχίδα *«Καίσαρος ἡγαθέου, Βασίλειε, δέχοιο ἀοιδήν»*. Αρχίζει με την φράση

⁴⁸ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Εκλογή ελληνικής ορθοδόξου υμνογραφίας*, Αθήνα 1997, σ. 346.

⁴⁹ Παπαηλιοπούλου Ε.-Φωτοπούλου Δ.Φ., *Ταμείον ανεκδότων βυζαντινών ασματικών κανόνων*, Αθήνα 1996, σ. 142.

⁵⁰ *Αυτόθι*, σ. 142.

«Κράτος τυράννου δεξιά τοῦ δεσπότου» είναι σε ήχο β' και ψάλλεται προς το «Στείβει θαλάσσης κυματούμενον σάλον»⁵¹.

Εντοπίζεται επίσης, ένας συνδυαστικός κανόνας στην Περιτομή του Κυρίου και τον άγιο Βασίλειο στον κώδικα του Σινά 595. Το όνομα του Ανδρέα εμφανίζεται στην ωά του χειρογράφου. Ο κανόνας περιλαμβάνει και την β' ωδή και αρχίζει με τη φράση «Ἡ Χριστοῦ μεθέορτος καί λαμπρά ἡμέρα» και είναι τονισμένος σε ήχο γ'⁵².

Ο Ανδρέας Κρήτης έγραψε ειρμούς για τον κανόνα του Μεγάλου Βασιλείου. Παραδίδονται ειρμοί και για τις εννέα ωδές, αρχίζοντας με τη φράση «Τῷ ἐν τῇ βάρῃ ὀφθέντι τῷ Μωυσῇ» στον γ' ήχο. Βρίσκεται στον κώδικα Μεγίστης Λαύρας B32 του 13^{ου} αιώνα⁵³. (βλ. Υμνογραφικό επίμετρο 6)

Ειρμούς για τον κανόνα του αγίου Βασιλείου έχει γράψει επίσης και ο Βασίλειος Παγουριώτης στον πλ.β' ήχο «Ἡπειρωμένην θάλασσαν ἀβρόχοις τοῖς ποσὶ». Βρίσκονται καταγεγραμμένοι στον μεμβράνινο μουσικό κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης του Παρισιού Coislin 220, του 11^{ου} αιώνα. Ο κανόνας αυτός περιλαμβάνει ειρμούς και για τις εννέα ωδές⁵⁴. (βλ. Υμνογραφικό επίμετρο 7)

Επίσης, υπάρχει ιαμβική ακολουθία «Βάσιν ἄδυτον διώδευσεν ἀβρόχως ἀνυπέρθετον ἐννοήσας Ἰσραήλ», ποίημα του Δαμιανού μοναχού που περιλαμβάνει τους ειρμούς του κανόνα, εκτός της β' ωδής, σε ήχο πλ. δ', η οποία βρίσκεται στον κώδικα Μεγίστης Λαύρας B32 του 13^{ου} αιώνα⁵⁵. (βλ. Υμνογραφικό επίμετρο 8)

Ο Ιωσήφ ο υμνογράφος έχει γράψει τρεις συνολικά κανόνες στον άγιο Βασίλειο. Και οι τρεις φέρουν τον προσδιορισμό «παρακλητικός» και σχηματίζουν ακροστιχίδα. Ο ένας «Σταγόνα μοι προσευχαῖς σου» σχηματίζει ακροστιχίδα «Σοί, Βασίλειε, τῇνδε τὴν ὁδὴν πλέκω· Ἰωσήφ». Είναι σε ήχο δ', ψάλλεται προς το «Θαλάσσης τό ἐρυθραῖον πέλαγος» και βρίσκεται στον κώδικα της Λαύρας του Αγίου Σάββα 362 (φ.122r) του έτους 1269 και στον κώδικα της αδελφότητας των Ιωασαφαίων υπ. αριθ. 40⁵⁶. Ο δεύτερος βρίσκεται στον πλ. β' ήχο αρχίζει με την

⁵¹ *Αυτόθι*, σ. 140.

⁵² *Αυτόθι*, σ. 141.

⁵³ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ποιηταὶ καὶ υμνογράφοι τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, 1940, σ. 563. Πρβλ. Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ειρμολόγιον*, σσ. 127-128.

⁵⁴ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ειρμολόγιον*, σσ. 231-233.

⁵⁵ *Αυτόθι*, σσ. 332-333.

⁵⁶ Ν.Β. Τωμαδάκη, *Ιωσήφ ὁ Ὑμνογράφος*, 1971, σ. 137. Πρβλ. Παπαηλιοπούλου Ε.-Φωτοπούλου Δ.Φ., *ό.π.*, σ. 141.

φράση «Ἐν ταῖς λαμπρότησι πάντων περιχαρῶς», ψάλλεται προς το «Ὡς ἐν ἡπείρῳ πεζεύσας» και παραλείπει την β' ωδή⁵⁷. Σχηματίζει ακροστιχίδα «ἔκτον μέλισμα προσδέχου· Ἰωσήφ» και βρίσκεται στον κώδικα Cryptensis Δ.α.V (βλ. Υμνογραφικό Επίμετρο 9). Ο τρίτος κανόνας του Ἰωσήφ του Υμνογράφου αρχίζει με την φράση «ὡς κόσμος Βασίλειος τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχων» ψάλλεται προς το «Ἐδὴν ἐπινίκιον» σε ἦχο α' και σχηματίζει ακροστιχίδα στην θ' ωδή το όνομα του υμνογράφου, «Ἰωσήφ»⁵⁸. Βρίσκεται στον κώδικα Cryptensis Δ.γ. Γ⁵⁹. Παρατηρούμε ότι ο Ἰωσήφ ο Υμνογράφος και στους τρεις κανόνες αφήνει ανεξίτηλη την υπογραφή του αποτυπώνοντας στις ακροστιχίδες το όνομά του.

Υπάρχουν επίσης, τρεις κανόνες ανωνύμων ποιητών. Ο ένας βρίσκεται στον Ιεροσολυμιτικό κώδικα της Λαύρας του Αγίου Σάββα 207. Αρχίζει με την φράση «Βασιλείας τῆς ἐν οὐρανῷ» και ψάλλεται στον β' ἦχο, προς το «Ἐν βυθῷ κατέστρωσε ποτέ»⁶⁰. Ο δεύτερος κανόνας «Τὸν ἔργοις ἰσάγγελον ἐν βίῳ» του β' ἦχου, βρίσκεται στο χειρόγραφο του Σινά 598. Φέρει ακροστιχίδα «Τὸν βασιλέα φέροντα βίον, λόγον, οὐνομα μέλπω». Ο τρίτος κανόνας είναι σε κώδικα της Βατικανῆς Βιβλιοθήκης Palatini graeci 138 και είναι διασκευή του παρακλητικού κανόνα προς την Θεοτόκο «Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς» σε ἦχο πλ.δ'⁶¹.

δ) Ακολουθίες

Η υμνογραφία προς τιμὴν των αγίων δεν σταμάτησε στους βυζαντινούς χρόνους, αλλά συνεχίζεται ως σήμερα. Ο σύγχρονος υμνογράφος της Μεγάλης του Χριστοῦ Εκκλησίας, Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συνέγραψε ολοκληρωμένη ακολουθία Εσπερινού και Ὁρθρου στον Μέγα Βασίλειο, καθώς και 24 οίκους⁶². Επίσης, έχει συγγράψει παρακλητικό κανόνα στον άγιο. Ο γέροντας Γεράσιμος έχει συγγράψει επίσης, ακολουθία για την αγία Οικογένεια του Μεγάλου Βασιλείου⁶³ η οποία ψάλλεται κατά την εορτή της αγίας Οικογένειας η οποία καθιερώθηκε το 1998,

⁵⁷ Ν.Β. Τωμαδάκη ό.π., σ. 137. Πρβλ. Προίου Alcestis, ό.π., σ. 1-11.

⁵⁸ Ν.Β. Τωμαδάκη, ό.π., σ. 137.

⁵⁹ Παπαηλιοπούλου Ε.-Φωτοπούλου Δ.Φ., ό.π., σ. 140.

⁶⁰ Αυτόθι, σ. 140.

⁶¹ Αυτόθι, σ. 141.

⁶² Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, τόμ. Α', Μην Ιανουάριος, Αθήναι 1970, σ. 51.

⁶³ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, Ακολουθία της Αγίας Οικογένειας του Μεγάλου Βασιλείου.

με απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και με σκοπό την ευλογία και προβολή του ιερού θεσμού της οικογένειας. Στην αγία Οικογένεια του Μεγάλου Βασιλείου ανήκουν εννέα άγιοι. Η γιαγιά Μακρίνα, οι γονείς Βασίλειος και Εμμέλεια και τα τέκνα Βασίλειος ο Μέγας, Γρηγόριος Νύσσης, Πέτρος Σελευκείας, Ναυκράτιος, Μακρίνα, Γοργονία και Θεοσέβεια, η σύζυγος του αγίου Γρηγορίου Νύσσης.

Απολυτίκιον Αγίας Οικογένειας Μεγάλου Βασιλείου

Ύμνος δ' Ταχύ Προκατάλαβε

Ὁκτάριθμον σύστημα τῶν θεραπόντων Χριστοῦ,
Βασίλειον μέλψωμεν καί Ἐμμελείαν ὁμοῦ, τόν Μέγαν Βασίλειον,
Γρηγόριον σὺν τῷ Πέτρῳ καί Ναυκράτιον θεῖον,
Μακρίναν τήν Θεοφόρον, Θεοσέβειαν ἅμα,
ὥς θεία γενεά γάρ Χριστῷ εὐηρέστησαν .

Μεγαλυνάριον

Οκτάριθμος δῆμος θεοειδῆς,
σύν δυσὶ τοκεῦσι, οἱ ἐξάριθμοι ἀδελφοί,
ἐκλάμπουσι κόσμῳ τῶν ἀρετῶν τῇ αἵγλῃ,
αὐτῶν τῇ φωταυγείᾳ, δεῦτε προσέλθωμεν.

Πρόσφατα, το 2006, εκδόθηκε η «*Πανηγυρική Ιερά Ακολουθία της Ιεράς Επτάδος της Πατρομητραδελφότητος του Μεγάλου και ουρανοφάντορος Βασιλείου*» από την Ιερά Μητρόπολη Πατρών, που βρίσκεται στον κώδικα 146 Καυσοκαλυβίων που φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Κυριακού της Ιεράς Σκήτης Καυσοκαλυβίων του Αγίου Όρους⁶⁴. Ο κώδικας περιέχει βίους αγίων, εγκωμιαστικούς λόγους, καθώς και ιερές ακολουθίες. Ανάμεσα στις ακολουθίες, ανθολογείται και η ακολουθία της αγίας οικογένειας του Μεγάλου Βασιλείου (φφ. 12α-25β). Το χειρόγραφο αναφέρεται στον εορτασμό της αγίας οικογένειας με την ένδειξη: «*Μηνί Ιουλίῳ ΙΘ΄, μνήμην τελοῦμεν τῆς Ἱερᾶς Ἐπτάδος τῆς Πατρομητραδελφότητος τοῦ Μεγάλου καί οὐρανοφάντορος Βασιλείου*». Η ακολουθία της οικογένειας του αγίου Βασιλείου τελείται κατά τον κωδικογράφο την 19^η Ιουλίου, ημέρα της εορτής της Αγίας Μακρίνας. Η ακολουθία είναι αφιερωμένη εκτός του Μεγάλου Βασιλείου, στον άγιο Γρηγόριο Νύσσης, στον άγιο Πέτρο επίσκοπο Σεβαστείας, στην οσία Μακρίνα, στον όσιο Ναυκράτιο, καθώς και στους γονείς Βασίλειο και Εμμέλεια και περιλαμβάνει Μικρό Εσπερινό και δύο κανόνες στον Όρθρο. Δυστυχώς, στον κώδικα δεν διασώζεται το όνομα του υμνογράφου της σπάνιας αυτής ακολουθίας.

3. Το διάγραμμα της τελετουργίας του Εσπερινού

Ο Εσπερινός του αγίου Βασιλείου συμπάλλεται πάντα με την ακολουθία της κατά σάρκα Περιτομής του Ιησού Χριστού την 1^η Ιανουαρίου. Η ακολουθία ψάλλεται στους ναούς βάσει της ισχύουσας τυπικής διατάξεως. Τα υμνογραφικά κείμενα που αφορούν την εορτή του Μεγάλου Βασιλείου είναι τα ακόλουθα⁶⁵:

Εσπέρια στιχηρά προσόμοια ήχος δ΄ προς το Ό εξ ύψίστου κληθείς...

- ❖ Ό επωνύμως κληθείς τῆς βασιλείας...
- ❖ Ἱεραρχίας στολαῖς ἡγλαϊσμένος...
- ❖ Ό οὐρανίαις συνῶν χοροστασίαις...

Δόξα... ήχος πλ. δ΄

- ❖ Σοφίας ἐραστής γενόμενος ὅσιε...
- ❖ Καὶ νῦν τῆς εορτῆς

⁶⁴ Παταπίου μοναχού Καυσοκαλυβίτου, *Ασματική Ακολουθία και Εγκωμιαστικός Λόγος της Ιεράς επτάδος της Πατρομητραδελφότητος του Μεγάλου Πατρός και ουρανοφάντορος Βασιλείου*, έκδοση Ι. Ναού Αγίου Βασιλείου, Βραχνεΐκα Πατρών 2006.

⁶⁵ *Μηναίον του Ιανουαρίου*, σσ. 7-12.

Λιτή Στιχηρά ιδιόμελα ήχος γ΄

- ❖ Χριστόν εἰσοικισάμενος ἐν τῇ ψυχῇ σου...
- ❖ Μύρον ἐκκενωθέν ἐπὶ σοὶ τῆς χάριτος...
- ❖ Τὴν ἱερατικὴν στολὴν ἀμπεχόμενος...
- Δόξα... ήχος πλ. β΄
- ❖ Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χεῖλεσί σου ὅσπερ πάτερ...
- ❖ Καὶ νῦν τῆς Ἑορτῆς

Απόστιχα στιχηρά ιδιόμελα ήχος α΄

- ❖ Ὡς θεῖα καὶ ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα...
- ❖ Πάντων τῶν ἁγίων ἀπεμάζω τὰς ἀρετάς...
- ❖ Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας τὴν φύσιν...
- ❖ Δόξα... ήχος πλ. β΄
- ❖ Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων οὐρανόθεν κοιμισάμενος...
- ❖ Καὶ νῦν τῆς Ἑορτῆς

Απολυτίκιον του αγίου ήχος α΄

- ❖ Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος σου...
- ❖ Τῆς Ἑορτῆς

4. Το διάγραμμα της τελετουργίας του Ὁρθρου

Αντιστοίχως, τα υμνογραφικά κείμενα του Ὁρθρου που αφορούν την εορτή του Μεγάλου Βασιλείου εἶναι τα ἀκόλουθα:

Εἰς τὸ Θεός Κύριος

- ❖ τὸ ἀπολυτίκιον τοῦ ἁγίου δὲς Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν...
- ❖ καὶ ἅπαξ τῆς Ἑορτῆς

Καθίσματα μετὰ τὴν α΄ στιχολογία

- ❖ (ήχος πλ. α΄ πρὸς τὸ Τὸν συνάναρχον λόγον...)
Ὡς βασιλεῖον κόσμον τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ...
- ❖ (ήχος α΄ πρὸς τὸ Τὸν Τάφον σου Σωτήρ)
Δόξα... Βασιλείε σοφέ, παρεστώς τῇ Τριάδι...
- ❖ Καὶ νῦν τῆς Ἑορτῆς

Καθίσματα μετὰ τὴν β΄ στιχολογία

- ❖ (ήχος πλ. δ΄ πρὸς τὸ Τὴν σοφίαν καὶ λόγον...)
Τῆς ἀρρήτου σοφίας θεοπτικῶς...
- ❖ Δόξα τὸ αὐτό
- ❖ Καὶ νῦν τῆς Ἑορτῆς

Καθίσματα μετά τον πολυέλεο

- ❖ Ἦχος πλ. δ' προς το *Τὴν σοφίαν καὶ λόγον*
Τῇ δυνάμει τῶν λόγων τῶν θεϊκῶν...
- ❖ Δόξα... *Ἡ τῶν λόγων σου χάρις τῶν θεϊκῶν...*
- ❖ Καὶ νῦν τῆς Ἑορτῆς

Προκείμενον

- ❖ Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν...
Στιχ. Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται...
- ❖ Δόξα ...*Ταῖς τοῦ Ἱεράρχου...*
- ❖ Καὶ νῦν ... *Ταῖς τῆς Θεοτόκου...*

Ιδιόμελο ἦχος πλ.β'

- ❖ Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χεῖλεσί σου...

Κανόνας του Μεγάλου Βασιλείου

Ἦχος β'

Ὤδὴ α'

- ❖ Σοῦ τὴν φωνὴν ἔδει παρεῖναι Βασίλειε...

Ὤδὴ γ'

- ❖ Παιδείας γεγονώς ἀπάσης ἐμπλεως...

Μεσώδια καθίσματα

Ἦχος πλ.δ' προς το *Τὴν Σοφίαν καὶ Λόγον*

- ❖ Ἐξανοίξας τὸ στόμα λόγῳ Θεοῦ...
- ❖ Δόξα... ἦχος γ' προς το *Θείας πίστεως*
Πᾶσαν ἠρδευσας τὴν οἰκουμένην...
- ❖ Καὶ νῦν τῆς Ἑορτῆς
Ὤδὴ δ'
- ❖ Καλλωπίζεται ὥσπερ τῷ τόκῳ Χριστοῦ...
Ὤδὴ ε'
- ❖ Ἄγει διπλὴν ἀληθῶς ...
Ὤδὴ στ'
- ❖ Ἐθρεψας λιμῶι τακείσας ψυχάς...
Κοντάκιον του αγίου
ἦχος δ' προς το *Ἐπεφάνης σήμερον...*
- ❖ Ἰφθθης βάσις ἀσειστος τῇ Ἐκκλησίᾳ...
Οἶκος του αγίου
- ❖ Τῆς σωφροσύνης ὁ κρατὴρ, τὸ στόμα τῆς σοφίας...
Ὤδὴ ζ'
- ❖ Εἰκὼν τοῦ Πατρός ὁ Υἱός...
Ὤδὴ η'
- ❖ Τὸν ἀφράστῳ προνοίᾳ δωρησάμενον...

Ωδή θ΄

Μεγαλυνάρια⁶⁶

Για τον κανόνα του αγίου

- ❖ *Μεγάλυνον ψυχή μου, τὸν ἐν Τεράρχαις, Βασίλειον τὸν Μέγαν*

Εξαποστειλάρια

- ❖ *Φιλοσοφίας ἔρωτι περιέτεμες πάτερ...*
- ❖ *Τῆς Ἑορτῆς*

Στιχηρά των Αίνων ἤχος πλ. α΄ προς το *Χαίροις ἀσκητικῶν*

Τό πρῶτο τῆς Ἑορτῆς

- ❖ *Θέσει υἱός Θεοῦ γεγονώς...*
 - ❖ *Ἐνδον ἐπουρανίου ναοῦ...*
 - ❖ *Ὅλος ἱερωμένος Θεῷ...*
- Δόξα... ἤχος πλ. β΄ Ἐξεχύθη ἡ χάρις...*
- ❖ *Καὶ νῦν τῆς Ἑορτῆς*

5. Ὑμνητικά σχήματα στην υμνογραφία του Μεγάλου Βασιλείου

Οι ακολουθίες του Εσπερινού και του Ὁρθρου της εορτῆς του Μεγάλου Βασιλείου αποτελούνται ἀπὸ πολυειδή και πολυώνυμα τροπάρια μεγάλης ποιητικῆς ἀξίας. Πρόκειται γιὰ ὕμνους μεστός νοημάτων, που μεταφέρουν στους πιστούς με ἀκρίβεια τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Μεγάλου Βασιλείου, ἀλλὰ και της ἀντιαιρετικῆς και φιλανθρωπικῆς του δράσης, του ἀσκητικοῦ του βίου και της διάπυρης ἀγάπης του αγίου στον Θεό. Οἱ ποιητές των ἐν λόγῳ υμνογραφημάτων προσεγγίζουν με σεβασμό και εὐλάβεια τὸν ἅγιο Βασίλειο και μετέρχονται διάφορους τρόπους χειρισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, χρησιμοποιώντας πλήθος κοσμητικῶν ἐπιθέτων, σπάνιων και σύνθετων λέξεων, καλολογικῶν στοιχείων και σχημάτων λόγου γιὰ νὰ ἀποδώσουν, ὅσο τὸ δυνατόν πληρέστερα, τὴν μορφή του αγίου.

Ε π ί θ ε τ α Σε ὅλη τὴν ἑκταση των υμνογραφικῶν κειμένων οἱ ποιητές χρησιμοποιοῦν ἀρκετὰ ἐπίθετα γιὰ νὰ ἐγκωμιάσουν τὸν Μέγα Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας και νὰ σκιαγραφήσουν τὴν προσωπικότητά του. Ἀρκετὰ συχνά, συναντῶνται ἐπίθετα με πρῶτο συνθετικὸ τὴν λέξη Θεός, ὅπως εἶναι τα ἐπίθετα *θεόπνευστος, θεοφάντωρ, θεόφρων, θεωρρήμων*, τα ὁποῖα φανερώνουν ὅτι ὁ Μέγας Βασίλειος ἀναδείχθηκε ἀπὸ τὸν Θεό δεινός υπερασπιστής τῆς Ὁρθοδοξίας και ἀρχιερέας ἅγιος και λαμπρός, συνδυάζοντας τὴν κατὰ κόσμον μόρφωση και σοφία με

⁶⁶ *Μηναῖον του Ἰανουαρίου*, σ. 21.

την θεϊκή σοφία. Παρόμοια σύνθετα επίθετα που συναντώνται στα τροπάρια είναι *ιεροφάντωρ* και *ουρανοφάντωρ*. Το μεγαλείο της προσωπικότητας του αγίου φανερώνεται μέσω του επιθέτου *μέγας*, το οποίο συνοδεύει και χαρακτηρίζει τον άγιο στην Εκκλησία μέχρι σήμερα. Επίσης, ο άγιος Βασίλειος κοσμείται με τα επίθετα *σοφός*, *φωτοφόρος*, *όσιος*, *παμμακάριστος*, *αήττητος*, *θείος*, *τρισμάκαρ*, *άσαρκος*, τα οποία απαριθμούν τα χαρίσματά του, κοσμικά και πνευματικά. Από τα προαναφερθέντα επίθετα που βρίσκονται διάσπαρτα στα τροπάρια του Εσπερινού και του Όρθρου, διαφαίνεται ο ασκητικός του βίος (*άσαρκος*, *όσιος*), η ρητορική του και θεολογική του δεινότητα και η σπουδαία μόρφωσή του (*σοφός*, *μέγας*), το αγωνιστικό του φρόνημα (*αήττητος*), η αγιότητα του βίου του (*όσιος*, *θεορρήμων*, *θεοφάντωρ*, *θεόφρων*, *θεόπνευστος*).

Ο υ σ ι α σ τ ι κ ά Σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και ορισμένα ουσιαστικά τα οποία χαρακτηρίζουν την προσωπικότητα του αγίου και δεν έχουν τοποθετηθεί τυχαία στο περιεχόμενο των τροπαρίων. Για παράδειγμα, συναντώνται οι λέξεις *φιλοσοφία*, *επιστήμη*, *διδασκαλία*, *σοφία*, *παιδεία*, *γνώσις*, που αναφέρονται στην μόρφωση του Μεγάλου Βασιλείου και του προσδίδουν τις ιδιότητες του διδασκάλου, του πανεπιστήμονος, του σοφού και φανερώνουν το μεγαλείο του ανδρός όχι μόνο από την πλευρά της κοσμικής μόρφωσης. Οι λέξεις έχουν διττή σημασία και αφορούν και την κατά κόσμον, αλλά και την κατά Θεόν μόρφωση και σοφία. Αξιοσημείωτη είναι η χρήση ουσιαστικών στα τροπάρια, που φανερώνουν τους ασκητικούς αγώνες του αγίου (η λέξη *εγκράτεια*), τους αντιαιρετικούς αγώνες, (*ομολογία*, *βάσις δογμάτων*, *πρόμαχος*, *εδραίωμα*, *Τριάδος υπέρμαχος*). Ο Βυζάντιος στο στιχηρό ιδιόμελο της Λιτής χαρακτηρίζει τον Μέγα Βασίλειο μάρτυρα στην προαίρεση (*μάρτυς τῇ προαιρέσει*), δηλαδή κατέχει και τον στέφανο του μάρτυρα ενώπιον του Θεού, γιατί δεν υπολόγισε την ζωή του δεχόμενος απειλές ακόμη και από τον αυτοκράτορα, παραμένοντας όμως σταθερός στην ορθή πίστη και στηρίζοντας την Εκκλησία και το ποίμνιό του.

Α ν τ ι θ έ σ ε ι ς Οι υμνογράφοι χρησιμοποιούν αντιθέσεις για να τονίσουν τις αρετές του αγίου. Για παράδειγμα σε ένα εκ των στιχηρών του Εσπερινού ο υμνογράφος αναφέρει: «*ἐπὶ μετὰ σώματος ἀναστρεφόμενος, τοῖς ἐπὶ γῆς ὥς τις ἄσαρκος*», για να φανερώσει ότι ο άγιος αν και ζούσε στη γη έχοντας σώμα, έζησε ως άσαρκος άγγελος. Επίσης, σε άλλο σημείο τονίζεται η αγάπη του στους πιστούς σε αντίθεση με την άμεση και αποφασιστική αντίδρασή του στα δόγματα των απίστων αιρετικών, «*Τῶν μὲν πιστῶν τὰς καρδίας εὐφραίνοντα, τῶν δε ἀπίστων τὰ δόγματα*

ἀξίως βυθίζοντα». Σε τροπάριο του κανόνα, ο υμνογράφος Ιωάννης ο Δαμασκηνός αναφέρει: *«Τῶν ἀρετῶν σύ την τραχείαν βαδίσας ὁδόν, ἐπί την λείαν ἔφθασας»*, υποδηλώνοντας τις δυσκολίες του αγώνα στην γη που οδήγησαν τελικά στην απολαβή των κόπων του αγίου, αφού πλέον ἔφθασε στην ευφροσύνη του παραδείσου. Σε άλλο τροπάριο της δ' ωδῆς του κανόνα αναφέρει: *«Ἀταπείνωτος ὄφθης, Θεῷ συμμαχῶν, Βασίλειε ὁ πᾶσι, τῷ αὐτοῦ προστάγματι ταπεινούμενος»*. Ο ἅγιος δεν ταπεινώθηκε ἀπό τις κοσμικές εξουσίες σε θέματα πίστεως, ἀλλά μόνο στο θέλημα και στο πρόσταγμα του Θεοῦ.

Μ ε τ α φ ο ρ έ ς Οι υμνογράφοι του Μεγάλου Βασιλείου χρησιμοποιούν επίσης μεταφορές, με τις οποίες προσπαθούν να αποδώσουν τα χαρίσματα και τις ἀρετές του. Ο ἅγιος στο στιχηρό ιδιόμελο των αποστίχων του Εσπερινού του Βυζαντίου παρομοιάζεται με μέλισσα *«Ὡ θεία και ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα»*. Εἶναι γνωστή σε ὅλους ἡ ἐργατικότητα και ἡ προκοπή της μέλισσας, ἔτσι και ὁ Μέγας Βασίλειος παρουσιάζεται ὡς φιλότιμος και ἀκούραστος «ἐργάτης» της Εκκλησίας του Χριστοῦ. Ἀλλοῦ παρομοιάζεται με Φῶς, *«Φῶς ὑπέρλαμπρον»*, *«ἀνεδείχθης τῷ κόσμῳ Φῶς εὐσεβείας Βασίλειε»*, *«φωτιστική λαμπάδα τῷ κόσμῳ»*, σε ἄλλο σημεῖο με *«οἶκον τῆς Τριάδος»*, ἐπίσης με *«πρόβατον πιστόν»*, ὡς *«γῆρως βακτηρία»*, στήριγμα των γερόντων δηλαδή, *«πλοῦτος τοῖς πένησι»*. Οι δύο τελευταίες μεταφορές ἔχουν σαφῶς να κάνουν με το φιλανθρωπικό του ἔργο, μέσω του οὐοοῦ ευεργετήθηκαν οι φτωχοί, ἀλλά και οι γέροντες. Ἐπίσης, ὁ ἅγιος Βασίλειος χαρακτηρίζεται ὡς *«σιτοδότης τοῦ λόγου»*, ὡς *«παιδαγωγία νεότητος»*, *«χωρῶν προασπιστής»* εἶναι γνωστή ἡ προάσπιση της Καισάρειας και του ποιμνίου του ἐναντι των ἐχθρῶν. Παρομοιάζεται με *«σάλπιγγα της Θεολογίας»*, *«πέλεκυς ἐκκοπτικός τοῖς ἀντιθέοις»*, υπερασπίστηκε με τα συγγράμματά του και τους αγῶνες του την Ὀρθοδοξία, ὡς *«τεῖχος ὀχυρόν»* για τους πιστούς. Ποιμένας *«διδάσκων τά λογικά πρόβατα»*. Σε ἄλλο σημεῖο ἀναφέρεται ὡς πηγή που ἀναβλύζει τα ορθά δόγματα, *«ποταμούς ἀνέβλυσας δογμάτων εὐσεβῶν τῇ οἰκουμένη»*.

Ο μ ό η χ α – π α ρ η χ ή σ ε ι ς Ομόηχα και παρηγήσεις που εκπλήσσουν ευχάριστα τον ἀκροατή συναντώνται σε ὅλη την ἑκταση των τροπαρίων. Σε ἓνα ἀπό τα στιχηρά ιδιόμελα του Εσπερινού, ὁ υμνογράφος παίρνοντας ἀφορμή ἀπό το ὄνομα του αγίου, δημιουργεῖ ἓνα ποιητικό παιχνίδισμα με λέξεις που ἔλκουν το θέμα ἀπό το ὄνομα Βασίλειος, *«...σε κατεκόσμησε, τῆς βασιλείας Βασίλειε, βασιλευόντων, ὁ βασιλεύων και πάντων Κύριος...»*. Το ἴδιο συμβαίνει και σε ἄλλο στιχηρό του Εσπερινού σε μικρότερη ἑκταση βέβαια, *«ἀνεκήρυξας το Εὐαγγέλιον, τῆς βασιλείας*

Βασίλειε...». Στο δοξαστικό του Εσπερινού ο Ανατόλιος φτιάχνει ομόηχο με την λέξη κόσμος, «διό σάρκα μισήσας, καί κόσμον καί κοσμοκράτορα». Επίσης, η προσθήκη παρήχησεων φανερώνει την δεινότητα και την κατάρτιση των υμνογράφων στην ελληνική γλώσσα. Για παράδειγμα, στο δοξαστικό του Βυζαντίου γίνεται χρήση παρήχησης με το γράμμα «χ», «Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χείλεσί σου». Οι υμνογράφοι χρησιμοποιούν επίσης και το ομοιοτέλειτο ως σχήμα λόγου εμπλουτίζοντας τα τροπάρια. Σε ένα από τα καθίσματα του Ὁρθρου ο υμνογράφος αναφέρει: «...τά φρυάγματα τοῦ Ἀρείου ἐβύθισας· τοῖς γάρ βροτοῖς το Πνεῦμα, Θεόν ἀνεκύρηζας, καὶ τῶν χειρῶν ἐκτάσει, ἐχθροῦς ἐθανάτωσας...».

Ε π α ν α λ ή ψ ε ι ς Ἐνα άλλο χαρακτηριστικό είναι η επανάληψη φράσεων ή λέξεων που υπάρχουν σε ορισμένα τροπάρια και λειτουργούν συνδετικά ανάμεσα στα τροπάρια που συναποτελούν μία ενότητα. Στα στιχηρά προσόμοια του Εσπερινού για παράδειγμα, επαναλαμβάνεται και στα τρία η καταληκτική φράση «...ἰκέτευε σῶσαι, καὶ φωτίσαι τὰς ψυχὰς ἡμῶν». Επίσης, σε τέσσερα τροπάρια των καθισμάτων του Ὁρθρου ο υμνογράφος χρησιμοποιεί μια εκτενή κοινή φράση «...πρέβενε Χριστῷ Θεῷ, τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς ἐορτάζουσι πόθῳ, τὴν ἀγίαν μνήμην σου». Παρατηρώντας το νοηματικό περιεχόμενο των τριών στιχηρῶν προσομοίων του Εσπερινού, βλέπουμε ότι η επανάληψη της ίδιας καταληκτικής φράσης δεν είναι τυχαία, καθώς κάθε ένα από τα τρία τροπάρια παρουσιάζει μία από τις πτυχές της προσωπικότητας του Μεγάλου Βασιλείου. Το πρώτο παρουσιάζει τον άγιο ως σοφό ιεράρχη και ποιμενάρχη, το δεύτερο ως θεολόγο και το τρίτο ως ασκητή. Αντίστοιχα, τα τέσσερα καθίσματα του Ὁρθρου που έχουν κοινή καταληκτική φράση, όπως προαναφέρθηκε, εγκωμιάζουν τον Άγιο Βασίλειο για τους αντιαρετικούς του αγώνες και την ορθή διατύπωση του δόγματος. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η μέθοδος του υμνογράφου να χρησιμοποιεί κοινές φράσεις σε ενότητες τροπαρίων συνδέεται, ως επί το πλείστον, με κοινό νοηματικό περιεχόμενο.

6. Οι υμνολόγοι του Μεγάλου Βασιλείου (Η ζωή και το έργο τους)

Οι ύμνοι που συναποτελούν τις ακολουθίες του Εσπερινού και του Ὁρθρου του αγίου Βασιλείου και ψάλλονται στους ναούς, είναι δημιουργήματα διαφόρων υμνογράφων, οι οποίοι έζησαν και έδρασαν σε διαφορετικές εποχές μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, στον Εσπερινό υπάρχει δοξαστικό του Ανατολίου, στιχηρά της λιτής έχει συνθέσει ο Πατριάρχης Γερμανός, απόστιχα του Εσπερινού και στιχηρά της

Λιτής ο Βυζάντιος, ο Βασίλειος μοναχός επίσης απόστιχα, ο Βυζάντιος ένα δοξαστικό των αποστίχων, ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός έχει παραδώσει απόστιχα στον Εσπερινό και τον κανόνα του Όρθρου και ο Ρωμανός ο μελωδός το κοντάκιο του Μεγάλου Βασιλείου. Μαζί με τους υμνογράφους Κυπριανό και Νικόλαο, τον Ανδρέα Κρήτης, τον Δαμιανό μοναχό, Θεοφάνη τον Γραπτό, τον Θεόδωρο Στουδίτη, τον Ιωσήφ τον Υμνογράφο και τον Ιωάννη Μαυρόποδα, αποτελούν την χορεία των υμνογράφων που δημιούργησαν ποιητικά υμνογραφικά κείμενα προς τιμήν του Μεγάλου Βασιλείου. Στη συνέχεια, παρατίθενται οι βίοι όλων των υμνογράφων του αγίου από τις απαρχές της επώνυμης υμνογραφίας τον Ε΄ αιώνα και έπειτα.

α) Κυπριανός και Νικόλαος

Για τους υμνογράφους Κυπριανό και Νικόλαο δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία. Ανήκουν στη Β΄ περίοδο της Υμνογραφίας (Ε΄-Ζ΄ αι). Ο Π. Τρεμπέλας αναφέρει ότι ο Κυπριανός είναι από τους αρχαιότερους ποιητές και έχει γράψει σύντομα ποιήματα στα Μηναία του Ιανουαρίου, κατά το «*Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ*», του οποίου φέρεται να είναι δημιουργός. Στα ολιγόστιχα στιχηρά του Κυπριανού υπάρχουν αναμειγμένα κάποια ποιήματα του Νικολάου στις Θεομητορικές, Δεσποτικές και σε εορτές των αγίων⁶⁷. Στον Κυπριανό και τον Νικόλαο αποδίδονται τρία ολιγόστιχα στιχηρά για τον Άγιο Βασίλειο, όπως έχει προαναφερθεί.

β) Ρωμανός ο μελωδός

Ο Ρωμανός ο Μελωδός είναι ο ποιητής δύο κοντακίων του Μεγάλου Βασιλείου. Το πρώτο «*Ἰωφθης βάσις ἄσειστος*», με τρεις οίκους α΄ «*Τῆς σωφροσύνης ὁ κρατῆρ, τὸ στόμα τῆς σοφίας...*» β΄ «*Οὐρανοφάντωρ ὑψηλός ἀστράψας ἐν τῷ κόσμῳ...*» γ΄ «*Υπάρχει, πάτερ, ἀληθῶς ἡ γλῶσσά σου ὡραία...*» και το δεύτερο «*Ὡς θησαυρὸν, πτωχοτροφίας ἄσυλον...*» με τρεις οίκους α΄ «*Ἄνοιζόν μου τὸ στόμα παμμάκαρ...*», β΄ «*Υπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου...*» γ΄ «*Ἦπλωτο γὰρ εἰς πάντα τὸν*

⁶⁷Ο Pitra φθάνει στο συμπέρασμα ότι τον Ιανουάριο στα τροπάρια του Κυπριανού είναι αναμειγμένα και ποιήματα του Νικολάου, γιατί εντοπίζονται ορισμένα τροπάρια που σχηματίζουν ακροστιχίδα ΝΙΚΟ. (βλ. Π.Ν. Τρεμπέλα, *Εκλογή ελληνικής ορθοδόξου υμνογραφίας*, Αθήνα 1997, σσ. 243-244.

κόσμον...». Στην ακολουθία που ψάλλεται σήμερα στους ναούς διαβάζεται το πρώτο κοντάκιο με τον πρώτο οίκο. Ένα ακόμη κοντάκιο με προοίμιο «*Τά βάθη τῆς σοφίας ἐξερευνήσας*» και εννέα οίκους φέρει το όνομα του Ρωμανού το οποίο όμως δεν θεωρείται γνήσιο⁶⁸.

Ο Ρωμανός ο Μελωδός θεωρείται από τους κορυφαίους υμνογράφους της Εκκλησίας και εισηγητής του ποιητικού είδους του κοντακίου⁶⁹. Γεννήθηκε στην Έμεσα, πόλη της Συρίας στο τελευταίο τέταρτο του Ε' αιώνα. Η ακμή του συμπίπτει με τα χρόνια βασιλείας του Ιουστινιανού (527-565)⁷⁰. Υπήρξε διάκονος της Εκκλησίας της Βηρυτού και έπειτα μόνασε στη Μονή της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη. Έγραψε ύμνους στις Δεσποτικές και Θεομητορικές εορτές καθώς και σε εορτές των αγίων. Συνέγραψε πάνω από χίλια κοντάκια από τα οποία τα πιο γνωστά είναι το κοντάκιο των Χριστουγέννων *Ἡ Παρθένος σήμερον*», το «*Ἐπεφάνης σήμερον*» των Θεοφανείων, «*Τά ἄνω ζητῶν*» και πολλά άλλα. Ο Ρωμανός πρώτος προσέθεσε τους οίκους, δηλαδή τροπάρια που ακολουθούν μετά το πρώτο κεντρικό τροπάριο (προοίμιο) του κοντακίου⁷¹. Συνέταξε επίσης, αυτόμελα προσόμοια στιχηρά στα Προεόρτια των Χριστουγέννων. Η Εκκλησία τιμά την μνήμη του την 1^η Οκτωβρίου.

γ) Βυζάντιος

Ο Βυζάντιος φέρεται να είναι ο ποιητής δύο στιχηρών ιδιομέλων της Λιτής «*Τὴν ἱερατικὴν στολὴν ἀμπεχόμενος*» και «*Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χεῖλεσί σου*», εκ των οποίων το δεύτερο ψάλλεται και στον όρθρο μετά το Ευαγγέλιο και ως δοξαστικό των Αίνων. Επίσης, έχει γράψει και το πρώτο των αποστίχων του Εσπερινού *Ὡ θεία καί ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα*».

⁶⁸ βλ. υποσημ. 45.

⁶⁹ Ο Μητσάκης αναφέρει ότι ο Ρωμανός βρίσκεται πολύ κοντά χρονολογικά στην εποχή που εμφανίζεται το είδος του κοντακίου γι' αυτό και πολλοί αποδίδουν σ' αυτόν την δημιουργία του (βλ. Κ. Μητσάκη, *Βυζαντινή υμνογραφία από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την εικονομαχία*, Αθήνα 1986, σ. 357).

⁷⁰ *Αυτόθι*, σ. 393.

⁷¹ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησης της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 99.

Η επωνυμία Βύζας ή Βυζάντιος, φαίνεται να ανήκει σε ένα και μόνο πρόσωπο και συγκεκριμένα τον Λέοντα τον Βυζάντιο τον και Σχολαστικό⁷². Είναι σύγχρονος του Γερμανού και άκμασε κατά τις αρχές του Ζ' αιώνας⁷³. Σε αυτόν αποδίδονται πολλά στιχηρά που βρίσκονται στα Μηναία. Έχει γράψει στιχηρά προς τιμήν των Αποστόλων (Βαρνάβα, Ιωάννου του Θεολόγου, Φιλίππου), μαρτύρων (Μάμαντος, Ευθυμίου, Παντελεήμονος, Βαρβάρας), προφητών (Ηλιού, Τιμίου Προδρόμου) και στιχηρά στον Αρχιστράτηγο Μιχαήλ. Επίσης, στον Βυζάντιο αποδίδονται και τα στιχηρά της Λιτής του Ευαγγελισμού, των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, το δοξαστικό των αποστίχων της Αγίας Μαρίας της Μαгдаληνής, το δοξαστικό των Αίνων της Μεταμορφώσεως, το στιχηρό ιδιόμελο «Ὅτε ἡ μετάστασις» της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και στιχηρά δοξαστικά στα προεόρτια των Χριστουγέννων.

δ) Ανδρέας Κρήτης

Ο Ανδρέας Κρήτης είναι ένας από τους σημαντικότερους υμνογράφους της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Έχει γράψει ειρμούς κανόνα για τον άγιο Βασίλειο «*Τῷ ἐν τῇ βάτῳ ὀφθέντι τῷ Μωυσῇ*» που ψάλλονται στον γ' ήχο, όπως προαναφέρθηκε. Γεννήθηκε στη Δαμασκό της Συρίας περί το 650 και πέθανε το 720⁷⁴. Σε μικρή ηλικία, μόλις δεκαπέντε ετών πήγε στα Ιεροσόλυμα, όπου μπήκε στις τάξεις της αδελφότητας του Παναγίου Τάφου (εξ ου και η επωνυμία Ανδρέας ο Ιεροσολυμίτης), ως βοηθός-οικονόμος. Μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, με αποστολή η οποία είχε ως σκοπό να συγχαρεί τον αυτοκράτορα για την σύγκλιση της ΣΤ' Οικουμενικής Συνόδου. Παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη αναλαμβάνοντας το έργο του ορφανοτρόφου. Από εκεί, εξελέγη μητροπολίτης Γόρτυνος της Κρήτης, θέση από την οποία υπερασπίστηκε των αγώνα υπέρ των εικόνων. Το ποιητικό του έργο είναι ογκώδες και μεγάλης σπουδαιότητας και αφορά την συγγραφή των κανόνων, αλλά

⁷² Ωστόσο, ο Π. Ν. Τρεμπέλας αμφισβητεί ότι ο Βύζαντας και ο Βυζάντιος είναι το ίδιο πρόσωπο συγκρίνοντας τα ποιήματα που φέρουν την επωνυμία του Βύζαντος και του Βυζαντίου αντίστοιχα. Αναφέρει σχετικά: «Υπάρχει διαφορά τις μεταξύ τούτων προς εκείνα, των επιγραφόμενων του Βυζαντίου παρουσιάζοντων ισχυροτέραν έμπνευσιν». (βλ. Π.Ν. Τρεμπέλα, *ό.π.*, σ. 137).

⁷³ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 152.

⁷⁴ Κάποιοι ερευνητές τοποθετούν την γέννησή του Ανδρέα Κρήτης το 660 και τον θάνατό του το 740 (βλ. Π.Ν. Τρεμπέλα, *ό.π.*, σ. 153).

και ιδιομέλων⁷⁵. Συνέθεσε παρακλητικούς κανόνες στη Θεοτόκο και στους οκτώ ήχους. Επίσης, είναι ο ποιητής του Μεγάλου Κανόνος⁷⁶, το σπουδαιότερο ίσως των έργων του. Η μνήμη του τιμάται στις 4 Ιουλίου.

ε) Ιωάννης (μοναχός) ο Δαμασκηνός

Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός είναι ο δημιουργός και ποιητής του κανόνα του Μεγάλου Βασιλείου που ξεκινά με την φράση «*Σοῦ τήν φωνήν ἔδει παρεῖναι Βασιλείε*», καθώς και του τρίτου αποστίχου «*Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας τὴν φύσιν*». Έχει γράψει επίσης, τέσσερα ανέκδοτα απόστιχα «*Ἐπαξίως ἐκλήθης...*», σε ήχο α', «*Ἐκ τῆς θείας καί ἀνεικάστου προνοίας*» σε ήχο β', «*Βασιλείας τῆς τοῦ Χριστοῦ ἱεράτευσας*» σε ήχο β' και «*Φυγὰς γενόμενος τῶν λαφύρων ὅσιε*» σε ήχο πλ. δ'⁷⁷.

Ο Δαμασκηνός είναι ένας από τους επιφανέστερους υμνογράφους. Γεννήθηκε το 676 στη Δαμασκό, εξ ου και το προσωνύμιό του, και πέθανε το 756. Καταγόταν από επιφανή οικογένεια. Ο πατέρας του ήταν διοικητής της Δαμασκού, κατ' άλλους είχε το αξίωμα του θησαυροφύλακα⁷⁸. Μαζί με τον θετό αδελφό του Κοσμά, μετέπειτα επίσκοπο Μαΐουμά, μαθήτευσε στον «πολυμαθή» Κοσμά τον Ξένο ή Ικέτη, που εξαγόρασε από την δουλεία, ο πατέρας του Σέργιος. Με παράκληση και προτροπή του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Ιωάννου, ο Δαμασκηνός έγινε μοναχός και ιερέας στη Μονή του Αγίου Σάββα στα Ιεροσόλυμα, εξ ου καλείται και Ιεροσολυμίτης⁷⁹. Από εκεί γράφοντας στήριξε τον αγώνα κατά των εικονομάχων αυτοκρατόρων Λέοντος Γ' του Ισαύρου και Κωνσταντίνου του Κοπρώνυμου. Χαρακτηριστική είναι η διήγηση σύμφωνα με την οποία ο Λέοντας ο Ίσαυρος διέταξε να μιμηθούν τη γραφή του και να στείλουν στο Χαλίφη πλαστή επιστολή του, σύμφωνα με την οποία ο ίδιος ο Ιωάννης προσέφερε τη Δαμασκό στους Βυζαντινούς. Έτσι, ο Χαλίφης πείστηκε και έκοψε το δεξί χέρι του Δαμασκηνού. Η Παναγία όμως,

⁷⁵ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ποιηταί και υμνογράφοι της ορθοδόξου Εκκλησίας*, 1940, σ. 551.

⁷⁶ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησης της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 100.

⁷⁷ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *ό.π.*, σσ.100-102.

⁷⁸ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ.109.

⁷⁹ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, σ.158.

με θαυμαστό τρόπο θεράπευσε το κομμένο μέλος του⁸⁰. Η εκκλησία εορτάζει την μνήμη του στις 4 Δεκεμβρίου.

Τα έργα του Δαμασκηνού είναι φιλοσοφικά, θεολογικά, ερμηνευτικά, ποιητικά και μουσικά. Στην Ψαλτική Τέχνη προσέφερε πολλά ως αναμορφωτής της εκκλησιαστικής μουσικής. Διαμορφώνοντας την Οκτώηχο⁸¹, συστηματοποίησε την χρήση των οκτώ ήχων⁸². Θεωρείται ένας από τους διαπρεπέστερους ποιητές του κανόνα⁸³. Έγραψε εκτός από κανόνες της Οκτώηχου, κανόνες για τις κυριότερες εορτές της Εκκλησίας (κανόνας της Αναστάσεως, των Χριστουγέννων, των Θεοφανείων, της Πεντηκοστής, κατ' αλφάβητο κανόνα του Ευαγγελισμού, στην Κοίμηση της Θεοτόκου, της Αναλήψεως, της Υπαπαντής, της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, στο Γενέσιο της Θεοτόκου, στους Προφήτες, σε μάρτυρες, σε ιεράρχες, σε οσίους). Ακόμη, τα στιχηρά τα επιλεγόμενα «Ανατολικά», εικάζεται ότι ανήκουν στον Δαμασκηνό. Σημαντική, επίσης, είναι και η προσφορά του στη διαμόρφωση του Ιεροσολυμιτικού Τυπικού⁸⁴.

στ) Πατριάρχης Γερμανός

Ο Γερμανός αναφέρεται ως δημιουργός δύο στιχηρών ιδιομέλων της λιτής στον Εσπερινό του Μεγάλου Βασιλείου. Το πρώτο: «Χριστὸν εἰσοικισάμενος ἐν τῇ ψυχῇ σου...» και το δεύτερο: «Μύρον ἔκκενωθέν ἐπὶ σοί τῆς χάριτος...». Επίσης, έχει γράψει ένα κανόνα στο άγιο Βασίλειο «Τὸν θησαυρόν τῶν θείων λογίων» που ψάλλεται στον πλ. δ' ήχο.

⁸⁰ Τότε σύμφωνα με την παράδοση έγραψε τον Α' Ειρμό του κανόνα του Α' ήχου «Σου η τροπαιούχος δεξιά» (βλ. Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησης της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 110).

⁸¹ Η Οκτώηχος προϋπήρχε του Δαμασκηνού, ωστόσο, θεωρείται ότι εκείνος διαμόρφωσε την Οκτώηχο τοποθετώντας την προσωπική του σφραγίδα, καθώς από την εποχή του επισημοποιείται η νέα τεχνική του κύκλου των οκτώ εβδομάδων. Συστηματοποίησε και οργάνωσε την λειτουργική παράδοση της Εκκλησίας. (βλ. Αντωνίου Ε. Αλυγιζάκη, *Η οκταηχία στην ελληνική λειτουργική υμνογραφία*, Θεσσαλονίκη 1985, σ.112).

⁸² Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησης της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 111.

⁸³ Ο Δαμασκηνός κατάφερε να αποτυπώσει στα τροπάρια με ακρίβεια και συντομία την δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας. (βλ. Π.Ν. Τρεμπέλα, *Εκλογή ελληνικής ορθοδόξου υμνογραφίας*, Αθήνα 1997, σ. 162.

⁸⁴ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 116.

Ο Γερμανός, ο οποίος συχνά συναντάται ως Πατριάρχης Γερμανός ο Α΄⁸⁵ είτε Γερμανός ο Ομολογητής Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως⁸⁶, γεννήθηκε στα μέσα του Ζ΄ αι. στο Βυζάντιο. Αφού πρώτα εξελέγη μητροπολίτης Κυζίκου⁸⁷, το 715 ανήλθε στον Πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως από τον οποίο εκδιώχθηκε από τον εικονομάχο αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ τον Ίσαυρο. Πέθανε το 740 και ετάφη, κατά μία εκδοχή, στη Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη⁸⁸. Η δίωξη που υπέστη είναι προφανώς και ο λόγος για τον οποίον πήρε την επωνυμία Ομολογητής. Η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος της Νικαίας εξήρε την προσφορά του στον αγώνα υπέρ των εικόνων έναντι των εικονομάχων. Η Εκκλησία των κατέταξε στη χορεία των αγίων και η μνήμη του τιμάται στις 12 Μαΐου. Σπουδαίο υπήρξε το συγγραφικό και υμνογραφικό του έργο. Ο Γερμανός συνέγραψε πολλά στιχηρά για τους αποστόλους, για ιεράρχες και οσίους, δοξαστικά στιχηρών, καθώς και απόστιχα και δοξαστικά αποστίχων. Επίσης, είναι ποιητής εσπερίων, λιτής και αποστίχων των Χριστουγέννων και ασματικών κανόνων⁸⁹. Χαρακτηριστικός είναι ο ασματικός κανόνας του Γερμανού για την εορτή του Ευαγγελισμού, ο οποίος δεν βρίσκεται σήμερα σε χρήση στην Εκκλησία⁹⁰. Στον Γερμανό αποδίδονται και αρκετοί ειρμοί⁹¹.

ζ) Δαμιανός μοναχός

Η ιαμβική ακολουθία «*Βάσιν ἄδυτον διώδευσεν ἀβρόχως ἀνυπέρθετον ἐννοήσας Ἰσραήλ*», που περιλαμβάνει τους ειρμούς του κανόνα είναι ποίημα του Δαμιανού μοναχού.

Ο Δαμιανός μοναχός φέρεται να έζησε την εποχή που άκμασε το ποιητικό είδος του κανόνα, δηλαδή στον Η΄ αιώνα. Το Ειρμολόγιο του Σωφρονίου Ευστρατιάδου παραδίδει δέκα πλήρεις ειρμούς του Δαμιανού μοναχού, μεταξύ των οποίων ειρμούς σε ιαμβικούς στίχους στην Κοίμηση της Θεοτόκου, ειρμούς

⁸⁵ Θ. Ξύδη, *Βυζαντινή Υμνογραφία*, 1978, σ. 118.

⁸⁶ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 150.

⁸⁷ «*Το 713-κατ' άλλους το 709- έγινε Μητροπολίτης Κυζίκου*» (βλ. Θ. Ξύδη, *ό.π.*, σελ. 118).

⁸⁸ *Αυτόθι*, σελ. 118.

⁸⁹ «*Περί των λοιπών κανόνων των υπό το όνομα του Γερμανού φερομένων (τη 12, 13 Σεπτεμβρίου, 17 Ιουνίου, 16 Αυγούστου) ο Christ φρονεί ότι εγράφησαν από νεωτέρου τινός...*» (βλ. Π.Ν. Τρεμπέλα, *ό.π.*, σ. 364).

⁹⁰ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 151.

⁹¹ Π.Ν. Τρεμπέλα, *ό.π.*, σ. 164.

δωδεκασύλλαβους στον Ευαγγελισμό, στην Γέννηση του Προδρόμου, στον άγιο Βασίλειο και στους αγίους Τεσσαράκοντα μάρτυρες⁹².

η) Θεοφάνης ο Γραπτός

Στον Θεοφάνη τον Γραπτό ανήκουν εννέα στιχηρά για τον Μέγα Βασίλειο, εκ των οποίων τα οκτώ πρώτα σχηματίζουν ακροστιχίδα το όνομά του, «Θεοφάνης». Είναι στον πλ. α΄ ήχο και ψάλλονται κατά το «*Χαίροις ἀσκητικῶν*».

Ο Θεοφάνης γεννήθηκε στην Παλαιστίνη το 775 και κοιμήθηκε στις 11 Οκτωβρίου 845. Μαζί με τον αδελφό του Θεόδωρο υπήρξαν μοναχοί της Μονής του Αγίου Σάββα. Έχουν την επωνυμία Γραπτοί και Ομολογητές, γιατί ο εικονομάχος αυτοκράτορας Θεόφιλος χάραξε στο μέτωπό τους 12 ιαμβικούς στίχους με πυρακτωμένο σίδερο ως τιμωρία για την Ορθοδοξία τους. Επίσης, τους εξόρισε στην Θεσσαλονίκη όπου έγραψαν προσόμοιο στον πολιούχο της, Άγιο Δημήτριο⁹³. Μετά τον θάνατο του αδελφού του, ο Θεοφάνης ψηφίσθηκε επίσκοπος Νικαίας. Πέθανε δε γύρω στο 850. Διακρίθηκε ως ασματογράφος και ποιητής. Είναι ο πρώτος που εισάγει τον όρο «κανόν» για το νέο ποιητικό είδος που εμφανίστηκε τον Η΄ αιώνα⁹⁴. Έγραψε πολλούς κανόνες – πάνω από 150, καθώς και στιχηρά ιδιόμελα και παρακλητικούς κανόνες στην Θεοτόκο, που στεγάζονται στα λειτουργικά βιβλία. Ο κανόνας του για την αναστήλωση των εικόνων εψάλη αμέσως μόλις αποκαταστάθηκε η Ορθοδοξία. Σπουδαία θεωρούνται και τα τριάντα στιχηρά για την εορτή των Θεοφανείων. Η μνήμη του τιμάται στις 11 Οκτωβρίου.

θ) Θεόδωρος Στουδίτης

Ο Θεόδωρος Στουδίτης έγραψε ένα κοντάκιο για τον άγιο Βασίλειο με προοίμιο: «*Τά θεόβρυτα τῆς λογικῆς σου κρήνης ρεῖθρα, ὥσπερ ἄβυσσος, ἐκ λογισμῶν βαθέων χέων, τούς ἀσεβούντας κατεπόντισας, Βασίλειε...*», το οποίο έχει τέσσερεις οίκους: α΄ «*Τέρπεται σήμερον ἅπανα ἡ ἐκκλησία*», β΄ «*Τίς, ὦ Βασίλειε, φθάσει σου*

⁹² *Αυτόθι*, σσ. 383-384.

⁹³ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 238.

⁹⁴ Κορακίδη Σ. Αλεξάνδρου, *Βυζαντινή Υμνογραφία, Η εκκλησιαστική υμνογραφία και υμνωδία*, τόμος Γ΄, Αθήνα 2006, σ. 182.

ἐγκωμιάσαι», γ' «Υπό τῆς ἄνωθεν χάριτος ἐκλελεγμένος», δ' «Ἄσμα προσοίσωμεν ἅπαντες».

Υπήρξε σπουδαῖος υμνογράφος και θεολόγος, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 759 και πέθανε το 826⁹⁵. Ήταν ανηψιός του Ρωμανού του Μελωδού και αδελφός του Ιωσήφ Θεσσαλονίκης. Υπέστη διώξεις από τους εικονομάχους αυτοκράτορες Κωνσταντίνο τον Ε' και Λέοντα τον Αρμένιο. Ονομάστηκε Στουδίτης γιατί μόνασε στη Μονή Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, όπου δίδασκε την ψαλμωδία των ὕμνων. Θεωρείται δάσκαλος πολλών σημαντικών Στουδιτών υμνογράφων. Έγραψε κοντάκια, στιχηρά, ασματικούς κανόνες, κανόνες του Τριωδίου, τον επιτάφιο θρήνο «Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ» και παρακλητικούς κανόνες στην Θεοτόκο. Επίσης, θεωρείται ο συντάκτης του Τυπικού της Μονῆς του Στουδίου⁹⁶.

ι) Ανατόλιος

Ο Ανατόλιος είναι δημιουργός του δοξαστικού του Εσπερινού του Μεγάλου Βασιλείου: «*Σοφίας ἐραστής γενόμενος Ὅσιε...*». Φέρεται να είναι ο ποιητής αρκετών υμνογραφικών έργων. Ωστόσο, μία αναδρομή στις πηγές δείχνει ότι το όνομα Ανατόλιος δεν αντιστοιχεί σε ένα μόνο ιστορικό πρόσωπο. Μπορεί να αναφέρεται στον Ανατόλιο Πατριάρχη που άκμασε στην Κωνσταντινούπολη τον Ε' αι.⁹⁷ ή στον Ανατόλιο Θεσσαλονίκης (τέλη Θ' αι.)⁹⁸. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος αναφέρει ότι το πιθανότερο είναι να πρόκειται για τον Ανατόλιο Στουδίτη, μαθητή του αγίου Θεοδώρου του Στουδίτου κατά τις αρχές του Θ' αιώνα⁹⁹, ο οποίος ήταν λόγιος ποιητής και ασματογράφος της Εκκλησίας. Άκμασε το 770 μ.Χ. και σ' αυτόν αποδίδονται πλήθος στιχηρών τόσο για Δεσποτικές και Θεομητορικές εορτές όσο και για εορτές επιφανών Αγίων.

⁹⁵ Θ. Ξύδη, *Βυζαντινή Υμνογραφία*, 1978, σ.128.

⁹⁶ Γεωρ.Ι. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 236. «...ανανέωσε το τυπικό της μονῆς του Αγίου Σάββα και καθιέρωσε απλούστερη ακολουθία» (βλ. Θ. Ξύδη, *ό.π.*, σ.128).

⁹⁷ Ο Τρεμπέλας αναφέρει ότι ο Ανατόλιος δεν πρέπει να συγχέεται με τον Ανατόλιο τον Κωνσταντινουπόλεως που άκμασε τον 5^ο αιώνα (βλ. Π.Ν. Τρεμπέλα, *ό.π.*, σ. 262).

⁹⁸ Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 684-685.

⁹⁹ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 240.

ια) Ιωσήφ ο Υμνογράφος

Ο Ιωσήφ ο υμνογράφος έχει γράψει τρεις συνολικά παρακλητικούς κανόνες στον Άγιο Βασίλειο οι οποίοι αναφέρθηκαν εκτενώς ανωτέρω. Ο ένας «Σταγόνα μοι προσευχαῖς σου» σχηματίζει ακροστιχίδα « Σοί, Βασίλειε, τήνδε τήν ὁδὴν πλέκω· Ἰωσήφ». Ο δεύτερος αρχίζει με την φράση «Ἐν ταῖς λαμπρότησι πάντων περιχαρῶς» και παραλείπει την β' ὁδὴ¹⁰⁰. Σχηματίζει ακροστιχίδα «ἔκτον μέλισμα προσδέχου· Ἰωσήφ». Ο τρίτος κανόνας του Ιωσήφ του Υμνογράφου αρχίζει με την φράση «Ὡς κόσμος Βασίλειος τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχων» σχηματίζει ακροστιχίδα στην θ' ὁδὴ το ὄνομα του υμνογράφου, «Ἰωσήφ». Ο Ιωσήφ παραδίδει επίσης, ένα κοντάκιο με τρεις οίκους, το οποίο συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στις ὁδές ενός παρακλητικού κανόνα για τον Άγιο Βασίλειο. Προηγείται το προοίμιο¹⁰¹: «Τῆς καθαρᾶς σου γλώττης τὰ πάνσοφα δόγματα...» και ακολουθούν οι τρεις οίκοι «Ἀξίως ἡ ἐκκλησία τῇ μνήμῃ σου...», «Σοῦ πᾶσαν εἰς γῆν ὁ φθόγγος...», «Μισήσας πρόσκαιρον κόσμον...».

Ο Ιωσήφ καταγόταν από την Σικελία και ἔζησε στους χρόνους της βασιλείας των αυτοκρατόρων Θεοφίλου, Μιχαήλ του Γ' και Βασιλείου Α' του Μακεδόνα. Γεννήθηκε το 816 και πέθανε το 883¹⁰². Διετέλεσε μοναχός και ιερέας στην Κωνσταντινούπολη¹⁰³. Ἐχει γράψει πάρα πολλούς ασματικούς κανόνες (φθάνουν τους τριακόσιους). Οι κανόνες του Ιωσήφ περιέχονται στα Μηναία, στην Οκτώηχο, στην Παρακλητική, στο Τριώδιο και το Πεντηκοστάριο. Η συμβολή του Ιωσήφ στην υμνογραφία είναι πολύ σημαντική, καθώς ἔγραψε κανόνες για το μεγαλύτερο μέρος της εβδομάδας, πλην της Κυριακής, της οποίας τους Κανόνες είχαν συντάξει ο Κοσμάς ο Μελωδός και ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός. Στην εννάτη ὁδὴ των κανόνων συχνά αποτυπώνεται το ὄνομά του σχηματίζοντας ακροστιχίδα. Ἐγραψε επίσης οκτώηχους κανόνες για την Θεοτόκο, τον ἅγιο Νικόλαο, τον ἅγιο Ιωάννη τον Θεολόγο, τον Αρχάγγελο Μιχαήλ, τον ἅγιο Παντελεήμονα και ἄλλους αγίους. Η Εκκλησία τιμᾷ την μνήμη του στις 3 Απριλίου.

¹⁰⁰ Ν.Β. Τωμαδάκη ὁ.π., σ. 137. Πρβλ. Προίου Alcestis, ὁ.π., σ. 1-11.

¹⁰¹ Προίου Alcestis, ὁ.π. σσ. 6-8.

¹⁰² Οι βιογράφοι του δεν παραδίδουν το ακριβές ἔτος γέννησης και θανάτου του Ιωσήφ με αποτέλεσμα τα χρονικά ὅρια του βίου του να μην εἶναι σαφῆ (βλ. Ν.Β. Τωμαδάκη, *Ιωσήφ ο Υμνογράφος*, 1971, σ. 42).

¹⁰³ Γεωρ.Ι. Παπαδοπούλου, ὁ.π., σ. 244.

ιβ) Βασίλειος Παγουριώτης

Ο Βασίλειος μοναχός είναι ποιητής του δευτέρου τροπαρίου των αποστίχων του Εσπερινού «*Πάντων τῶν ἁγίων ἀπεμάζω τὰς ἀρετάς*», καθώς και των ειρμών κανόνα στον ἅγιο Βασίλειο στον πλ.β' ἤχο «*Ἡπειρωμένην θάλασσαν ἄβρόχοις τοῖς ποσὶ*»¹⁰⁴.

Ο Βασίλειος Παγουριώτης¹⁰⁵ ἢ Πηγοριώτης¹⁰⁶, ἐπίσκοπος Καισαρείας της Καππαδοκίας, και σύγχρονος του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου (905-959), καταγόταν ἀπὸ τη Σελεύκεια και ἄκμασε κυρίως κατὰ το α' ἡμισυ του Ι' αἰῶνος. Ο Βασίλειος, ο οποίος αυτοαποκαλεῖται και Ελάχιστος, σε αντιδιαστολή προς τον Μέγα Βασίλειο, εἶναι γνωστός κυρίως ως σχολιαστής ὅλων των λόγων του ἁγίου Γρηγορίου του Θεολόγου και ως ποιητής κανόνων και στιχηρῶν. Ἐχει γράψει τον δεύτερο κανόνα στην ακολουθία των Εισοδίων και κανόνα στον ἅγιο Νικόλαο. Επίσης, στον Βασίλειο Πηγοριώτη ανήκουν και τα στιχηρά της ακολουθίας της 21^{ης} Οκτωβρίου που φέρουν το ὄνομα «Βασιλείου μοναχοῦ»¹⁰⁷.

ιγ) Ἰωάννης Μαυρόπους

Ο Ἰωάννης Μαυρόπους εἶναι ο ποιητής ενός κανόνα για τον ἅγιο Βασίλειο «*Τῆς κεκρυμμένης ἐν Χριστῷ λαβόμενος*», που ψάλλεται σε πλ. δ' ἤχο προς το «*Ἀρματηλάτην Φαραῶ ἐβύθισε*» και σχηματίζει ακροστιχίδα «*Τῶν πατέρων σέ τό κλέος μέλπω πάτερ. Ὁ αὐτός Ἰωάννης*».

Ο Ἰωάννης Μαυρόπους, ἐπίσκοπος Ευχαΐτων καταγόταν ἀπὸ την Παφλαγονία και ἔζησε στις αρχές του ΙΑ' αἰῶνα. Μεγάλωσε με δύο λογιώτατους θεῖους του, εκ των οποίων ο ἓνας ἦταν μητροπολίτης Κλαυδιονπόλεως. Σύντομα, μετακόμισε στην Κωνσταντινούπολη ὅπου συνέχισε τις σπουδές του και ἐξελίχθηκε σε δεινό συγγραφέα και υμνογράφο¹⁰⁸. Εξελέγη ἐπίσκοπος Ευχαΐτων (περιοχή κοντά στην

¹⁰⁴ Κατὰ τον Γεώργιο Παπαδόπουλο ο Βασίλειος μοναχός ταυτίζεται με τον Βασίλειο Παγουριώτη ἐπίσκοπο Καισαρείας (βλ. Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, ὁ.π., σ. 257).

¹⁰⁵ Ο Ευστρατιάδης τον αναφέρει με την επωνυμία Παγουριώτης (βλ. Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ειρμολόγιον*, σ. 232).

¹⁰⁶ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, σ. 257.

¹⁰⁷ *Αυτόθι*, σ. 257.

¹⁰⁸ Φούγια Μεθοδίου αρχιμανδρίτου, *Ἰωάννης Μαυρόπους μητροπολίτης Ευχαΐτων (ΙΑ' αἰῶν), Εποχή-Βίος-Ἔργα -Χαρακτήρ*), Αλεξάνδρεια 1955, σ. 19.

Αμάσεια του Πόντου). Είναι γνωστός για τα επιγράμματά του, αλλά και πολλούς κανόνες στον Χριστό, στην Παναγία και σε πολλούς αγίους¹⁰⁹. Ο Ιωάννης Μαυρόπουλος είναι εκείνος ο οποίος καθιέρωσε τον συνεορτασμό των Τριών Ιεραρχών στις 30 Ιανουαρίου και συνέταξε το κύριο μέρος του ασματικού κανόνα της εορτής¹¹⁰.

7. Συγκεντρωτικός πίνακας υμνογράφων και ύμνων

Παρακάτω παρατίθεται το σύνολο της υμνογραφίας, όπως διαμορφώθηκε από τον Ε΄ αιώνα έως σήμερα:

Κυπριανού και Νικολάου

❖ Στιχηρά

Χαίροις τῶν μοναστῶν...

Ποῖον στόμα ἤ νοῦς...

Πᾶν σύστημα πιστῶν...

Δεν είναι γνωστό σε ποιὰ θέση στον Εσπερινό ή στον Όρθρο ψάλλονταν

Ρωμανού του Μελωδού

❖ Κοντάκιο

Ὡς θησαυρόν πτωχοτροφίας...

Οἱ οἴκοι

Ἀνοιζόν μου τὸ στόμα...

Ὑπό τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου...

Ἦπλωτο γάρ εἰς πάντα τὸν κόσμον...

❖ Κοντάκιο

Ὡφθης βάσις ἄσειστος...

¹⁰⁹ Παναγιώτου Α.Δ., *Ο υμνογράφος του Αγίου Νικολάου Ιωάννης Μαυρόπουλος*, Βυζαντινή Γραμματεία, τόμος 5, σ. 16.

¹¹⁰ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι τρεις Ιεράρχες υμνολογούμενοι και μελωδούμενοι*, Αθήναι 1998, σ. 246.

Οι οίκοι
Τῆς σωφροσύνης ὁ κρατήρ...
Οὐρανοφάντωρ ὑψηλός...
Ὑπάρχει πάτερ ἀληθῶς...

Ρωμανοῦ (·)

- ❖ Κοντάκιο
ἦχος πλ. β΄
Προς το «Χειρόγραφον εἰκόνα»
Τά βάθη τῆς σοφίας ἐξερευνήσας...

Και 9 οἰκοί προς το αυτόμελο «Τάχυνον ὁ οἰκτίρμων», με ακροστιχίδα: *Ποίημα εἰς Βασίλειον*

Βυζαντίου

- ❖ 3^ο στιχηρό Λιτῆς
ἦχος γ΄
Τὴν ἱερατικὴν στολὴν ἀμπεχόμενος...
- ❖ Δοξαστικό λιτῆς
ἦχος πλ. β΄
Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χεῖλεσί σου...
- ❖ 1^ο στιχηρό των αποστίχων
ἦχος α΄
Ὡ θεία καὶ ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα...

Ανδρέα Κρήτης

- ❖ Εἰρμοὶ του κανόνα ἦχος γ΄
Τῷ ἐν τῇ βάρῃ ὀφθέντι τῷ Μωυσῇ...

Ιωάννου του Δαμασκηνοῦ

- ❖ Στιχηρά ιδιόμελα των αποστίχων
α) ἦχος α΄

Ἐπαξίως ἐκλήθης...

β) ήχος β΄

Ἐκ τῆς θείας καὶ ἀνεικάστου προνοίας

γ) ήχος β΄

Βασιλείας τῆς του Χριστοῦ ἱεράτευσας...

δ) ήχος πλ. δ΄

Φυγὰς γενόμενος τῶν λαφύρων, ὅσιε...

❖ Κανόνας

ήχος β΄

Σοῦ τὴν φωνὴν ἔδει παρεῖναι Βασίλειε...

Γερμανοῦ

❖ Στιχηρά της Λιτής

α) ήχος γ΄

Χριστόν εἰσοικισάμενος...

β) ήχος γ΄

Μύρον ἐκκενωθέν...

❖ Κανόνας

ήχος πλ.δ΄

Τόν θησαυρόν τῶν θείων λογίων...

Δαμιανοῦ μοναχοῦ

❖ Ειρμοί κανόνα

ήχος πλ. δ΄

Βάσιν ἄδυτον διώδευσεν ἀβρόχως ἀνυπέρθετον ἐννοήσας Ἰσραήλ...

Θεοφάνους του Γραπτοῦ

❖ Στιχηρά προσόμοια

ήχος πλ.α΄

Προς το «Χαίροις ἀσκητικῶν»

Σχηματίζει ακροστιχίδα «Θεοφάνης»

α΄ *Θέσει υἱός Θεοῦ γεγονώς...*

β΄ *Ἐνδον ἐπουρανίου ναοῦ...*

γ΄ *Ὁλος ἱερωμένος Θεῷ...*

δ΄ *Φόβῳ στοιχειωθείς τοῦ Θεοῦ...*

ε' Ἀρχων κατασταθείς πρὸς Θεοῦ...
στ' Νόμοις στοιχειούμενη τοῖς σοῖς...
ζ' Ἦχον ἐορταζόντων τερπνῶς...
η' Στέφει τῆς βασιλείας φαιδρῶ...
θ' Χαίροις τῶν ἀρετῶν ὁ κανὼν...

Θεοδώρου Στουδίτη

❖ Κοντάκιο

Τά θεόβρυτα τῆς λογικῆς σου κρήνης ρεῖθρα ...
Οἱ οἴκοι
α' «Τέρπεται σήμερον ἅπανα ἡ ἐκκλησία»
β' «Τις, ὦ Βασίλειε, φθάσει σου ἐγκωμιάσαι»
γ' «Υπὸ τῆς ἁνωθεν χάριτος ἐκλελεγμένος»
δ' «Ἄσμα προσοίσωμεν ἅπαντες».

Ανατολίου

❖ Δοξαστικό Εσπερινού ἦχος πλ.δ' Σοφίας ἐραστής...

Ιωσήφ Υμνογράφος

❖ Κοντάκιο

Τῆς καθαρᾶς σου γλώττης...
Οἱ Οἴκοι
Ἀξίως ἡ ἐκκλησία τῇ μνήμῃ σου...
Σοῦ πᾶσαν εἰς γῆν ὁ φθόγγος...
Μισήσας πρόσκαιρον κόσμον...

❖ Τρεῖς παρακλητικοὶ κανόνες

α) ἦχος δ'

Προς το «Θαλάσσης τό ἐρυθραῖον πέλαγος»

Σχηματίζει ακροστιχίδα « Σοί, Βασίλειε, τήνδε τήν ὁδὴν πλέκω· Ἰωσήφ».

Σταγόνα μοι προσευχαῖς σου...

β) ἦχος πλ. β'

Προς το «Ὡς ἐν ἡπείρῳ πεζεύσας»

Σχηματίζει ακροστιχίδα «ἔκτον μέλισμα προσδέχου· Ἰωσήφ»

Ἐν ταῖς λαμπρότησι πάντων περιχαρῶς...

γ) ἦχος α΄

Προς το «Ψδὴν ἐπινίκιον»

Σχηματίζει ακροστιχίδα στην θ΄ ᾠδὴ το ὄνομα του υμνογράφου, «Ἰωσήφ»

Ὡς κόσμος Βασίλειος τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχων...

Β α σ ι λ ε ί ο υ Π α γ ο υ ρ ι ῶ τ η

❖ 2^ο τροπάριο των αποστίχων

ἦχος α΄

Πάντων τῶν ἁγίων ἀπεμάζω τὰς ἀρετάς...

❖ κανόνας

ἦχος πλ.β΄

Ἡπειρωμένην θάλασσαν ἀβρόχοις τοῖς ποσὶ...

Ι ω ἄ ν ν ο υ Ε υ χ α ῖ τ ω ν

❖ ιαμβικός κανόνας

ἦχος πλ. δ΄

Προς το «Ἀρματηλάτην Φαραώ ἐβύθισε»

Σχηματίζει ακροστιχίδα «Τῶν πατέρων σέ τό κλέος μέλπω πάτερ. Ὁ αὐτός Ἰωάννης»

Τῆς κεκρυμμένης ἐν Χριστῷ λαβόμενος...

Ι ω ἄ ν ν ο υ Κ α ί σ α ρ ο ς

❖ ιαμβικός κανόνας

ἦχος β΄

Προς το «Στείβει θαλάσσης κυματούμενον σάλον»

Σχηματίζει ακροστιχίδα «Καίσαρος ἡγαθέου, Βασίλειε, δέχοιο ἀοιδὴν»

Κράτος τυράννου δεξιὰ τοῦ δεσπότη...

Α ν δ ρ έ ο υ

- ❖ συνδυαστικός κανόνας
ήχος γ΄
Ἡ Χριστοῦ μεθέορτος καί λαμπρά ἡμέρα...

Κ α ν ό ν ε ς α ν ω ν ύ μ ω ν

- ❖ ήχος β΄
Προς το «Ἐν βυθῷ κατέστρωσε ποτέ»
Βασιλείας τῆς ἐν οὐρανῷ...
- ❖ ήχος β΄
Σχηματίζει ακροστιχίδα «Τόν βασιλέα φέροντα βίον, λόγον, οὐνομα μέλπω»
Τόν ἔργοις ἰσάγγελον ἐν βίῳ...
- ❖ ήχος πλ.δ΄
Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς...

Γ ε ρ α σ ί μ ο υ Μ ι κ ρ α γ ι α ν ν α ν ί τ η

- ❖ Εσπερινός και Ὁρθρος στον Μεγάλο Βασίλειο
- ❖ Παρακλητικός κανόνας
- ❖ Ὁρθρος για την Αγία Οικογενεία του Μεγάλου Βασιλείου

Α ν ω ν ύ μ ο υ

- ❖ Πανηγυρική Ιερά Ακολουθία της Ιεράς Επτάδος της Πατρομητραδελφότητος του Μεγάλου και ουρανοφάντορος Βασιλείου, ανωνύμου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΑ

1. Τα μουσικά βιβλία που περιέχουν τα μέλη

Τα υμνογραφικά ποιήματα που διαμορφώθηκαν για την εορτή του Μεγάλου Βασιλείου μελοποιήθηκαν από πλήθος μελουργών σε όλες τις περιόδους εξελίξεως της Ψαλτικής Τέχνης. Το ογκώδες έργο, αποτέλεσμα αυτής της μουσικής δημιουργίας, διασώθηκε στο πέρασμα των αιώνων μέσω των μουσικών κωδίκων που θησαυρίζονται σε βιβλιοθήκες Ιερών Μονών και διάφορες συλλογές σε όλο τον κόσμο, αλλά και σε έντυπα μουσικά βιβλία. Ανάλογα με την μελοποιητική προσέγγιση κάθε ύμνου, τα μέλη που δημιουργήθηκαν κατατάσσονται σε διαφορετικό γένος (στιχηραρικό παλαιό, στιχηραρικό νέο, παπαδικό, μαθηματάρικο, ειρμολογικό) και στεγάζονται στα αντίστοιχα μουσικά βιβλία που ονομάζονται Μαθηματάρια ή Καλοφωνικά Στιχηράρια, Ανθολογίες Μαθηματαρίου, Στιχηράρια παλαιά και νέα, Ανθολογίες Στιχηραρίου και Δοξαστάρια.

Το Καλόφωνο Στιχηράριο ή αλλιώς Μαθηματάριο, εμφανίστηκε στο α' μισό του ΙΕ' αιώνα και απέκτησε μεγαλύτερη έκταση από τον Μανουήλ Χρυσάφη και έπειτα¹¹¹. Το Μαθηματάριο περιλαμβάνει τα καλοφωνικά στιχηρά και τους αναγραμματισμούς όλων των εορτών του Μηνολογίου, καθώς και των Κυριακών του Τριωδίου, της Μεγάλης Εβδομάδος και των Κυριακών του Πεντηκοσταρίου, μέχρι την Κυριακή των Αγίων Πάντων. Περιλαμβάνει επίσης, δοξαστικά, θεοτοκία κατ' ήχον και τους αναγραμματισμούς τους, κατανυκτικά μαθήματα μετά των νεκρωσίμων και τα σταυροθεοτοκία. Στο τέλος ορισμένων Μαθηματαρίων, υπάρχει μία συλλογή κρατημάτων. Σπανιότερα δε, ανθολογούνται στους κώδικες των Μαθηματαρίων καλοφωνικοί στίχοι του *Μακάριος άνήρ* και των Πολυελέων. Στα Μαθηματάρια του ΙΖ' και του ΙΗ' αιώνα, σε μερικές περιπτώσεις, πριν τα θεοτοκία παρεμβάλλονται πολυχρονισμοί¹¹².

¹¹¹ Ο Μανουήλ Χρυσάφης είναι ο δεύτερος μετά τον Κουκουζέλη που καλλώπισε καλοφωνικά στιχηρά των προγενεστέρων, εμπλουτίζοντας το Μαθηματάριο με πολλές νέες συνθέσεις διότι ήταν και άριστος μελοποιός. (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, σ. 118).

¹¹² Γρ. Θ. Στάθη, *Άγιον Όρος Α'*, σσ. λη'-λθ'.

Στις Ανθολογίες Μαθηματαρίου περιέχονται επιλεγμένα τα πιο γνωστά και ευφραδέστερα μαθήματα των μεγάλων εορτών, μια μικρή συλλογή θεοτοκίων μαθημάτων κατ' ήχον και τα κατανυκτικά. Σε σπάνιες περιπτώσεις, περιέχονται μόνο θεοτοκία - μαθήματα διατεταγμένα κατ' ήχον¹¹³.

Στα Στιχηράρια της περιόδου ΙΒ΄- ΙΣΤ΄ αι. περιέχονται τα στιχηρά όλων των εορτών του Μηνολογίου, στιχηρά ιδιόμελα και μερικά στιχηρά προσόμοια του Τριωδίου και του Πεντηκοσταρίου, στιχηρά αναστάσιμα του Αναστασιματαρίου, τα στιχηρά ανατολικά και κατ' αλφαβητική σειρά τα δογματικά του Ιωάννου Δαμασκηνού, τα έντεκα εωθινά του Λέοντος του Σοφού, σταυροθεοτοκία στιχηρά και οι αναβαθμοί των οκτώ ήχων. Συνήθως, ένας κώδικας Στιχηραρίου περιέχει μόνο τα στιχηρά ιδιόμελα των εορτών του Μηνολογίου, του Τριωδίου και του Πεντηκοσταρίου. Τα περισσότερα Στιχηράρια από τον ΙΖ΄αιώνα και μετά, περιέχουν μόνο στιχηρά ιδιόμελα των εορτών του Μηνολογίου. Από τα μέσα του ΙΖ΄ αιώνα εφαρμόζεται ο λεγόμενος «καινός» ή «καινοφανής καλλωπισμός» του μέλους του παλαιού Στιχηραρίου από τον Γεώργιο Πράσινο, τον Χρυσάφη τον νέο, και τον Γερμανό Νέων Πατρών και παρατηρείται συχνότερη «κατάτμηση» των μελών¹¹⁴. Αυτή η σύντμηση και η συντόμευση είναι που οδηγεί στο νέο στιχηρарικό μέλος, αργό και σύντομο, το οποίο είναι δημιούργημα κυρίως του β΄ μισού του ΙΗ΄αιώνα¹¹⁵.

Μέλη της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου βρίσκονται και σε κώδικες που ονομάζονται Ανθολογίες Στιχηραρίου. Πρόκειται για βιβλία που εμφανίζονται περισσότερο κατά τον ΙΗ΄αιώνα και αποτελούν μια συντομότερη μορφή των νέων σύντομων Στιχηραρίων που περιέχουν μέλη του Χρυσάφη του Νέου, του Γερμανού Νέων Πατρών και του Δοξασταρίου του Ιακώβου¹¹⁶.

2. Μελοποιοί της Βυζαντινής περιόδου

Κατά την βυζαντινή περίοδο και ιδιαίτερα από τον ΙΔ΄ αιώνα η μελισματική επιτήδευση και η ομοιογένεια που παρουσιάζεται στα μέλη συνετέλεσε στην δημιουργία ιδιαίτερων μουσικών βιβλίων. Έτσι, τα μέλη, ανάλογα με τα

¹¹³ Γρ.Θ. Στάθης, *ό.π.*, σ. λθ΄.

¹¹⁴ *Αυτόθι*, σ. λα΄.

¹¹⁵ Γρ.Θ. Στάθης, *Άγιον Όρος Α΄*, σ. μη΄.

¹¹⁶ *Αυτόθι*, σ. λγ΄.

χαρακτηριστικά τους, στεγάζονται σε κώδικες που φέρουν τις ονομασίες του Οικηματαρίου ή Κοντακαρίου, του Καλόφωνου Στιχηραρίου το οποίο αργότερα ονομάστηκε Μαθηματάριο και του Κρατηματαρίου¹¹⁷. Επίσης κατά τον ΙΔ΄ αιώνα φανερώνεται η καλοφωνία σε πλήρη ανάπτυξη, ενώ σταθεροποιείται το περιεχόμενο της Παπαδικής¹¹⁸.

Η έρευνα στους καταλόγους των μουσικών χειρογράφων έδειξε ότι οι μελουργοί από τα τέλη του ΙΓ΄ αιώνα συνθέτουν μέλη σε μαθηματάρικη μορφή, για την εορτή του Μεγάλου Βασιλείου τα οποία αποτελούν δείγματα της βυζαντινής μελοποιΐας. Με παλαιότερους μελοποιούς τον Αναπαρδά, τον Ιωάννη τον Γλυκύ, τον Γρηγόριο δομέστικο, και τον Ιωάννη Κουκουζέλη, η σειρά των βυζαντινών μελοποιών συνεχίζεται με τις σπουδαίες μουσικές προσωπικότητες των χρόνων μετά την Άλωση, τον Μανουήλ Χρυσάφη, τον Γεράσιμο Χαλκεόπουλο και τον Ιωάννη Πλουσιαδηνό.

α) Αναπαρδάς

Ο Αναπαρδάς συναντάται στους κώδικες ως ένας μελοποιός του οποίου τα έργα καλλώπισε ο Κουκουζέλης¹¹⁹. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο ασφαλές συμπέρασμα ότι ο Αναπαρδάς είναι μελοποιός προγενέστερος του Κουκουζέλη και πιθανόν έζησε στην εποχή μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, οπότε και υπήρξε μία ιδιαίτερη άνθηση της μουσικής δημιουργίας.

❖ *Ὡ θεία καὶ ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα, ἤχος α΄ - β΄ πους Σὺ γὰρ τοῦ θείου πόθου, ἤχος πλ. β΄*

Σινά 1251 ΙΕ΄αι. (β΄μισό) Μαθηματάριο Μηνολογίου-Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφη φ. 122v *Ὡ θεία καὶ ἱερά τῆς Χριστοῦ μέλισσα*, **Ιβήρων 1122** Μαθηματάριο Κοσμά Μακεδόνοϋ ΙΖ΄ αι.. (1623) Μαθηματάριον Κοσμά Μακεδόνοϋ φ. 83v *Ὡ θεία καὶ ἱερά*, **ΕΒΕ-ΜΠΤ 730** Μαθηματάριο (Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου φ. 132v περί το 1830 *Ὡ θεία καὶ ἱερά*, φ. 134v Δεύτερος πους ἤχος πλ.β΄ *Σὺ γὰρ τοῦ θείου πόθου*

¹¹⁷ Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σσ. 58-59.

¹¹⁸ Γρ. Θ. Στάθη, *ό.π.*, σ. 61, σ. 71.

¹¹⁹ «*Το Μαθηματάριον Παντελεήμονος 938 προσφέρει και άλλα ονόματα μελουργών των οποίων τα μέλη καλλωπίζει ο Κουκουζέλης, οίον, του Βασιλικού, Ευνούχου πρωτοψάλτου των Φιλανθρωπηνών, Κομνηνού, Αναπαρδά...*» (βλ. Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 77).

Οι συνθέσεις του Αναπαρδά περιορίζονται σε δύο τον αριθμό. Πρόκειται για το στιχηρό των αποστίχων *Ὡ θεία καὶ ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα* σε ήχο α΄, καθώς και τον δεύτερο πόδα του στιχηροῦ *Σὺ γὰρ τοῦ θεοῦ πόθου* σε ήχο πλάγιο β΄, τα οποία είναι μελοποιημένα ως μαθήματα με πλατύ επιτηδευμένο μέλος και με καλοφωνική μεταχείριση. Οι συνθέσεις αυτές δεν ανθολογούνται σε μεγάλο αριθμό μουσικών κωδίκων, παρ'όλ'αυτά καλύπτουν όλο το χρονικό φάσμα από τον ΙΕ΄ αιώνα φθάνοντας στις πρώτες εξηγήσεις του Χουρμουζίου. Η ύπαρξη των μελών σε αυτόγραφους κώδικες του Μανουήλ Χρυσάφη, του Κοσμά Μακεδόνας του Ιβηρίτου και του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος φανερώνουν, αφ' ενός μεν την αναγνώριση της μελουργικής αξίας των μαθημάτων, αφ' ετέρου δε την διαχρονικότητα της Ψαλτικής Τέχνης.

β) Ιωάννης ο Γλυκός¹²⁰

Ο Ιωάννης ο Γλυκός γεννήθηκε γύρω στο 1260 και έζησε έως το α΄ τέταρτο του ΙΔ΄ αι. Στην χειρόγραφη παράδοση παρουσιάζεται με την ιδιότητα του πρωτοψάλτη. Η περίοδος που έδρασε συμπίπτει με την χρονική περίοδο που ήταν Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ο Ιωάννης ΙΓ΄ ο Γλυκός, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα άλτο μέχρι σήμερα ζήτημα, εάν τα δύο πρόσωπα ταυτίζονται¹²¹. Η πλούσια μελουργική του δραστηριότητα σε συνδυασμό με το πάντερπνο άκουσμα των συνθέσεών του, του προσέδωσαν το επίθετο «Γλυκός». Ο Ιωάννης Κουκουζέλης και ο Ξένος Κορώνης υπήρξαν μαθητές και διάδοχοί του και η μουσική δημιουργία τους ήταν αποτέλεσμα της θαυμαστής επίδρασης της τέχνης του Ιωάννη σε μεγάλο βαθμό. Τα μέλη του ανθολογούνται καθ' όλη την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο, καταδεικνύοντας την ευρύτατη αναγνώριση της μελουργικής του δεινότητας. Η δράση του δεν περιορίστηκε στην μελοποιΐα, αλλά υπήρξε και υμνογράφος καθώς και θεωρητικός της τέχνης των ήχων.

¹²⁰ Γρ.Θ. Στάθης, *ό.π.*, σ. 76. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σσ. 179, 181. Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σσ. 401-403. Φλώρας Κρητικού, *Ο Ακάθιστος Ύμνος στην βυζαντινή και μεταβυζαντινή μελοποιΐα*, Αθήνα 2004, σσ. 120-134.

¹²¹ Α.Γ. Χαλδαιάκη, *ό.π.*, σ. 175.

❖ *Πάντων τῶν ἁγίων, ἦχος α΄*

ΒΚΨ 65 / 215 ΙΗ΄ αι. Καλοφωνικό Στιχηράριο φ. 106βν- 107r Ἐτερον στιχηρόν εις την αὐτὴν εορτὴν Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως καὶ ἐκαλλωπίσθη παρὰ Ἰωάννου [ἦχος α΄] *Πάντων τῶν ἁγίων*

Απὸ τὸν Ἰωάννη τὸν Γλυκὺ μας παραδίδεται τὸ στιχηρὸ τῶν ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ *Πάντων τῶν ἁγίων* σε ἦχο α΄ με μαθηματάρικη μελοποίηση, τὸ ὁποῖο ἔχει καλλωπίσει ὁ Ἰωάννης Κουκουζέλης, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐνδειξη τοῦ χειρογράφου «*ἐκαλλωπίσθη παρὰ Ἰωάννου*». Ἐντοπίστηκε σε ἓναν μόνον κώδικα (ΒΚΨ 65/215). Ὡστόσο, τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνθολογεῖται σε κώδικα τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα, καθὼς καὶ ὅτι ἔτυχε καλλωπισμοῦ ἀπὸ τὸν Κουκουζέλη, δείχνει ὅτι ἀποτελοῦσε σημαντικὴ σύνθεση, «πολλῶ δε μάλλον», ἐπειδὴ εἶναι σύνθεση τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως, διδασκάλου τοῦ Κουκουζέλη καὶ σημαντικοῦ μελοποιῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ.

γ) Γρηγόριος δομέστικος ὁ Γλυκὺς¹²²

Ὁ Γρηγόριος δομέστικος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους μελουργοὺς τοῦ ΙΔ΄ αι.¹²³. Στὴν χειρόγραφη παράδοση συναντᾶται ὡς Γρηγόριος δομέστικος ὁ Γλυκὺς, ἀλλὰ καὶ ὡς Γρηγόριος λαμπαδάριος, χαρακτηρισμοὶ ποὺ ὁδηγοῦν στο συμπέρασμα ὅτι διετέλεσε ἀρχικὰ δομέστικος καὶ στὴ συνέχεια λαμπαδάριος. Ἐκείνη τὴν περίοδο ἀναπτύσσονται εὐνοϊκὲς συνθήκες γιὰ μουσικὴ δημιουργία. Τότε, ἐμφανίζονται καὶ οἱ πρῶτοι ἐπώνυμοι μελοποιοὶ τοῦ καλοφωνικοῦ μέλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων Φωκάς Φιλαδελφείας, Γερμανὸς μοναχὸς, Ἀβασιώτης, Κλωβάς, Μιχαήλ Πατζάδος, Νικόλαος Κάλλιστος, Νικόλαος Καμπάνης, Συμεὼν Ψηρίτζης, Καρβουναριώτης, Θεόδωρος Μανουγρᾶς, Λέων Ἀρμυριώτης, Νικηφόρος Ἡθικός. Τὶς καλοφωνικὲς συνθέσεις τοὺς καλλωπίζουν ἀργότερα οἱ μεγάλοι μελουργοὶ Ἰωάννης ὁ Γλυκὺς, Ἰωάννης Κουκουζέλης καὶ Ξένος ὁ Κορώνης.

¹²² Μαν. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς (1453-1820) – Συμβολὴ στὴν Ἑρευνα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Αθήναι 1980, σσ. 286-287. Γρ.Θ. Στάθης, *ὁ.π.*, σ. 76. Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ὁ Πολυέλεος*, σσ. 397-398.

¹²³ Ὁ Κοσμάς Ἰβηρίτης ἀνθολογεῖ τὸν Γρηγόριο δομέστικο ὡς μελουργὸ τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ ΙΔ΄ αι. (βλ. Ζησίμου Δ. Γεωργίου, *Κοσμάς Ἰβηρίτης καὶ Μακεδὼν δομέστικος τῆς Μονῆς Ἰβήρων*, Αθήνα 2007, σ. 231).

❖ *Πάντων τῶν ἁγίων*, ἡχος α' - β' πους- *Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν*, ἡχος πλ.α'

Ιβήρων 975 Μαθηματάριο ΙΕ'αι. (μέσα) φ.145r *Πάντων τῶν ἁγίων ἀνεμάζω*, **Σινά 1234** Μαθηματάριο χφ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού ΙΕ'αι. (1469) φ. 199v *Πάντων τῶν ἁγίων*, **Ξηροποτάμου 383** Μαθηματάριο ΙΕ'(β'μισό) φ. 113v *Πάντων τῶν ἁγίων ἀνεμάζω* φ. 114v Πούς· *Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν*, **Σινά 1251** Μαθηματάριο Μηνολογίου-Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφη ΙΕ'αι. (β'μισό) φ. 124v *Πάντων τῶν ἁγίων*, **Βαρλαάμ 210** Ανθολογία-Μαθηματάριον ΙΣΤ'αι. φ. 167α *Πάντων τῶν ἁγίων*, φ. 167β Ο β' πους *Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν*, **Ιβήρων 991** Μαθηματάριο χφ. Κοσμά Μακεδόνας ΙΖ'αι. (1670) φ. 115r *Πάντων τῶν ἁγίων ἀνεμάζω*, **Mingana 4** Καλόφωνον Στιχηράριον (Μαθηματάριον) Ενιαυτού και Τριωδίου-Πεντηκοστάριον ΙΖ'αι. (1678) φ. 105r *Πάντων τῶν ἁγίων*, **Αγίου Παύλου 128** Μαθηματάριον χφ. Θεοδοσίου ιεροδιακόνου Χίου ΙΗ'αι. φ. 337 *Πάντων τῶν ἁγίων*, , **ΕΒΕ-ΜΠΤ 730** Μαθηματάριο περί το 1830 ἐξήγησι-χφ. Χουρμουζίου φ. 143v *Πάντων τῶν ἁγίων*

Ο Γρηγόριος δομέστικος, ο και Γλυκύς επονομαζόμενος, ἔχει συνθέσει κατά την μαθηματάρικη τακτική το στιχηρό των αποστίχων του Εσπερινού του αγίου Βασιλείου *Πάντων τῶν ἁγίων* σε ἡχο α', καθώς και τον β' πόδα του στιχηρού *Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν* σε ἡχο πλ.α'. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα μαθήματα αυτά αν και προέρχονται από την εποχή του ΙΓ' αιώνα, όπου οι επώνυμες συνθέσεις είναι λιγοστές, ανθολογείται στους κώδικες από τον ΙΕ' αι. έως τον ΙΘ' αι., οπότε και εντοπίζονται στα πρωτόγραφα των εξηγήσεων. Επίσης, το στιχηρό *Πάντων τῶν ἁγίων* απετέλεσε την βάση για καλλωπισμό και περαιτέρω επεξεργασία από τον Ιωάννη Κουκουζέλη. Στους κώδικες συναντάται το μέλος του Γρηγορίου με καλλωπισμό του Κουκουζέλη αρκετά συχνά¹²⁴.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι πολλοί από τους κώδικες που συμπεριλαμβάνουν τα συγκεκριμένα μέλη του Γρηγορίου του Γλυκέως, αποτελούν αυτόγραφους κώδικες πολύ σημαντικών μορφών της Ψαλτικής Τέχνης, όπως είναι ο Μανουήλ Χρυσάφης (Σινά 1251 ΙΕ'αι. φ. 124v, Ιβήρων 975 Μαθηματάριον ΙΕ'αι. φ.145r), ο Ιωάννης ιερέυς ο Πλουσιαδηνός (Σινά 1234 ΙΕ'αι. χφ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού φ. 199v και ο Κοσμάς Μακεδών ο Ιβηρίτης (Ιβήρων 991 ΙΖ'αι. φ.115r)). Επίσης, το ίδιο στιχηρό βρίσκεται σε χειρόγραφο του Χουρμουζίου και έχει μεταγραφεί στην νέα γραφή από τον ίδιο (ΕΒΕ-ΜΠΤ 730 περί το 1830 φ. 143v *Ἐτερον στιχηρόν [...] Γρηγορίου*

¹²⁴ Για παράδειγμα, στον κώδικα Ξηροποτάμου 383 στο φ. 113v αναφέρεται: «*Στιχηρόν κυρού Γρηγορίου δομεστικού του Γλυκέως, καλλωπισθέν παρά του Μαΐστορος κυρού Ιωάννου του Κουκουζέλη*». Το μέλος *Πάντων τῶν ἁγίων* συναντάται στους κώδικες ευρέως, καλλωπισμένο από τον Κουκουζέλη (Ιβήρων 975 φ.145r, Mingana 4 φ. 105α, Ξηροποτάμου 383 φ. 113v, Αγίου Παύλου φ. 337).

δομεστίκου· ήχος α΄ Πάντων τῶν ἁγίων). Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι ο Γρηγόριος ο Γλυκὺς αποτελεί μια σημαντική πηγή έμπνευσης για τους επόμενους αιώνες καθώς αναγνωρίστηκε η αξία της μουσικής του έμπνευσης από επιφανείς μεταγενέστερους μελοποιούς, όπως είναι ο Κουκουζέλης και ο Μανουήλ Χρυσάφης.

δ) Ιωάννης Κουκουζέλης¹²⁵

Ο Ιωάννης Κουκουζέλης αποτελεί μία από τις σπουδαιότερες προσωπικότητες της βυζαντινής μουσικής και η προσφορά του είναι πολύτιμη και ανεκτίμητη στην εξέλιξη της Ψαλτικής Τέχνης. Από πολλούς θεωρείται η δεύτερη πηγή της μουσικής μετά τον Ιωάννη τον Δαμασκηνό. Είναι ο σημαντικότερος μουσικός της Β΄ Περιόδου της σημειογραφίας (1177-1670 περίπου). Οι ερευνητές έχουν διατυπώσει κατά καιρούς διάφορες αντίθετες μεταξύ τους απόψεις σχετικά με την εποχή που έζησε, την καταγωγή του και τον βίο του. Ωστόσο, από την μελέτη των χειρογράφων Κουτλουμουσιού 457 (Παπαδική), ΕΒΕ 884 (Στιχηράριον), τον κώδικα 2458 (Παπαδική), Σινά 1257 (Ειρμολόγιο), Σινά 1256 (Ειρμολόγιο) και το Ειρμολόγιο Λένινγκραντ 121, καθώς και τις μαρτυρίες του Μανουήλ Χρυσάφη και του Γρηγορίου Μπούνη του Αλυάτη, βγαίνει το συμπέρασμα ότι ο Κουκουζέλης γεννήθηκε στο Δυρράχιο στα τέλη του ΙΓ΄ αι. και έζησε έως το πρώτο μισό του ΙΔ΄ αι. Είναι πολύ λογικό να έδρασε ο Κουκουζέλης αυτή την περίοδο, όταν πλέον η σημειογραφία είχε πλέον αποκτήσει πιο σταθερή μορφή και μετά το πέρας της κατάκτησης της αυτοκρατορίας από τους Λατίνους, οπότε και η μουσική δημιουργία σημείωσε άνθηση.

Το όνομα Κουκουζέλης φέρεται να είναι το επώνυμο του μελοποιού, ο οποίος συχνά υπογράφει με το όνομα Ιωάννης Παπαδόπουλος Κουκουζέλης. Η επωνυμία Παπαδόπουλος του δόθηκε πιθανόν επειδή ήταν γιός ιερέα. Συχνά, στους χειρόγραφους κώδικες το όνομά του ακολουθείται από τον χαρακτηρισμό «ο

¹²⁵ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησης της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 137. Γρ.Θ. Στάθη, *Κουκουζέλης*, σσ. 4-5. Γρ. Θ. Στάθη, *Ο Μαΐστορ Ιωάννης Παπαδόπουλος ο Κουκουζέλης- Η ζωή και το έργο του (1270 περίπου – α΄ ήμισυ ΙΔ΄ αι.)*, Αθήνα 1986, σσ. 10-38. Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σσ. 403-415

Μαῖστωρ», λόγω της ιδιότητάς του ως διδασκάλου της μουσικής¹²⁶. Ο Ιωάννης ήταν ευφυής και ηδύφωνος και αναδείχθηκε σε αρχιμουσικό των αυτοκρατορικών ψαλτών στην Κωνσταντινούπολη. Η επίσκεψη όμως, του ηγουμένου της Μεγίστης Λαύρας στο παλάτι για κάποιες υποθέσεις του μοναστηριού, στάθηκε η αφορμή να ποθήσει την μοναχική ζωή και να φύγει κρυφά από το Παλάτι για το Άγιον Όρος, όπου και έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του. Η μνήμη του τιμάται από την Εκκλησία, μαζί με τον Ρωμανό τον Μελωδό, την 1^η Οκτωβρίου.

Αναμφίβολα, ο Ιωάννης Κουκουζέλης έχει αφήσει έργο ανεκτίμητης αξίας, όχι μόνο ως μελοποιός, αλλά και ως ανανεωτής της ψαλτικής παράδοσης, καθώς και ως υμνογράφος. Το έργο του διακρίνεται σε δύο κατηγορίες, σε εκδοτικό και δημιουργικό. Το εκδοτικό του έργο περιλαμβάνει την παράδοση του κώδικα ΕΒΕ 2458, την παράδοση του διορθωμένου και εμπλουτισμένου με νέες συνθέσεις Ειρμολογίου και την διόρθωση του Στιχηραρίου, δείγματα των μεγάλων διαρθρωτικών αλλαγών στην Ψαλτική Τέχνη της εποχής. Ως προς το δημιουργικό του έργο, ο Κουκουζέλης συνέθεσε μέλη για τις ακολουθίες του εκκλησιαστικού νυχθημέρου (Εσπερινού, Όρθρου, Θείας Λειτουργίας) και πολλά μέλη του Οικηματαρίου και του Μαθηματαρίου, που αποτελούν καλοφωνικές συνθέσεις στα στιχηρά ιδιόμελα με αναγραμματισμούς και αναποδισμούς¹²⁷. Έγραψε επίσης, μέλη του Κρατηματαρίου (κρατήματα και στους οκτώ ήχους). Σημαντική είναι η προσφορά του στη θεωρία της Ψαλτικής με την σύνταξη τριών θεωρητικών έργων του, την Μέθοδο των θέσεων, την Μέθοδο των κρατημάτων (προπαιδεία), καθώς και την «*Σοφωτάτη παραλλαγή*» γνωστή και ως «*Ο Τροχός του Κουκουζέλη*» ή «*Δένδρον της Παραλλαγής*». Τέλος, ο Κουκουζέλης ασχολήθηκε και με την υμνογραφία γράφοντας ποίηση σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους, πάνω από σαράντα υμνογραφήματα (θεοτοκία, σταυροθεοτοκία, κατανυκτικά, νεκρώσιμα) που μελοποίησε ο ίδιος.

¹²⁶ «Οι όροι μαῖστωρ και διδάσκαλος της μουσικής είναι ταυτόσημοι και δηλούν τον κατ'εξοχήν μουσικόν διδάσκαλον, τον τέλειον τεχνίτην της Τέχνης των ήχων...» (βλ. Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας* σ. 29).

¹²⁷ «...ο Ιωάννης Κουκουζέλης, πλούτισας δια πολυπληθών συνθέσεων το είδος αυτό [αναγραμματισμοί], έδωκεν εις αυτό την μεγαλυτέραν δυνατήν αίγλην και έθεσε κατά τινά τρόπον τα απαραίτητα όρια από μορφολογικής απόψεως.» (βλ. Γρ.Θ. Στάθη, *ό.π.*, σ. 83).

❖ *Αναγραμματισμός Μνημόνευε καὶ ἡμῶν, ἦχος α΄*

Σινά 1311 Μαθηματάριο –Ανθολογία ΙΔ΄ (β΄μισό) φ. 176v - **Ιβήρων 1006** Μαθηματάριον χφ. Δαβίδ Ραιδεστηνού έτος 1431 φ. 175r - **Σινά 1251** Μαθηματάριο Μηνολογίου-Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφη ΙΕ΄αι. (β΄μισό) φ. 124r - **Σινά 1234** Μαθηματάριο χφ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού ΙΕ΄αι. (1469) φ. 199r - **Arundel 527** Μαθηματάριο ενιαυτού, Ανθολογία ΙΕ΄-ΙΣΤ΄αι. φ. 63r- - **Ιβήρων 1122** Μαθηματάριον Κοσμά Μακεδόνοϋ ΙΖ΄ αι (1623) φ. 83r - **Ιβήρων 991** Μαθηματάριον χφ. Κοσμά Μακεδόνοϋ ΙΖ΄αι. (1670) φ. 114r - **Ιβήρων 1216** Ανθολόγιον –Μαθηματάριον χφ. –καλλωπισμοί Κοσμά Μακεδόνοϋ ΙΖ΄αι. (1673) 66r - **Mingana 4** Καλόφωνον Στιχηράριον (Μαθηματάριον) Ενιαυτού και Τριωδίου-Πεντηκοστάριον ΙΖ΄αι. (1678) φ. 104v - **Λέσβος, Μονή Λειμώνος 46/231** Μαθηματάριον του Στιχηραρίου γύρω στο 1700 φφ. 88r-89r - **Αγίου Παύλου 128** Μαθηματάριο χφ. Θεοδοσίου ιεροδιακόνου Χίου ΙΗ΄αι. (μέσα) φ. 332 - **ΕΒΕ-ΜΠΤ 730** Μαθηματάριον Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ. 141r

Το μάθημα «*Μνημόνευε καὶ ἡμῶν*» είναι αναγραμματισμός από το στιχηρό των αποστίχων του Εσπερινού *Ὡ θεία καὶ ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα*. Ο Ιωάννης Κουκουζέλης συνέθεσε αυτό το μέλος σε ἦχο α΄. Πρόκειται για μία μάλλον δημοφιλή σύνθεση η οποία ανθολογείται αδιάκοπα και με αρκετά μεγάλη συχνότητα στους μουσικούς κώδικες του τύπου Μαθηματάριον. Σώζεται κώδικας από το β΄ μισό του ΙΔ΄ αιώνα (Σινά1311) που περιέχει το μέλος το οποίο παραδίδεται μέχρι και στα πρωτόγραφα των εξηγήσεων σε χειρόγραφο κώδικα του Χουρμουζίου (ΕΒΕ-ΜΠΤ 730, φ. 141r). Το μέγεθος και η σπουδαιότητα του Κουκουζέλη στην Ψαλτική Τέχνη, διαφαίνεται εδώ άλλη μία φορά, καθώς ανιχνεύεται το μέλος του Μαΐστορος από την εποχή της μελοποίησής του μέχρι την αλλαγή της σημειογραφίας τον ΙΘ΄ αι. ισχυροποιώντας τη θέση του στο πάνθεο των βυζαντινών μελουργών.

❖ *Σοφίας έραστής γενόμενος ὅσιε πλ.δ΄*

Ιβήρων 975 Μαθηματάριον ΙΕ΄αι. (μέσα) χφ. Μανουήλ Χρυσάφου φ. 149r - **Σινά 1251** Μαθηματάριο Μηνολογίου-Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφη ΙΕ΄αι. (β΄μισό) φ. 126r - **Σινά 1234** Μαθηματάριο χφ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού ΙΕ΄αι. (1469) φ. 201v - **Ιβήρων 991** Μαθηματάριο χφ. Κοσμά Μακεδόνοϋ ΙΖ΄αι. (1670) φ. 116v - **Αγίου Παύλου 128** Μαθηματάριο χφ. Θεοδοσίου ιεροδιακόνου Χίου ΙΗ΄αι. (μέσα) φ. 333 - **ΕΒΕ-ΜΠΤ 730** Μαθηματάριο (Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ. 159r

Το δοξαστικό του Εσπερινού της εορτής του αγίου Βασιλείου «*Σοφίας έραστής γενόμενος ὅσιε*» έχει μελοποιηθεί σε μαθηματάρικη μορφή από τον Ιωάννη μαΐστορα τον Κουκουζέλη σε ἦχο πλ. δ΄ με κρατήματα, ηχήματα, πλατύ επιτηδευμένο μέλος και ανακατάστρωση του ποιητικού κειμένου. Δεν απαντάται

πολύ συχνά στους κώδικες, ωστόσο βρίσκεται στις εξηγήσεις του Χουρμουζίου στον κώδικα EBE-MΠΤ 730 φ. 159α.

❖ *Καί θείου μελέτη νόμου, ήχος πλ.δ' (β' πους του Σοφίας έραστής)*

Αγίου Παύλου 128 Μαθηματάριο χφ. Θεοδοσίου ιεροδιακόνου Χίου ΙΗ'αι. (μέσα) φ. 335 - **EBE-MΠΤ 730** Μαθηματάριο (Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ. 161v

Άλλο ένα μάθημα του Κουκουζέλη είναι ο β' πους του δοξαστικού «*Σοφίας έραστής*» του Εσπερινού. Το μέλος δεν εντοπίζεται συχνά στους κώδικες, βρίσκεται όμως εξηγημένο από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα στον κώδικα EBE-MΠΤ 730. Βρίσκεται στον πλ. δ' ήχο παραμένει δηλαδή στο ίδιο ήχο της αρχικής σύνθεσης του δοξαστικού.

❖ *Διό σάρκα καί κόσμον μισήσας, ήχος πλ.δ' (γ' πους του Σοφίας έραστής)*

EBE-MΠΤ 730 Μαθηματάριο (Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ. 164r

Στις εξηγήσεις του Χουρμουζίου στον αυτόγραφο κώδικα EBE-MΠΤ 730 υπάρχει και αυτό το μάθημα, το οποίο προέρχεται από τον γ' πόδα του δοξαστικού «*Σοφίας έραστής*». Προφανώς, ανθολογείται και σε κώδικες προγενέστερους αυτών των πρώτων εξηγήσεων, παρ'όλ'αυτά, φέρεται να είναι σπανιότερα ανθολογούμενος.

❖ *Πάντων τῶν αγίων, ήχος α'*

Ιβήρων 975 Μαθηματάριο χφ. Μανουήλ Χρυσάφου ΙΕ'αι. (μέσα) φ. 145r- **Ξηροποτάμου 383** Μαθηματάριο ΙΕ' (β'μισό) φ. 113v - **Mingana 4** Καλόφωνον Στιχηράριον (Μαθηματάριον) Ενιαυτού και Τριωδίου-Πεντηκοστάριον ΙΖ'αι. (1678) φ. 104v-**Αγίου Παύλου 128** Μαθηματάριο χφ. Θεοδοσίου ιεροδιακόνου Χίου ΙΗ'αι. (μέσα) φ. 337

Το στιχηρό των αποστίχων «*Πάντων τῶν αγίων*» στον α' ήχο απαντάται στους μουσικούς κώδικες ως μέλος - μάθημα του Γρηγορίου του Γλυκέως το οποίο «καλλώπισε» ο Κουκουζέλης. Σε όλες τις περιπτώσεις που εντοπίζεται το στιχηρό προηγείται η επεξήγηση: «*κυρ Γρηγορίου δομεστίκου του Γλυκέως, εκαλλωπίσθη παρά του μαΐστορος [Ιωάννου Παπαδόπουλου του Κουκουζέλη]*». Είναι γνωστό άλλωστε, ότι ο Κουκουζέλης ήταν ένας από τους σημαντικότερους μελοποιούς που ανέπτυξαν την καλοφωνία, όπου το μέλος είναι εκτενέστερο με εναλλαγές των ήχων και των

γενών μέσω των φθορών, με επαναλήψεις συλλαβών, λέξεων ή και φράσεων χαρακτηριστικό της οποίας είναι και ο καλλωπισμός¹²⁸.

❖ *Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν*, ήχος πλ. α' (πους εκ του *Πάντων τῶν ἁγίων*)

Ιβήρων 975 Μαθηματάριον ΙΕ'αι. (μέσα) φ. 114v - **Ξηροποτάμου 383** Μαθηματάριο ΙΕ'(β'μισό) φ. 146r

Ο πους «*Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν οὐκ ἐπαύσω*» του στιχηρού των αποστίχων «*Πάντων τῶν ἁγίων*» είναι μελοποιημένο ως μάθημα από τον Κουκουζέλη σε ήχο πλ. α'. Δεν βρίσκεται μεταξύ των συχνά ανθολογούμενων μελών στους κώδικες και φέρεται από τις χρονολογίες των κωδίκων ότι ψαλλόταν παλιότερα εως τον ΙΕ' αιώνα , αφού δεν βρίσκεται σε νεότερους κώδικες.

❖ *Τίς ασθενεῖ - Τίς σκανδαλίζεται*, ήχος α' (εκ του *Πάντων τῶν ἁγίων*)

Σινά 1234 Μαθηματάριο χφ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού ΙΕ'αι. (1469) φ. 200v *Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ* - **Βαρλαάμ 210** Ανθολογία-Μαθηματάριο ΙΣΤ'αι. (αρχές) φ. 168r *Τίς σκανδαλίζεται*, ήχος α' *Τίς ασθενεῖ - Ιβήρων 991* Μαθηματάριο χφ. Κοσμά Μακεδόνο ΙΖ'αι. (1670) φ. 115v *Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ*

Στον Κουκουζέλη ανήκουν και δύο συνθέσεις εκ του στιχηρού των αποστίχων του Εσπερινού «*Πάντων τῶν ἁγίων*», τα ρητορικά ερωτήματα «*Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ;*» και «*Τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;*». Αν και σώζονται σε ελάχιστα χειρόγραφα και μάλιστα πριν τον ΙΖ' αιώνα, εκφράζουν την παλαιά παράδοση του καλοφωνικού μέλους. Ο χαρακτηρισμός «*κάλιστον*» που αφορά το μέλος στον κώδικα I.M. Βαρλαάμ 210, δείχνει την ποιότητα και την αξία του μέλους, έστω και αν δεν υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλές.

❖ *Παρίστασαι πρὸς Κύριον*

Ιβήρων 975 Μαθηματάριο ΙΕ'αι. (μέσα) φ. 151r ήχος δ' - **Ξηροποτάμου 383** Μαθηματάριο ΙΕ'(β'μισό) φ. 119r Του αυτού [Κουκουζέλη]: πλ.β'

Το μάθημα «*Παρίστασαι πρὸς Κύριον*» εντοπίζεται σε δύο κώδικες του ΙΕ' αιώνας και αποτελεί σύνθεση του Ιωάννη Κουκουζέλη. Το υμνογραφικό του κείμενο δεν αποτελείται από τους καθιερωμένους ύμνους της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου, ωστόσο πιθανόν αποτελεί παραλλαγή του υμνογραφικού κειμένου του δοξαστικού του Εσπερινού «*Σοφίας ἐραστής γενόμενος ὅσιε*» του Ανατολίου, όπου στην

¹²⁸ Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, σ. 69.

καταληκτική του φράση αναφέρεται «*παριστάμενος τῷ Χριστῷ, αἰτησαι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν το μέγα ἔλεος*». Πρόκειται μάλλον, για μία υμνογραφική παραλλαγή του Κουκουζέλη. Στον κώδικα Ιβήρων 975 Μαθηματάριον το μέλος παραδίδεται τονισμένο στον δ' ήχο, ενώ στον κώδικα Ξηροποτάμου 383, είναι τονισμένο στον πλ.β'.

ε) Μανουήλ Χρυσάφης ο λαμπαδάριος¹²⁹

Ο Μανουήλ Χρυσάφης καταγόταν από τη Σηλύβρια της Ανατολικής Θράκης και αποτελεί έναν από τους σπουδαιότερους μελουργούς και διδασκάλους της Ψαλτικής Τέχνης¹³⁰. Η γέννησή του τοποθετείται γύρω στα 1410-1420 και ο θάνατός του στα 1473-1483. Διετέλεσε λαμπαδάριος του βασιλικού κλήρου μέχρι την Άλωση και φίλος του τελευταίου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Μετά την άλωση της Πόλης βρέθηκε στη Σπάρτη, την Κρήτη και τη Σερβία, χωρίς να είναι γνωστό το χρονικό διάστημα παραμονής του εκεί.

Ο Μανουήλ Χρυσάφης υπήρξε σημαντικός κωδικογράφος της εποχής της Αλώσεως. Οι κώδικές του αποτελούν σπουδαία προσφορά στην ψαλτική παράδοση, μέσω των οποίων διασώθηκε η μέχρι τότε διαμορφωμένη Ψαλτική Τέχνη. Το μελουργικό έργο του Μανουήλ Χρυσάφη είναι εξίσου σημαντικό. Καλλώπησε τα μαθήματα προγενέστερων μελουργών¹³¹, αλλά μελοποίησε και ίδιος αρκετά καλοφωνικά στιχηρά εμπλουτίζοντας το Μαθηματάριο με νέες συνθέσεις, ενώ έγραψε μέλη των ακολουθιών του νυχθημέρου, αλλά και της Θείας Λειτουργίας. Επίσης, συνέγραψε και το θεωρητικό πόνημα «*Περὶ τῶν ἐνθεωρουμένων τῇ ψαλτικῇ Τέχνῃ καὶ ὧν φρονοῦσι κακῶς τινες περὶ αὐτῶν*», που παραδίδεται στο κώδικα Ιβήρων

¹²⁹Χρ. Πατρινέλη, «Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι και δομέστικοι της Μεγάλης Εκκλησίας (1453-1821)», *Μνημοσύνη Β'* (1969), σ. 82. Γρ.Θ. Στάθη, *Η δεκαπεντασύλλαβος υμνογραφία εν τη βυζαντινῇ μελοποιῷ*, Αθήναι 1977, Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινῆς μελοποιῆας* σ. 129-130. Γρ.Θ. Στάθη, «Μανουήλ Χρυσάφης ο Λαμπαδάριος (Μέσα 15^{ου} αιώνας)», *Βυζαντινοί Μελουργοί, Κύκλος ελληνικῆς Μουσικῆς*, Μέγαρο Μουσικῆς Αθηνών 1994-1995, σσ. 33-38. Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σσ. 439-440.

¹³⁰ Ο Μανουήλ Χρυσάφης είναι ένας από τους λίγους μελοποιούς που έγινε γνωστός με τον χαρακτηρισμό μαῖστωρ, οποίος αποτελεί κατά τον Γρ. Στάθη την κορωνίδα των μουσικών τίτλων (βλ. Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινῆς μελοποιῆας*, σ. 29).

¹³¹ Γρ.Θ. Στάθη, *ό.π.*, σ. 129.

1120 το οποίο είναι οδηγός για την ψαλτική παράδοση της καλοφωνίας τον 14^ο και 15^ο αιώνα. Ο Μανουήλ Χρυσάφης διέπρεψε και ως υμνογράφος. Είναι γνωστά είκοσι ποιήματά του σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους και άλλα τόσα τροπάρια ιδιόμελα.

❖ *Ἀρχιερέων ἐδείχθης δόξα*, ήχος πλ.β΄

Μεταμορφώσεως 44 Μαθηματάριο (Σεπτεμβρίου-Ιανουαρίου) χφ. Μανουήλ Χρυσάφης; ΙΕ΄ αι. φ. 240r - **Ιβήρων 975** Μαθηματάριο ΙΕ΄ αι. (μέσα) φ. 147r - **Σινά 1482** Ανθολόγιο Μαθηματαρίου τμήμα του κώδικα από Γεράσιμο Υαλινά ΙΕ΄ αι. (μέσα) φ. 97v - **Σινά 1253** Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφης χφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού(;) ΙΕ΄(β΄μισό) φ. 80v Αναποδισμός από το *Ὁ την χάριν τῶν θαυμάτων* - **Bodleian E.D. Clarke 14** Καλοφωνικόν Στιχηράριον-Μαθηματάριον Ανθολογία ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ αι. φ. 142r Αναγραμματισμός ψαλλόμενος εις την εορτήν του Μεγάλου Βασιλείου - **Ιβήρων 1161** Μαθηματάριον Εγκόλπιον χφ. Γερασίμου Αγορείτου ΙΣΤ΄(τέλη)-(αρχές) ΙΖ΄ αι. φ. 101r - **Δοχειαρίου 379** Μαθηματάριο ΙΖ΄ αι. (α΄μισό) φ. 129v - **Ιβήρων 1184** Μαθηματάριον ΙΖ΄(α΄ήμισυ) φ. 59r - **ΕΒΕ-ΜΠΤ 730** Μαθηματάριο Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ. 151v Αναγραμματισμός

Το μέλος «*Ἀρχιερέων ἐδείχθης δόξα*» το οποίο μελοποίησε ο Μανουήλ Χρυσάφης είναι αναγραμματισμός ή άλλοτε αναφέρεται ως αναποδισμός, από το δοξαστικό των αποστίχων του Εσπερινού «*Ὁ την χάριν τῶν θαυμάτων*»¹³². Έχει μελοποιηθεί στον πλ. β΄ ήχο. Η σημασία του μέλους διαφαίνεται από την διαχρονική του ανθολόγηση στους μουσικούς κώδικες, η οποία ξεκινά από την εποχή του Μανουήλ Χρυσάφης όπου εντοπίζεται σε αυτόγραφους κώδικες του ιδίου (Μεταμορφώσεως 44, Ιβήρων 975) και φθάνει χωρίς διακοπή ως τις εξηγήσεις του Χουρμουζίου τον ΙΘ΄ αι.

❖ *Ὡ θεία και ιερά*, ήχος α΄

Ιβήρων 975 Μαθηματάριον χφ. Μανουήλ Χρυσάφης ΙΕ΄ αι. (μέσα) φ. 144r - **Σινά 1482** Ανθολόγιο Μαθηματαρίου τμήμα του κώδικα από Γεράσιμο Υαλινά ΙΕ΄ αι. (μέσα) φ. 96r - **Σινά 1250** Μαθηματάριο-Στιχηράριο ΙΕ΄ αι. (β΄μισό) φ. 54v - **Σινά 1251** Μαθηματάριο Μηνολογίου-Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφης ΙΕ΄ αι. (β΄μισό) φ. 319r - **Σινά 1253** Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφης ΙΕ΄(β΄μισό) φ. 79r - **Σινά 1456** Ανθολογία χφ. Θεοδοσίου μαθητού Μπαλασίου ιερέως και Πέτρου Μπερεκέτη ΙΖ΄ αι. φ. 258v . **Bodleian E.D. Clarke 14** Καλοφωνικόν Στιχηράριον-Μαθηματάριον Ανθολογία ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ αι. φ. 453v - **Ιβήρων 964** Μαθηματάριον χφ. Λεοντίου Δραγουσιάρη ΙΣΤ΄ αι.(1562) φ. 66r - **Ιβήρων 1198** Αναστασιματάριον και Παπαδική προθεωρία –

¹³² Ο Γρηγόριος Στάθης αναφέρει ότι συχνά οι όροι αναγραμματισμός και αναποδισμός συγχέονται ή εναλλάσσονται στα χειρόγραφα αν και δεν είναι ταυτόσημοι (βλ. Γρ.Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 88).

χφ. Γαβριήλ ιερομονάχου εκ της μονής του Προδρόμου ΙΖ΄(α΄τέταρτον) φ. 426v - **Δοχειαρίου 379** Μαθηματάριο ΙΖ΄αι. (α΄μισό) φ. 128r - **Σινά 1438** Μαθηματάριο Μηνολογίου χφ. Γερασίου Υαλινά (1660) ΙΖ΄αι. φφ. 161r-161v - **Mingana 4** Καλόφωνον Στιχηράριον (Μαθηματάριον) Ενιαυτού και Τριωδίου-Πεντηκοστάριον ΙΖ΄αι. (1678) φ. 103v - - **ΒΚΨ 65 / 215** Καλοφωνικό Στιχηράριο ΙΗ΄αι. φ.133v **Λέσβος, Μονή Λειμώνος 46/231** Μαθηματάριο του Στιχηραρίου γύρω στο 1700 φ. 87r-88r - **Αγίου Στεφάνου 23** Μαθηματάριο ΙΗ΄αι. (α΄ήμισυ) φ. 138v - **Ιβήρων 967** Μαθηματάριο ΙΗ΄αι. (α΄μισό) φ. 176v - **Αγίου Στεφάνου 52** Παπαδική χφ. Ιωάννου Πρωτοψάλτου ΙΗ΄(1743) φ. 431v - **Αγίου Παύλου 128** Μαθηματάριο χφ. Θεοδοσίου ιεροδιακόνου Χίου ΙΗ΄αι. (μέσα) φ. 329 - **ΒΚΨ (τετράδιο 140)** Παπαδική χφ. Γρηγορίου περί το 1812; φφ.103v-104r **ΕΒΕ-ΜΠΤ 730** Μαθηματάριον (Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ. 137r

Η σύνθεση του ιδιομέλου των αποστίχων του Εσπερινού «Ὡ θεία και ἱερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα» του Μανουήλ Χρυσάφη είναι μία από τις περισσότερο ανθολογούμενες στους κώδικες. Πρόκειται για μάθημα μελοποιημένο στον α΄ ήχο και βρίσκεται στους κώδικες από τον ΙΕ΄αίωνα έως τις πρώτες προσπάθειες εξήγησης της γραφής. Πρόκειται προφανώς για ένα πολύ δημοφιλές μέλος, το οποίο αντιγράφεται ευρέως από τους κωδικογράφους και αποτελεί ένα από τα εξαιρετικά μέλη του Μαθηματαρίου.

❖ *Ἐξεχύθη ἡ χάρις, ήχος πλ. β΄*

Ιβήρων 975 Μαθηματάριο ΙΕ΄αι. (μέσα) φ. 148v -**Σινά 1253** Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφη χφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού(;) ΙΕ΄(β΄μισό) φ. 82v - **Σινά 1482** Ανθολόγιο Μαθηματαρίου τμήμα του κώδικα από Γεράσιμο Υαλινά ΙΕ΄αι. (μέσα) φ.99v - **Δοχειαρίου 379** Μαθηματάριο ΙΖ΄αι. (α΄μισό) φ. 131r - **Mingana 4** Καλόφωνο Στιχηράριο (Μαθηματάριο) Ενιαυτού και Τριωδίου-Πεντηκοστάριον ΙΖ΄αι. (1678) φ. 106r - **Αγίου Παύλου 128** Μαθηματάριο χφ. Θεοδοσίου ιεροδιακόνου Χίου ΙΗ΄αι. (μέσα) φ. 340 **ΕΒΕ - ΜΠΤ 730** Μαθηματάριο (Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ. 155v

Πρόκειται για το ιδιόμελο «Ἐξεχύθη ἡ χάρις» το οποίο ψάλλεται ως δοξαστικό της Λιτής της εορτής του αγίου Βασιλείου. Ο Μανουήλ Χρυσάφης το μελοποίησε σε ήχο πλ.β΄ σε αργή μελισματική μαθηματάρικη μορφή. Στεγάζεται σε κώδικες του ΙΕ΄ έως και του ΙΘ΄ αιώνα.

❖ *Πάντων τῶν ἁγίων, λέγετος - πούς δεύτερος Ὡς Παῦλος ἐκβοᾶν, ήχος πλ. α΄*

ΕΒΕ-ΜΠΤ 730 Μαθηματάριο (Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ.145r Επιβολή του [Μανουήλ] Χρυσάφου· Πάντων τῶν ἁγίων, φ.146v Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν

Στον κώδικα ΕΒΕ-ΜΠΤ 730 που είναι αυτόγραφος του Χουρμουζίου και είναι ένα από τα πρωτόγραφα των εξηγήσεων στη Νέα Μέθοδο, εντοπίζεται το στιχηρό ιδιόμελο «Πάντων τῶν ἁγίων» σε μέλος του Μανουήλ Χρυσάφη, σε ήχο λέγετο καθώς και ο β' πους του στιχηρού «Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν» σε ήχο πλ.α'. Το ιδιόμελο Πάντων τῶν ἁγίων φέρει την χαρακτηριστική ένδειξη «επιβολή»¹³³. Το προηγούμενο μέλος είναι το ίδιο ιδιόμελο, αλλά σε σύνθεση του Γρηγορίου δομεστίκου. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι πρόκειται για καλλωπισμό ή προσθήκη του Μανουήλ Χρυσάφη στο προϋπάρχον μέλος του Γρηγορίου.

στ) Γεράσιμος Χαλκεόπουλος¹³⁴

Ο Γεράσιμος Χαλκεόπουλος έζησε στα χρόνια της Αλώσεως μεταξύ του α' τετάρτου και του γ' τετάρτου του ΙΕ' αιώνας και θεωρείται μεγάλη μουσική προσωπικότητα της εποχής του. Συχνά συναντάται στους κώδικες με την επωνυμία Γεράσιμος ιερομόναχος ο Χαλκεόπουλος, το οποίο μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ήταν ιερομόναχος. Σε μαρτυρία που έχουμε από τον κώδικα ΕΒΕ 2406 γίνεται γνωστό ότι είχε καταγωγή από την Θεσσαλονίκη. Υπήρξε μαθητής του Μανουήλ Χρυσάφη συνεχίζοντας την βυζαντινή παράδοση. Μελοποίησε κοινωνικά, χερουβικά και διάφορες μεταβολές («μεταβάλλματα») μελών. Έργα του ανθολογεί στους αυτόγραφους κώδικές του ο ίδιος ο δάσκαλός του Μανουήλ Χρυσάφης, αναγνωρίζοντας προφανώς την μουσική του ευφυΐα και αρτιότητα.

❖ Σοφίας έραστής, ήχος πλ. δ'

¹³³ «Επιβολή. Ο όρος χρησιμοποιείται εις τα μαθήματα προς δήλωσιν της υπό από άλλου συνθέτου γενομένης προσθήκης ή καλλωπισμού, διασκευής δηλαδή, εις το κείμενον ενός άλλου συνθέτου.» (βλ. Γρ.Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 94).

¹³⁴ Μαν. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής (1453-1820) –Συμβολή στην Έρευνα του Νέου Ελληνισμού*, Αθήναι 1980, σσ. 187-188. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σσ. 257-263.

ΕΒΕ-ΜΠΤ 730 Μαθηματάριο (Δεκέμβριος-Ιανουάριος) εξήγηση-χφ. Χουρμουζίου περί το 1830 φ. 166r Το αυτόν στιχηρόν ενωθέν μετά των ποδών αυτού και συντομηθέν παρά Γερασίμου [Χαλκεοπούλου]· πλ. δ' *Σοφίας έραστής*

Στους κώδικες βρίσκεται μόνο ένα μέλος - μάθημα του Γερασίμου για τον άγιο Βασίλειο. Πρόκειται για το έργο του Ιωάννη Κουκουζέλη *Σοφίας έραστής*, σε πλάγιο του τετάρτου ήχο, το οποίο ήταν συντεθημένο και χωρισμένο σε τρεις πόδες. Ο Γεράσιμος Χαλκεόπουλος έκανε σύντμηση και συνένωση των ποδών, παραδίδοντας ουσιαστικά μια νέα σύνθεση πιο σύντομη και συνοπτική.

ζ) Ιωάννης ιερέυς ο Πλουσιαδηνός¹³⁵

Ο Ιωάννης Πλουσιαδηνός είναι σπουδαία μορφή της μουσικής των χρόνων της Αλώσεως. Καταγόταν από ένα χωριό κοντά στο Ηράκλειο Κρήτης με την ονομασία Πλουσιάς, εξ ου και Πλουσιαδηνός. Έφυγε από την Κρήτη σε νεαρή ηλικία για την Κωνσταντινούπολη όπου έλαβε πλήρη εκπαίδευση και μόρφωση. Έμεινε εκεί μέχρι την άλωσή της (1453), οπότε και επέστρεψε στην ενετοκρατούμενη Κρήτη. Το 1455 χειροτονήθηκε ιερέας. Αργότερα εκλέγεται επίσκοπος Μεθώνης με το όνομα Ιωσήφ. Κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη διδάχθηκε την τέχνη της κωδικογραφίας και είναι πιθανόν, να γνώρισε και να μαθήτευσε κοντά στον Μανουήλ Χρυσάφη. Θεωρείται αφετηρία της πρώτης άνθησης της κρητικής παράδοσης.

Το έργο του είναι σημαντικό και ως προς την συγγραφή των Θεωρητικών του βιβλίων («*Μέθοδος της Παπαδικής Τέχνης η και μουσική λέγεται*» και «*Σαφισμός των φωνών*»), αλλά και ως προς την μελωδική του δραστηριότητα. Συνέθεσε μεγάλο αριθμό καλοφωνικών στιχηρών και μέλη του Εσπερινού και της Θείας Λειτουργίας. Επίσης, ο Ιωάννης Πλουσιαδηνός υπήρξε ικανότατος κωδικογράφος. Στο όνομά του

¹³⁵ Μαν. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής (1453-1820) – Συμβολή στην Έρευνα του Νέου Ελληνισμού*, Αθήναι 1980, σ. 28. Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 130. Ε. Γιαννόπουλου, *Η άνθηση της Ψαλτικής Τέχνης στην Κρήτη (1566-1669)*, Αθήνα 2004, σσ. 69-75. Μποτονάκη Κ. Αντωνίου, *Ο Ιωάννης Πλουσιαδηνός και η ψαλτική κατάσταση στην Κρήτη κατά την εποχή του (1450 - 1500)*, 2013.

υπάρχουν δεκαπέντε αυτόγραφοι κώδικες και άλλοι δώδεκα που πιθανολογείται ότι είναι δικοί του.

❖ *Πατήρ ἡμῶν Βασίλειε, ὡς Παῦλος ἐκβοῶν οὐκ ἐπαύσω, ἦχος α΄*

Σινά 1234 Μαθηματάριο χφ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού ΙΕ΄αι. (1469) φ. 200r

Ο Πλουσιαδηνός έχει κάνει διασκευή στο προϋπάρχον μάθημα «*Πάντων τῶν ἀγίων*» του Γρηγορίου δομεστίκου. Στο χειρόγραφο σημειώνεται ως παρεκβολή, δηλαδή ως προσθήκη μουσικού τμήματος στην αρχική σύνθεση¹³⁶. Υπάρχει πιθανότητα ο όρος να έχει εδώ την έννοια της επιβολής, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μάλλον πρόκειται για μια ολοκληρωμένη νέα διασκευή του παλαιότερου μέλους.

❖ *Διό σάρκα καὶ κόσμον μισήσας Βασίλειε ἦχος πλ.δ΄*

Σινά 1234 Μαθηματάριο χφ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού ΙΕ΄αι. (1469) φ. 203v

Από το δοξαστικό «*Σοφίας ἐραστής*» ο Πλουσιαδηνός μας παραδίδει σε αυτόγραφο κώδικα το μάθημα - αναποδισμό του γ΄ πόδα *Διό σάρκα καὶ κόσμον μισήσας Βασίλειε*, σε ήχο πλ. δ΄.

3. Μελοποιοί της Μεταβυζαντινής περιόδου

Τους χρόνους μετά την Άλωση η μελοποιΐα εμφανίζει νέα χαρακτηριστικά τα οποία σηματοδοτούν μία καινούργια εποχή στην Ψαλτική Τέχνη. Η εμφάνιση του «καινού καλλωπισμού» στο Στιχηράριο και το Ειρμολόγιο και κατ' επέκταση στο παπαδικό μέλος, καθώς και οι πρώτες προσπάθειες εξήγησης, με την αναλυτικότερη γραφή και την κατάργηση των μεγάλων υποστάσεων χειρονομίας σηματοδοτούν την περίοδο της μεταβυζαντινής μελοποιΐας και προετοιμάζουν την μεταρρύθμιση των Τριών Διδασκάλων το 1814 και την μετάβαση στην Νέα Μέθοδο. Επίσης, σε αυτή

¹³⁶ Η παρεκβολή είναι η προσθήκη ενός μουσικού τμήματος το οποίο δεν προβλεπόταν στην αρχική σύνθεση. Συχνά οι όροι παρεκβολή και επιβολή εναλλάσσονται και συγχέονται στα χειρόγραφα, χωρίς όμως να ταυτίζονται στην πραγματικότητα. (βλ. Γρ.Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 95).

την περίοδο εμφανίζεται το νέο στιχηραρικό μέλος και το Καλοφωνικό Ειρμολόγιο¹³⁷.

Αρκετοί είναι οι μελοποιοί της μεταβυζαντινής περιόδου που συνέθεσαν μέλη της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου, του Μαθηματαρίου και του νέου Στιχηραρίου, στα οποία ενυπάρχουν τα χαρακτηριστικά ενός νέου διαφορετικού τρόπου μελικής μεταχείρισης. Πρώτος χρονολογικά είναι ο Χρυσάφης ο νέος, και ακολουθούν ο Γερμανός Νέων Πατρών, ο Κοσμάς Μακεδών ο Ιβηρίτης, ο Πέτρος Μπερεκέτης, ο Ιάκωβος πρωτοψάλτης, ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος, ο Πέτρος ο Βυζάντιος, ο Γεννάδιος μοναχός, ο Μανουήλ Βυζάντιος, ο Κωνσταντίνος πρωτοψάλτης, ο Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ, ο Ιωάννης πρωτοψάλτης, ο Στέφανος λαμπαδάριος, ο Θεόδωρος παπα-Παράσχου Φωκαεύς, ο Νικόλαος Σμύρνης, ο Αλέξανδρος ο Βυζάντιος και ο Πέτρος Φιλανθίδης.

α) Χρυσάφης ο νέος¹³⁸

Ο Παναγιώτης, ο επονομαζόμενος και νέος Χρυσάφης, γεννήθηκε στις αρχές του ΙΖ' αι. και πέθανε την ημέρα των Χριστουγέννων του 1685. Υπήρξε μαθητής και διάδοχος του Ραιδεστηνού και πρωτοψάλτης της Μεγάλης Εκκλησίας για περίπου τριάντα χρόνια. Είναι ένας από τους σπουδαιότερους μελουργούς της εποχής του, μαζί με τον Γερμανό Νέων Πατρών, τον Πέτρο Μπερεκέτη και τον Μπαλάσιο ιερέα. Σπουδαίο είναι το διδακτικό και συγγραφικό του έργο. Οι κυριώτεροι μαθητές του υπήρξαν ο Γερμανός Νέων Πατρών, ο Διονύσιος ιερομόναχος, ο Ιωάννης Καμπαζουργάς, ο Υπάτιος και ο Δράκος Κυρίτζης, πρωτοψάλτης Ιωαννίνων. Παρ' όλο δε που δεν άφησε κάποιο θεωρητικό έργο, μας κληρονόμησε τη «νουθεσία» του σε όλους «*τοὺς μέλλοντας μαθεῖν τὴν μουσικὴν ἐπιστήμην*» και κυρίως τις θέσεις του Στιχηραρικού είδους, σε πέντε δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Η τόλμη του μάλιστα να αναλάβει το «ιδιόχειρο» Στιχηράριο του τελευταίου βυζαντινού μαῖστορος Μανουήλ Χρυσάφη και να το μεταπλάσει με «μελιρρυτόφθογγες» νεοφανείς θέσεις, αναδεικνύει την καταλυτική συμβολή του στην εξέλιξη της Ψαλτικής Τέχνης.

¹³⁷ *Αυτόθι*, σσ. 56-59.

¹³⁸ Γρ.Θ. Στάθης, , «Παναγιώτης Χρυσάφης ο Νέος και Πρωτοψάλτης», *Μελουργοί του ΙΖ' αιώνα*, Αθηνών 1995-1996, σ. 5-16. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σ. 339. Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σσ. 450-451.

Αποτέλεσμα δε της ενέργειάς του αυτής ήταν ο περίφημος «καινοφανής καλλωπισμός» του στιχηρικού είδους.

Τέλος, ο Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφη, ξεχώρισε και για την ποιητική αλλά και κωδικογραφική του δραστηριότητα. Πιο συγκεκριμένα, εποίησε «*γράμματά τε καὶ μέλος*» τρία δεκαπεντασύλλαβα μαθήματα: «*εἰς δόξαν τῶν Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ*», «*ἐγκώμιον εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Γεώργιον τὸν τροπαιοφόρον*» (Δεῦτε φιλοθεάμονες) και «*εἰς τὸν ἅγιον Παντελεήμονα*» και πολλά άλλα υμνογραφήματα. Ανέπτυξε επίσης, μια εντυπωσιακή κωδικογραφική - εκδοτική δραστηριότητα. Η έρευνα δε μέχρι στιγμής έχει εντοπίσει οκτώ σημαντικούς κώδικες του Χρυσάφη.

- ❖ *Σοφίας εραστής*, ήχος πλ. δ΄ - *Χριστόν εἰσοικισάμενος*, ήχος γ΄ - *Μύρον ἐκκενωθέν*, ήχος γ΄ - *Τὴν ἱερατικὴν στολὴν*, ήχος γ΄ - *Ἐξεχύθη ἡ χάρις*, ήχος πλ.β΄ - *Ὡ θεία καὶ ἱερά*, ήχος α΄ - *Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας τὴν φύσιν*, ήχος β΄ - *Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων*, ήχος πλ. β΄

Νέα Συλλογή 4 Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Ιεροσολύμων (αυτόγραφο στιχηράριο του νέου Χρυσάφη έτος 1655 φφ.114v-116v σειρά χρονολογική - **ΒΚΨ 68 / 218** Ανθολόγιον Στιχηραρίου Μηνολογίου-Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου (Χρυσάφη του νέου) έτος 1783 χφ. Σακέλλιος Παναγιώτης Ιερεύς έτος 1783 φ. 85r, φ.85v, φ. 86r -**Παναγίου Τάφου 549** Ανθολόγιο Χρυσάφη του νέου) **ΙΗ΄αι.** 31v

Στον κώδικα 4 της Νέας Συλλογής της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Ιεροσολύμων, ο οποίος είναι αυτόγραφος του Χρυσάφη του νέου και χρονολογείται το έτος 1655, καταγράφεται το στιχηρό *Σοφίας έραστής* (δοξαστικό του Εσπερινού), καθώς και τα στιχηρά της Λιτής *Χριστόν εἰσοικισάμενος*, *Μύρον ἐκκενωθέν*, *Τὴν ἱερατικὴν στολὴν*, το δοξαστικό *Ἐξεχύθη ἡ χάρις*, το στιχηρό των αποστίχων του Εσπερινού *Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας τὴν φύσιν* και το δοξαστικό των αποστίχων του Εσπερινού *Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων*.

β) Γερμανός Νέων Πατρών¹³⁹

Ο Γερμανός μητροπολίτης Νέων Πατρών γεννήθηκε, όπως μαρτυρεί ο ίδιος, στον Τύρναβο της Θεσσαλίας στις αρχές του ΙΖ΄αι. (γύρω στα 1620-1625), και

¹³⁹Γρ.Θ. Στάθη, *Η δεκαπεντασύλλαβος υμνογραφία εν τη βυζαντινῇ μελοποιῷα*, Αθήναι 1977, σσ. 117-118. Γρ.Θ. Στάθη, «Γερμανός αρχιερεὺς Νέων Πατρών (β΄ ήμισυ ΙΖ΄αιώνος). «Η ζωή και το έργο του» (ζ΄μουσικολογική σπουδή), Τόμος Λ΄, Αθήναι 1998, σσ. 381-418. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σσ. 349-350. Βασ. Γ. Σαλτερή, «Ο Γερμανός Νέων Πατρών και ο «καινός καλλωπισμός» στη μελοποίηση του Στιχηραρίου. Αισθητικές, μορφολογικές και υφολογικές παρατηρήσεις», Αθήνα 2011, σσ. 595-605.

πέθανε στο τελευταίο τέταρτο του ΙΖ΄ αι. Εξελέγη μητροπολίτης Νέων Πατρών, της σημερινής Υπάτης, μετά το 1650 και παρέμεινε σε αυτή την θέση έως το 1683. Περνούσε μεγάλα χρονικά διαστήματα στην Κωνσταντινούπολη, όπου μαθήτευσε στον πρωτοψάλτη της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Χρυσάφη τον νέο και πιθανόν και τον Γεώργιο Ραιδεστηνό. Υπήρξε δάσκαλος της μουσικής αφήνοντας σπουδαίους μαθητές, όπως είναι ο Κοσμάς Ιβηρίτης, ο Μπαλάσιος ιερέυς και ο Γιοβάσκος Βλάχος. Στη συνέχεια, φαίνεται ότι έζησε και έδρασε στη Βλαχία. Ο Γερμανός Νέων Πατρών, είναι ένας από τους τέσσερεις σπουδαιότερους μουσικούς της πρώτης μεγάλης ακμής της εκκλησιαστικής μουσικής στα χρόνια της Τουρκοκρατίας (1650-1720). Το έργο του ήταν επίσης σπουδαίο στον τομέα της ανανέωσης και του καλλωπισμού της παράδοσης. Δημιούργησε ένα ιδιαίτερο προσωπικό ύφος στη μελοποίηση κυρίως του στιχηρικού μέλους. Το σπουδαιότερο από τα έργα του είναι η μελοποίηση και ο καλλωπισμός του Στιχηραρίου. Το Στιχηράριο του Γερμανού είναι ένα από τα πιο σημαντικά μουσικά βιβλία των χρόνων της Τουρκοκρατίας, το οποίο λόγω της σπουδαιότητάς του εξηγήθηκε από νωρίς στη Νέα Μέθοδο και γνώρισε μεγάλη διάδοση. Ο Γερμανός καλλώπισε καταβασίες Δεσποτικών και Θεομητορικών εορτών και μελοποίησε καλοφωνικούς ειρμούς, καθώς υπήρξε εισηγητής του είδους. Το κύριο μελοποιητικό του έργο περιλαμβάνει Πασαπνοάρια του Όρθρου, Δοξολογίες, Χερουβικά, Κοινωνικά των Κυριακών, της Εβδομάδας και του Ενιαυτού, Μαθήματα, Κρατήματα, και άλλα. Γνωστό είναι και το κωδικογραφικό του έργο από το οποίο σώζονται πέντε ιδιόχειροι κώδικες.

- ❖ *Χριστόν είσοικισάμενος ήχος γ΄, Μύρον έκκενωθέν, ήχος ο αυτός Την ιερατικήν στολήν, ήχος γ΄ Έξεχύθη ή χάρις, ήχος πλ.β΄, Ώ θεία και ιερά, ήχος α΄ Πάντων τῶν ἁγίων, ήχος α΄, Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας τήν φύσιν, ήχος β΄ Ό την χάριν τῶν θαυμάτων, ήχος πλ.β΄ Σοφίας ἐραστής πλ. δ΄*

Πάτμου 930 Στιχηράριο Γερμανού (1665) φφ. 196v-202r, **ΒΚΨ 28/182** Αναστασιματάριο (Χρυσάφη του νέου)-Ανθολογία Στιχηραρίου Γερμανού Νέων Πατρών ΙΖ΄ (τέλη) - **ΒΚΨ 40/190** Στιχηράριο Γερμανού Νέων Πατρών ΙΗ΄ αι. - **ΒΚΨ 89/237** Δοξαστάριο Μηνολογίου Γερμανού Νέων Πατρών - Στιχηράριο Τριωδίου - Πεντηκοσταρίου Γερμανού Νέων Πατρών, Κωδικογράφος Μεθόδιος ιερομόναχος Προδρομινός ΙΗ' αι. - **ΒΚΨ 114/262** Στιχηράριο Γερμανού Νέων Πατρών ΙΗ' (α' μισό)

Ο Γερμανός Νέων Πατρών στα πλαίσια της παράδοσης του Στιχηραρίου, έχει μελοποιήσει τα στιχηρά του Εσπερινού της εορτής του αγίου Βασιλείου τα οποία ανθολογούνται αυτούσια στο Στιχηράριό του με έντονο το στοιχείο του «καινοφανούς καλλωπισμού». Το πλατύ και επιτηδευμένο μέλος τους συνδυάζει την προηγούμενη ψαλτική παράδοση με την νέα προσπάθεια για συντόμευση και καλλωπισμό που οδήγησε στην νέα εξέλιξη της μελοποιΐας.

γ) Κοσμάς Ιβηρίτης ο Μακεδών¹⁴⁰

Ο Κοσμάς Ιβηρίτης ο Μακεδών, υπήρξε δομέστικος της μονής των Ιβήρων του Αγίου Όρους. Καταγόταν από την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και ο ίδιος μαρτυρεί σε αυτόγραφους κώδικές του ότι υπήρξε μαθητής του Γερμανού Νέων Πατρών και συμφοιτητής του Μπαλασίου ιερέως. Βάσει των μαρτυριών του Κοσμά εικάζεται ότι γεννήθηκε γύρω στο 1615-1620 και πέθανε γύρω στο 1692. Αρχικά, εγκαταβιώνει σε μοναστήρι εκτός του Αγίου Όρους, όπως μαρτυρεί και η επωνυμία Αλεκτρουπολίτης με την οποία υπογράφει στους πρώτους κώδικές του. Στη συνέχεια, χειροτονείται ιερέας και αποτελεί μέλος της μοναστικής αδελφότητας της Μονής των Ιβήρων στο Άγιον Όρος, όπου ασχολείται με την κωδικογραφία ως αντιγραφέας και καλλιγράφος και ως διδάσκαλος της μουσικής. Έχουν σωθεί τουλάχιστον 40 αυτόγραφοι κώδικες του Κοσμά. Άφησε αρκετούς μαθητές μεταξύ των οποίων ο Παναγιώτης Χαλάτζογλου και ο Δαμιανός ιερομόναχος ο Βατοπαιδινός. Σημαντικό είναι και το μελοποιητικό του έργο στο οποίο περιλαμβάνονται Πασαπνοάρια του εωθινού Ευαγγελίου ως καλοφωνικά μαθήματα, η μελοποίηση πλήρους Ειρμολογίου, έξι συνολικά δοξολογίες, παπαδικά μέλη της Θείας Λειτουργίας, κοινωνικά, μαθήματα σε Δεσποτικές, Θεομητορικές και εορτές του Μηνολογίου. Επίσης, καλλωπίζει μέλη του Ειρμολογίου, του Στιχηραρίου και της Παπαδικής.

❖ Ώ θεία καὶ ἱερά ήχος α΄

Ιβήρων 970 Παπαδική χφ. Κοσμά Μακεδόνας ΙΖ΄αι. (1686) φ.297r - **Ιβήρων 1183** Ανθολογία (Παπαδική) χφ. Κοσμά Μακεδόνας ΙΖ΄(1692) φ.233v - **Ιβήρων 1216** Ανθολόγιον –Μαθηματάριον χφ. –καλλωπισμοί Κοσμά Μακεδόνας και Ιβηρίτου ΙΖ΄αι. (1673) φ.66v - **Βιβλιοθήκη Οικουμενικού Πατριαρχείου 6/33** Ανθολογία Παπαδικής γραφεύς Κοσμάς Μακεδών ο εκ της Μονής Ιβήρων έτος 1680 φφ.144v-45r

¹⁴⁰ Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σσ. 447-448. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σσ. 370-374. Ζησίμου Δ. Γεωργίου, *Κοσμάς Ιβηρίτης και Μακεδών δομέστικος της Μονής Ιβήρων*, Αθήνα 2007, σσ. 48-49, 51, 68, 100-113.

Ο Κοσμάς Μακεδών ο Ιβηρίτης έχει συνθέσει το μέλος του στιχηρού ιδιομέλου «Ὡ θεία καὶ ἱερά» σε ἦχο α΄ με καλοφωνική μελική μεταχείριση, δηλαδή ως μάθημα, όπου παρατηρούνται τα αφοριστικά στοιχεία της καλοφωνίας. Το μέλος βρίσκεται σε αυτόγραφους κώδικες του Κοσμά, περιορισμένους σε αριθμό οι οποίοι βρίσκονται, ως επί το πλείστον, στη Βιβλιοθήκη της Μονής των Ιβήρων στο Άγιον Όρος.

δ) Πέτρος Μπερεκέτης¹⁴¹

Ο Πέτρος Μπερεκέτης υπήρξε ο τελευταίος από του τέσσερις σπουδαίους της περιόδου μετά την Άλωση μελοποιούς Γερμανό Νέων Πατρών, Μπαλάσιο ιερέα και Χρυσάφη τον νέο. Ο Πέτρος συναντάται με τις επωνυμίες Μπερεκέτης, Βυζάντιος, Πολίτης, Κωνσταντινουπολίτης, ο νέος γλυκός και μελωδός, ο μουσικώτατος αναγνώστης, δομέστικος και πρωτοψάλτης του Αγίου Κωνσταντίνου Υψωμαθείων της Πόλης, ο Ευτυχεύς, ο Τζελεπής. Έζησε στο γ΄ τέταρτο του ΙΖ΄ αιώνα έως το α΄ τέταρτο του ΙΗ΄ αιώνα και ήταν κορυφαίος μελοποιός, ο οποίος γεφύρωσε την παλαιά παράδοση της Ψαλτικής Τέχνης με την νέα συντομότερη ψαλτική δημιουργία.

Έχει μελοποιήσει δύο Πολυελέους, αργά Πασαπνοάρια του Όρθρου και Τιμιωτέρες κατ' ἦχον, επίσης οκτώ κατ' ἦχον Δοξολογίες με ανάλογα ασματικά, έναν Πολυχρονισμό στον Μ. Πέτρο της Ρωσίας, ακόμη Προκείμενα, Χερουβικά, Κοινωνικά πολυάριθμα των Κυριακών, της εβδομάδας και του ενιαυτού, Θεοτοκία, πολλά Μαθήματα, Κρατήματα, και άλλα. Το αριστούργημά του παραμένει το γνωστό οκτάηχο *Θεοτόκε Παρθένε*, μέλος πολύ δημοφιλές, με μελωδικό πλούτο και έντεχνη, κλασική δομή στη σύνθεση. Αριστουργηματικό επίσης, και ευρηματικό στη σύλληψη, είναι και ένα άλλο οκτάηχο, άγνωστο αυτό, ο Οίκος *Ψάλλοντές σου τον τόκον*, το μεγαλύτερο σε έκταση, μέχρι στιγμής, μέλος στην ιστορία της Εκκλησιαστικής μουσικής. Τα Άπαντά του, κωδικοποιήθηκαν πολύ νωρίς και

¹⁴¹ Γρ.Θ. Στάθης, «Η σύγχυση των τριών Πέτρων (Μπερεκέτης, Πελοποννησίου και Βυζαντίου)», 1971, σσ. 213-251. Γρ.Θ. Στάθης, «Πέτρος Μπερεκέτης ο Μελωδός», *Μελουργοί του ΙΖ΄ αιώνα*, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών 1995-1996 –Κύκλος ελληνικής Μουσικής, *Πέτρος Μπερεκέτης ο Μελωδός*, σσ. 17-21. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σ. 396. Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σσ. 396-410. Φλώρας Κρητικού, *Ο Ακάθιστος Ύμνος στην βυζαντινή και μεταβυζαντινή μελοποιϊά*, Αθήνα 2004, σσ. 201-203.

απέκτησαν γρήγορα μεγάλη διάδοση. Ο Πέτρος Μπερεκέτης θεωρείται ο κατ' εξοχήν μελοποιός του νέου είδους των Καλοφωνικών Ειρμών. Οι καλοφωνικοί ειρμοί του Πέτρου είναι πολυάριθμοι έντεχνοι και μελωδικοί, μνημεία Ψαλτικής Τέχνης. Τα Άπαντα του Μπερεκέτη έχουν μεταγραφεί στη Νέα μέθοδο από τον Γρηγόριο πρωτοψάλτη και από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα. Στα έντυπα βιβλία εκτός από τους καλοφωνικούς ειρμούς, συμπεριλήφθηκαν ελάχιστες από τις υπόλοιπες συνθέσεις του.

❖ *Ὡ θεία και ἱερά, ήχος α΄ δίφωνος*

Σινά 1456 Ανθολογία χφ. Θεοδοσίου μαθητού Μπαλασίου ιερέως και Πέτρου Μπερεκέτη ΙΖ΄αι. (1694) φ. 258v - **Παναγίου Τάφου 550** Παπαδική ΙΗ΄αι. (α΄ τέταρτο) φ. 714v - **Αγίου Στεφάνου 23** Μαθηματάριο ΙΗ΄αι. (α΄ ήμισυ) φ. 139v - **Ξηροποτάμου 276** Μαθηματάριον χφ. Ανατολίου μοναχού αγιορείτου ΙΗ΄(α΄ ήμισυ) φ. 69r - **Ιβήρων 967** Μαθηματάριο ΙΗ΄αι. (α΄ μισό) φ. 177v - **Παναγίου Τάφου 323** Άπαντα (Πέτρου Μπερεκέτη) χφ. Ιωάννου λαμπαδαρίου του Τραπεζουντίου ΙΗ΄αι. (1734) φ. 66v - **Ξηροποτάμου 38** Παπαδική ΙΗ΄αι. (1759) φ. 585v - **Ιβήρων 960** Μαθηματάριο ΙΗ΄αι. (1768) φ. 140v - **Δοχειαρίου 339** Μαθηματάριον χφ. Δημητρίου Λώτου ΙΗ΄ (1768) φ. 145r - ΙΗ΄αι. (1768) φ. 268 - **Δοχειαρίου 363** Ανθολογία ΙΗ΄αι. (β΄ μισό) φ. 305v - **Αγίου Στεφάνου 127** Πανδέκτη πιθανόν Δανιήλ πρωτοψάλτου ΙΗ΄αι. (γ΄ τέταρτο) φ. 454v - **ΒΚΨ 142 / 281** Ανθολογία – Μαθηματάριο ΙΘ΄ (αρχές) **Ιβήρων 1126** Ανθολογία χφ. Νικολάου Δοχειαρίτη ΙΘ΄ (περί το 1810 φ. 413v - **Ξηροποτάμου 310** Μαθηματάριο ΙΘ΄αι. (1814) - **Δοχειαρίου 307** Μαθηματάριο ΙΘ΄(1830) φ. 69v - **Δοχειαρίου-Τυπικαρίου 124** Μαθηματάριο χφ. Νικολάου Δοχειαρίτου ΙΘ΄(1840) φ. 184 - **Παντελεήμονος 1042** σημειογραφία Νέας Μεθόδου-εξηγητής Νικηφόρου Δοχειαρίτου ΙΘ΄αι. (1843) φ. 59r - **ΕΒΕ-ΜΠΤ 712** Άπαντα Πέτρου Μπερεκέτου εξήγηση -χφ. Χουρμουζίου έτος 1837 φ. 140r

Ο Πέτρος Μπερεκέτης έχει μελοποιήσει σε μαθηματάρικη μορφή το στιχηρό των αποστίχων του Εσπερινού «Ὡ θεία καί ἱερά τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας μέλισσα» σε ήχο α΄ δίφωνο. Το μέλος ανθολογείται σε ένα μεγάλο αριθμό Μαθηματαρίων και Ανθολογιών του ΙΖ΄ έως και του ΙΘ΄ αιώνα. Το μάθημα «Ὡ θεία καί ἱερά» συμπεριλαμβάνει τα στοιχεία της καλοφωνίας και αποτελεί ένα από τα δείγματα των καλοφωνικών συνθέσεων του Μπερεκέτη.

ε) Ιάκωβος Πρωτοψάλτης¹⁴²

Ο Ιάκωβος ο Πρωτοψάλτης γεννήθηκε γύρω στο 1740 στην Πελοπόννησο και υπήρξε μαθητής του Ιωάννου του Τραπεζούντιου. Η διαφύλαξη της παράδοσης του εκκλησιαστικού ύφους, παράλληλα με την ψαλτική, διδακτική και κυρίως μελοποιητική του δραστηριότητα τον καθιστούν ως έναν εκ των κορυφαίων μουσικών και μελουργών της μεταβυζαντινής περιόδου. Διετέλεσε δομέστικος, λαμπαδάριος και πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Διακρίθηκε ιδιαίτερα στον τομέα της μελοποιΐας. Στον Ιάκωβο αποδίδεται η σύντμηση του παλαιού Στιχηραρικού μέλους, όπως για παράδειγμα των μεγάλων κεκραγαρίων του Ιωάννου του Δαμασκηνού. Ο Ιάκωβος πρωτοψάλτης, αν και έζησε σε μια εποχή ανανέωσης της βυζαντινής μουσικής, υπήρξε πιστός στην παράδοση του εκκλησιαστικού ύφους. Στάθηκε πολέμιος του μεταρρυθμιστικού κινήματος της εποχής του και της ευρωπαϊκής παρασημαντικής του Αγάπιου Παλέρμιου του Χίου. Το σπουδαιότερο έργο του είναι η νέα μελοποίηση του Δοξασταρίου «*κατά συντομότερον τρόπον εκ θέσεων στιχηρών τε και ειρμολογικών*». Εκτός από το Δοξαστάριο ο Ιάκωβος έχει συνθέσει ακόμη οκτώ κατ' ήχον δοξολογίες, ορισμένα Μαθήματα, Καλοφωνικούς Ειρμούς, Χερουβικά, και άλλα λιγότερο συνηθισμένα μέλη. Δηλαδή, πέρα από το στιχηραρικό, ασχολήθηκε με μέλη του παπαδικού γένους. Επίσης, πρέπει να αναφερθεί ότι ανέπτυξε δράση και ως ποιητής γράφοντας στίχους και συνθέτοντας άσματα εξωτερικής μουσικής.

❖ *Έξεχύθη ή χάρις*, ήχος πλ.β'

ΒΚΨ 112/260 Δοξαστάριο Ιακώβου πρωτοψάλτου ΙΗ' (τέλη) φ. 59r -**ΒΚΨ 76/225**
Δοξαστάριο Ιακώβου πρωτοψάλτου χφ. Πέτρου Βυζαντίου έτος 1797 φ. 28v- **ΒΚΨ 92/240**
Δοξαστάριο Ιακώβου πρωτοψάλτου Έτος 1798 φ. 28β - **Προφήτου Ηλίου 613** Ανθολογία του
Δοξασταρίου Ιακώβου πρωτοψάλτου χφ. Γεωργίου Μάνου ΙΘ' αι.(α' τέταρτο) φ.83r

Το δοξαστικό της Λιτής του Εσπερινού *Έξεχύθη ή χάρις* έχει μελοποιηθεί από τον Ιάκωβο Πρωτοψάλτη στον πλ. β' ήχο κατά σύντομο στιχηραρικό τρόπο και

¹⁴²Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπηση της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σσ. 165-167. Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 56. Αλυσίζακη Ε. Αντωνίου, «Μορφολογικές παρατηρήσεις στο έργο των μελουργών Πέτρου λαμπαδαρίου του Πελοποννησίου και Ιακώβου Πρωτοψάλτου (17^η αι.)», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 71 (1988), σσ. 299-305. Α.Γ. Χαλδαϊάκη, *Ο Πολυέλεος*, σ. 459.

ανθολογείται στο Δοξαστάριο του ιδίου το οποίο φθάνει ως τις μέρες μας στην έντυπη μορφή του, εξηγημένο από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα¹⁴³.

❖ *Σοφίας έραστής*, ήχος πλ.δ΄

ΒΚΨ 52 / 200 Δοξαστάριο Ιακώβου πρωτοψάλτου ΙΗ΄ αι. φ. 33β-34α- **ΒΚΨ 76 / 225** Δοξαστάριο Ιακώβου πρωτοψάλτου χφ. Πέτρου Βυζαντίου έτος 1797 φ. 28α- **ΒΚΨ 92 / 240** Δοξαστάριο Ιακώβου πρωτοψάλτου Έτος 1798 φ. 28α - **ΒΚΨ 112 / 260** Δοξαστάριο Ιακώβου πρωτοψάλτου ΙΗ' (τέλη) φ. 57β - **Παναγίου Τάφου 309** Δοξαστάριο Ιακώβου πρωτοψάλτου ΙΘ΄ αι. (α΄ τέταρτο) φ. 98ν

Στο Δοξαστάριο του Ιακώβου συμπεριλαμβάνεται και το δοξαστικό του Εσπερινού «*Σοφίας έραστής*» στον πλ. δ΄. Το μέλος ανθολογείται από τον ΙΗ΄ εποχή ακμής του Ιακώβου πρωτοψάλτου φθάνοντας ως τις εξηγήσεις του Χουρμουζίου¹⁴⁴.

στ) Πέτρος ο Πελοποννήσιος¹⁴⁵

Ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος γεννήθηκε γύρω στο 1735-40 και ήταν Λακεδαιμόνιος στην καταγωγή. Από την Πελοπόννησο βρέθηκε στη Σμύρνη, όπου μαθήτευσε κοντά στον ιερομόναχο Θεοδόσιο τον Χίο, πρωτοψάλτη Σμύρνης. Από την Σμύρνη πέρασε στην Κωνσταντινούπολη, όπου διδάχθηκε από τον Ιωάννη τον Πρωτοψάλτη της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, τον λεγόμενο και Τραπεζούντιο και συνέψαλε με τον δάσκαλό του ως β΄ δομέστικος. Μετά τον θάνατο του Ιωάννη χειροθετείται λαμπαδάριος της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας με τον Δανιήλ Πρωτοψάλτη και τον α΄ δομέστικο Ιάκωβο Πελοποννήσιο έως το 1778 που πέθανε από τον λοιμό που έπληξε την Κωνσταντινούπολη.

Ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος αποτελεί μία από τις σπουδαιότερες μορφές της Ψαλτικής Τέχνης, που έδρασε στον τομέα της μελοποιΐας, της εξήγησης της γραφής, της σύντμησης των μελών, αλλά και της κωδικογραφίας. Σώζονται διηγήσεις που

¹⁴³ Δοξαστάριον Ιακώβου, εξηγηθέν παρά Χουρμουζίου, τόμος Α΄, σσ. 206-207.

¹⁴⁴ *Αυτόθι*, σ. 201.

¹⁴⁵ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησης της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 182. Γρ. Θ. Στάθης, «Η σύγχυση των τριών Πέτρων (Μπερεκέτη, Πελοποννησίου και Βυζαντίου)», 1971, σσ. 216-251. Γρ.Θ. Στάθης, «Πέτρος ο Λαμπαδάριος ο Πελοποννήσιος ο από Λακεδαίμονος –Η ζωή και το έργο του», *Εν Αθήναις* 1983, σσ. 108-125. Γρ.Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 46. Κωνσταντίνου Καραγκούννη, *Τα Χερουβικά*, σσ. 514-516. Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σσ.463-464.

φανερώνουν το μεγάλο μιμητικό και μουσικό του χάρισμα, και δικαιολογούν την επωνυμία «Χιρσίζ», δηλαδή κλέπτης, που του είχε αποδοθεί από τους Οθωμανούς. Το μελοποιητικό του έργο είναι ευρύτατο και αποτελείται από μέλη του Εσπερινού, του Όρθρου, όπως πολυελέους, πασαπνοάρια, τιμιωτέρες αργές και σύντομες, δοξολογίες κατ' ήχον σύντομες, και αργές, μέλη της Θείας Λειτουργίας, όπως είναι τα είκοσι έξι χερουβικά, τρεις σειρές κοινωνικών «Αινείτε» και κοινωνικά των εορτών, τρισάγια και μαθήματα και τα αντίφωνα της Θείας Λειτουργίας και καλοφωνικούς ειρμούς. Επιπλέον, παραδίδει το Αναστασιματάριον και το Δοξαστάριον τα οποία αποτελούν την βάση του Στιχηραρικού νέου αργού μέλους. Επίσης, μελοποιεί και το δικό του Ειρμολόγιο το οποίο αποτελεί σύντμηση του παλαιότερου Ειρμολογίου του Μπαλασίου ιερέως. Ο Πέτρος άφησε σπουδαίο εξηγητικό έργο επινοώντας ένα νέο, απλούστερο και αναλυτικότερο είδος γραφής με το οποίο εξηγεί πλήθος μελών όπως το Μέγα Ίσον του Κουκουζέλη, τα μεγάλα Κεκραγάρια, τα μεγάλα Ανοιξαντάρια, τα Δύναμις, τα της Λειτουργίας του Μεγάλου Βασιλείου, τα ασματικά Τρισάγια του Σταυρού και άλλα. Ως γνώστης της εξωτερικής μουσικής συνέθεσε και τραγούδια ελληνικά αλλά και πεσρέφια και σεμάια τουρκικά. Το κωδικογραφικό του έργο αποτελείται από τρεις αυτόγραφους κώδικες. Αναμφίβολα, ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος είναι ένας από τους πιο φημισμένους μεταβυζαντινούς μελουργούς που άφησε την προσωπική του σφραγίδα στην Ψαλτική Τέχνη μέχρι σήμερα. Δεν είναι τυχαίο ότι καλείται από τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, πρωτέκδικο της ΜτΧΕ, τέταρτη πηγή της μουσικής.

❖ *Σοφίας έραστής, ήχος πλ.δ΄*

ΒΚΨ 51 / 199 Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου ΙΘ' (αρχές) φφ. 53v -54r - **Παναγίου Τάφου 307** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου –εξήγηση Γρηγορίου λαμπαδαρίου ΙΘ΄αι. (α΄ τέταρτο) φ. 80v - **Παναγίου Τάφου 529** Ανθολόγιο Δοξασταρίου Μηναίων Πέτρου Πελοποννησίου ΙΗ΄αι. (τέλη) φ. 34r - **ΒΚΨ 82 / 230** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου - Ιακώβου πρωτοψάλτου Εξήγηση Χρυσάνθου χφ. Χρύσανθος εκ Μαδύτου έτος 1812 φ. 80v - **ΒΚΨ 86 / 234** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου ΙΘ' φ. 49v - **ΒΚΨ 93/241** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου Έτος 1811 φ. 33α -**Παναγίου Τάφου 490** Ανθολογία Στιχηραρίου (Δοξαστάριο)-Ειρμολόγιο-Αναστασιματάριο Πέτρου Πελοποννησίου σημειογραφία εξηγητική - χφ. Πέτρου Βυζαντίου ΙΗ΄αι. (1795) φ. 33v

Στο Δοξαστάριο του Πέτρου Πελοποννησίου ανθολογείται το σύντομο δοξαστικό του Εσπερινού «*Σοφίας έραστής*» σε ήχο πλ. δ' το οποίο βρίσκεται στο Δοξαστάριο που έχει εξηγηθεί από τον Γρηγόριο λαμπαδάριο¹⁴⁶.

❖ *Ό την χάριν τῶν θαυμάτων, ήχος πλ.β'*

ΒΚΨ 51/199 Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου ΙΘ' (αρχές) φ.54r - **ΒΚΨ 93/241** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου Έτος 1811 φ. 34r **ΒΚΨ 82/230** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου - Ιακώβου πρωτοψάλτου Εξήγηση Χρυσάνθου χφ. Χρύσανθος εκ Μαδύτου έτος 1812 φ. 82r- **ΒΚΨ 86/234** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου ΙΘ' φ. 51r

Στο Δοξαστάριο του Πέτρου Πελοποννησίου συμπεριλαμβάνεται και το σύντομο δοξαστικό των αποστίχων του Εσπερινού «*Ό την χάριν τῶν θαυμάτων*» σε ήχο πλ.β'. Εξηγήσεις του μέλους βρίσκουμε στην έκδοση του Δοξασταρίου που έγινε στο Βουκουρέστι το 1820 σε εξήγηση των διδασκάλων της Νέας Μεθόδου¹⁴⁷, στο Παρίσι το 1821 από τον Γρηγόριο πρωτοψάλτη¹⁴⁸, καθώς και στην έκδοση του Κηλτζανίδη στην Κωνσταντινούπολη το 1882¹⁴⁹.

❖ *Έξεχύθη ή χάρις, ήχος πλ.β'*

ΒΚΨ 51/199 Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου ΙΘ' (αρχές) φ. 56r - **ΒΚΨ 93/241** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου έτος 1811 φ.34r - **ΒΚΨ 82 / 230** Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου - Ιακώβου πρωτοψάλτου, Εξήγηση Χρυσάνθου χφ. Χρύσανθος εκ Μαδύτου έτος 1812 φ. 83r

Το δοξαστικό της Λιτής του Εσπερινού, το οποίο ψάλλεται και ως σύντομο ιδιόμελο στον Όρθρο, έχει μελοποιηθεί επίσης, από τον Πέτρο Πελοποννήσιο σε ήχο πλ.β' και συγκαταλέγεται στα Δοξαστάρια από την εποχή που άκμασε ο μελοποιός έως και τα εξηγημένα Δοξαστάρια στη Νέα Μέθοδο μέχρι τις μέρες μας.

❖ *Πάντων τῶν αγίων, ήχος α'*

ΒΚΨ 82 / 230 Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου - Ιακώβου πρωτοψάλτου, Εξήγηση Χρυσάνθου χφ. Χρύσανθος εκ Μαδύτου έτος 1812 φ. 81v

¹⁴⁶ Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου, εξηγηθέν παρά Γρηγορίου, σ. 201.

¹⁴⁷ Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου, Βουκουρέστι 1820, σ. 135.

¹⁴⁸ Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου 1821, σ. 204.

¹⁴⁹ Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου, Κηλτζανίδου, σ. 405.

Ο Πέτρος Πελοποννήσιος μελοποίησε κατά σύντομο τρόπο το στιχηρό των αποστίχων του Εσπερινού «*Πάντων τῶν ἁγίων*» σε ἦχο α΄ το οποίο βρίσκεται μεταξύ των μελών του Δοξασταρίου του. Στην έκδοση του Δοξασταρίου του Πέτρου από τον Κηλτζανίδη το 1882¹⁵⁰, συμπεριλαμβάνονται και τα σύντομα στιχηρά: *Χριστόν εἰσοικισάμενος* ἦχος γ΄-*Μύρον ἐκκενωθέν* ἦχος γ΄, *Τὴν ἱερατικὴν* ἦχος γ΄, *Ὡ θεία και ἱερά* ἦχος α΄, *Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας* ἦχος β΄, *Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν* ἦχος α΄.

ζ) Πέτρος ο Βυζάντιος¹⁵¹

Ο Πέτρος Βυζάντιος ἢ «Φυγάς» γεννήθηκε στο Νεοχώρι του Βοσπόρου κατά το β΄ τέταρτο του ΙΗ΄ αι. Εκεί άρχισε τις μουσικές του σπουδές και έγινε δεξιοτέχνης της πανδουρίδας και του αραβικού πλαγιάουλου (νέι). Διδάχθηκε τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη κοντά στον Δανιήλ Πρωτοψάλτη και στον Πέτρο τον Πελοποννήσιο. Υπήρξε ψάλτης της Μεγάλης του Χριστοῦ Εκκλησίας ανερχόμενος διαδοχικά από τὴν θέση του β΄ δομεστίκου, σε α΄ δομέστικο, ακολούθως στην θέση του λαμπαδαρίου και τέλος ως πρωτοψάλτης (1800-1805). Εκτός από τὴν ψαλτικὴ του δεινότητα, ο Πέτρος ο Βυζάντιος υπήρξε και σπουδαίος δάσκαλος αφήνοντας αζιόλογους μαθητές, όπως είναι ο Γεώργιος ο Κρής, ο Χρύσανθος εκ Μαδύτων, ο Γρηγόριος Πρωτοψάλτης, ο Απόστολος Κώνστας ο Χίος. Επίσης, δίδαξε τὴν εξωτερικὴ μουσικὴ στον διερμηνέα της πρωσικῆς πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη.

Πολύ σημαντικὴ είναι ἡ προσφορά του Πέτρου στην μελοποιΐα και στις εξηγήσεις των παλαιών μελών. Ως μαθητὴς του Πέτρου του Πελοποννησίου, συνέχισε τὸ ἔργο του συμπληρώνοντας τα δύο γνωστά βιβλία του, τὸ Αναστασιματάριο, μελοποιώντας τα Κεκραγάρια που ἔλειπαν και τὸ Ειρμολόγιο των Καταβασίων, προσθέτοντας ειρμούς κανόνων διαφόρων εορτῶν. Στο προσωπικό του ἔργο συγκαταλέγονται ἕνα σύντομο Αναστασιματάριο και τὸ κυριότερο, για πρώτη φορά, τὸ σύντομο Ειρμολόγιο. Ἐχει μελοποιήσει ἀκόμη και πολλά μέλη της Παπαδικῆς, όπως τρεῖς σειρές κοινωνικά των Κυριακῶν και ορισμένα του ενιαυτοῦ, οκτώ χερουβικά κατ' ἦχον, δοξολογίες, δύο θεοτόκια, οκτώ τιμιωτέρες κατ' ἦχον, τον

¹⁵⁰ Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου, Κηλτζανίδου.

¹⁵¹ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί εις τὴν ιστορίαν της παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, σ. 324. Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορικὴ ἐπισκόπησις της βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, σ. 167. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σ. 530,

νεκρώσιμο Άμωμο, και μερικά άλλα. Εξήγησε πολλά μαθήματα προγενεστέρων του μελοποιών, χρησιμοποιώντας την γραφή του δασκάλου του Πέτρου Πελοποννησίου την οποία απλοποίησε περαιτέρω. Η γραφή του Πέτρου Βυζαντίου απετέλεσε οδηγό για την μεταρρύθμιση και την τελική μετάβαση στην Νέα αναλυτική σημειογραφία.. Σώζονται πάρα πολλά ιδιόγραφα έργα του. Έχει αντιγράψει, σε πολλαπλά αντίτυπα όλα τα έργα του Πέτρου Πελοποννησίου (το Ειρμολόγιο, το Δοξαστάριο, το Αναστασιματάριο), το δικό του Σύντομο Ειρμολόγιο, το Δοξαστάριο του Ιακώβου πρωτοψάλτου, όπως επίσης και πολυάριθμες Ανθολογίες της Νέας Παπαδικής..

❖ *Πάντων τῶν ἁγίων*, ήχος α΄

Ιβήρων 996 Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου ΙΗ΄αι. (τέλη)-(αρχαί) ΙΘ΄ φ. 76r

Ο Πέτρος ο Βυζάντιος, ως μαθητής του Πέτρου Πελοποννησίου συνέχισε το έργο του αφήνοντας την δική του προσωπική σφραγίδα. Έτσι, σε Δοξαστάριο του Πελοποννησίου συναντάται το σύντομο στιχηρό των αποστίχων «*Πάντων τῶν ἁγίων*» σε ήχο α΄ μελοποιημένο από τον Πέτρο τον Βυζάντιο.

η) Γεννάδιος μοναχός¹⁵²

Στην ιστορία της μελοποιΐας απαντώνται δύο μελοποιοί με το όνομα Γεννάδιος μοναχός. Ο παλαιότερος εκ των δύο είναι ένας από τους σπουδαίους μουσικούς που συνεχίζουν την βυζαντινή παράδοση κατά το α΄ μισό του ΙΖ΄ αιώνα. Ο μελοποιός αυτός εμφανίζεται συνήθως στην χειρόγραφη παράδοση με την επωνυμία «Γεννάδιος ο εξ Αγχιάλου». Ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης στο περιοδικό «Θρακικά» αναφέρει ότι εμφανίζεται ο μελοποιός και με την επωνυμία «Γεννάδιος Παλαμάς εξ Αγχιάλου, περίφημος μουσικός του ιζ΄ αιώνας». Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι ο Γεννάδιος καταγόταν από την Αγχιάλο της Βόρειας Θράκης (Ανατολική Ρωμυλία). Έζησε σε μια εποχή που οδήγησε στην αναγέννηση της βυζαντινής μελοποιΐας, σύγχρονος με τον Γεράσιμο αγιορείτη, Κωνσταντίνο εξ Αγχιάλου, Κλήμη τον Λέσβιο και Γεώργιο Ραιδεστηνό. Ωστόσο, μελοποιός με την επωνυμία Γεννάδιος υπήρξε και τον ΙΘ΄ αιώνα με καταγωγή από την Ραιδεστό της Ανατολικής Θράκης. Ήταν

¹⁵² Ευστρατιάδου Σωφρονίου, «Θράκες μουσικοί», περιοδικό *Θρακικά*, τόμος Γ΄, Αθήναι 1931, σ. 51. Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησις της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 211. Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 131.

πρωτοψάλτης του ναού της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα και διακρίθηκε για την μουσική του εμπειρία και την δυνατή φωνή του. Πέθανε το 1868 στα ογδόντα περίπου χρόνια του. Μελοποίησε ωδές, ύμνους και ένα εκτενές και έντεχνο εγκώμιο στον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Κύριλλο τον Β΄ στον δ΄ήχο, το οποίο τελειώνει με κράτημα. Η ταυτότητα του Γενναδίου μοναχού, που αναφέρεται ως μελοποιός του μαθήματος «*Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν*» για την εορτή του Μεγάλου Βασιλείου, δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, καθώς το μέλος βρέθηκε μόνο μία φορά σε κώδικα του ΙΘ΄ αιώνα (Παντελεήμονος 1022), χωρίς να δίνονται περαιτέρω πληροφορίες για τον μελοποιό..

❖ **Παντελεήμονος 1022** ΙΘ΄ αι. Ανθολογία φ.35r «*Μάθημα μελοποιηθέν παρά Γεναδίου μοναχοῦ διὰ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ οὐρανοφάντορος· ἡχος πλ. δ΄ Νη Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν [άνευ κρατήματος]*».

Πρόκειται μάλλον για μία σύνθεση που ανήκει στην τάση της εποχής (ΙΘ΄αι), κατά την οποία απολυτικά εορτών μελοποιούνται ως αργά και μελισματικά μαθήματα.

θ) **Μανουήλ Βυζάντιος**¹⁵³

Ο Μανουήλ Βυζάντιος γεννήθηκε περί τα μέσα του ΙΗ΄ αιώνα και έζησε έως το 1819. Υπήρξε μαθητής του Ιακώβου του Πρωτοψάλτου και του Γεωργίου του Κρητός. Έζησε την εποχή της μεταρρύθμισης χωρίς όμως να διαδραματίσει κάποιο ιδιαίτερο ρόλο σε αυτήν. Διαδέχθηκε τον Πέτρο τον Βυζάντιο ως πρωτοψάλτης του Πατριαρχικού Ναού και διετέλεσε δάσκαλος πολλών σημαντικών μελουργών μεταξύ των οποίων ο Κωνσταντίνος πρωτοψάλτης, ο Ευτύχιος Ουγουρλούς, ο Αντώνιος λαμπαδάριος, ο Πέτρος Συμεών Αγιοταφίτης, ο Πέτρος Γεωργίου Βυζάντιος και άλλοι. Έχει αφήσει αξιόλογο μελοποιητικό έργο. Μελοποίησε τρεις σειρές χερουβικά, κοινωνικά, μαθήματα του Μαθηματαρίου, τα κατ' ήχον αντίφωνα, σύντομες δοξολογίες σε διάφορους ήχους, τις στιχολογίες των κεκραγαρίων των οκτώ ήχων, τους μακαρισμούς του βαρέως ήχου και του πρωτοβαρέως, την στιχολογία των μεγαλυναρίων της Υπαπαντής, συνέταμε το «Μακάριος ανήρ» του Πέτρου τοῦ

¹⁵³ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου *Ιστορική επισκόπησις της βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, σ. 168. Κωνσταντίνου Καραγκούννη, *Τα Χερουβικά*, σ. 557.

Πελοποννησίου. Έγραψε επίσης, και μία συλλογή ιδιομέλων και απολυτικών και άλλων μελών δεσποτικών και θεομητορικών εορτών εορταζομένων αγίων του όλου ενιαυτού κατά το ύφος της Μεγάλης Εκκλησίας.

Ο Μανουήλ Πρωτοψάλτης μελοποίησε τα σύντομα στιχηρά ιδιόμελα της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου *Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων, Χριστὸν εἰσοικισάμενος, Ὡς θεία καὶ ἱερά, Πάντων τῶν ἁγίων, Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας* και το απολυτικό *Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξήλθεν ὁ φθόγγος σου* τα οποία βρίσκονται εξηγημένα από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα¹⁵⁴.

ι) Κωνσταντίνος πρωτοψάλτης¹⁵⁵

Ο Κωνσταντίνος Πρωτοψάλτης γεννήθηκε το 1777 και απεβίωσε στις 30 Ιουλίου του 1862. Από την παιδική του ηλικία ασχολήθηκε με την μουσική. Η ψαλτική του δραστηριότητα άρχισε όταν διορίστηκε κανονάρχος στον Ι.Ν. Τιμίου Προδρόμου, το Σιναϊτικό Μετόχι που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα, διδασκόταν την ψαλτική Τέχνη ως μαθητής του Γεωργίου του Κρητός ανερχόμενος στον ίδιο ναό στην θέση του πρωτοψάλτη. Κατά το 1800 γίνεται β' δομέστικος του Πατριαρχικού Ναού και με την φυγή του Πέτρου του Βυζαντίου γύρω στα 1805 προάγεται σε α' δομέστικο του Μανουήλ πρωτοψάλτου κοντά στον οποίον διδάσκεται περαιτέρω την ψαλτική. Μετά τον θάνατο του Μανουήλ γίνεται λαμπαδάριος με πρωτοψάλτη τον Γρηγόριο, έναν εκ των τριών διδασκάλων της Νέας Μεθόδου και το 1821 γίνεται ο ίδιος πρωτοψάλτης του Πατριαρχικού Ναού έως το 1855. Οπαδός και συνεχιστής της Παλαιάς μεθόδου, στην οποία εξακολουθούσε να συνθέτει και να ψάλλει ως το τέλος της ζωής του, θεωρείται από πολλούς ο τελευταίος εκπρόσωπος του αρχαίου εκκλησιαστικού Πατριαρχικού μουσικού ύφους. Υπήρξε κωδικογράφος, εξηγητής, δάσκαλος της Ψαλτικής Τέχνης. Σημαντικό επίσης, είναι το μελοποιητικό του έργο και η σύνταξη του Τυπικού. Ο Κωνσταντίνος ασχολήθηκε και με την εξωτερική μουσική γράφοντας το βιβλίο *Μακαμλάρ Κιάρι*, όπου καταγράφονται τα Μακάμια των Οθωμανών και η θεωρία τους. Από τα έντυπα μουσικά του βιβλία ξεχωρίζουν ένα Δίτομο Στιχηράριο, η Ανθολογία Στιχηραρίου, το

¹⁵⁴ Συλλογή ιδιομέλων και απολυτικών Μανουήλ Πρωτοψάλτου, 1831, σσ. 67-71.

¹⁵⁵ Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σ. 476. Τερζοπούλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνος Πρωτοψάλτης ο Βυζάντιος και η συμβολή του στην ψαλτική παράδοση, Αθήνα 2004.

Ταμείον Ανθολογίας, το Αναστασιματάριον Πέτρου λαμπαδαρίου με καλλωπισμό του Κωνσταντίνου. Έχει μελοποιήσει έντεχνα κατ' ήχον χερουβικά, τρία για κάθε ήχο, σειρά κοινωνικών της Κυριακής και των εορτών και πέντε καλοφωνικούς ειρμούς.

Ο Κωνσταντίνος Πρωτοψάλτης έχει μελοποιήσει τα εξής στιχηρά του Εσπερινού της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου¹⁵⁶: *Σοφίας έραστής πλ.δ', Έξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β', Ό τήν χάριν τών θαυμάτων πλ.β'*. Ωστόσο, ο Στέφανος δομέστικος, ο μετέπειτα λαμπαδάριος, εξέδωσε το 1857 Δοξαστάριον¹⁵⁷ «κατά το μέλος Πέτρου λαμπαδαρίου», κατά δε «την προφοράν» Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, τα σύντομα στιχηρά *Χριστόν είσοικισάμενος, Μύρον έκκενωθέν, Τήν ιερατικήν, Ώ θεία καί ιερά, Πάντων τών άγιών, Τών όντων έκμελετήσας τήν φύσιν, Ό τήν χάριν τών θαυμάτων, Έξεχύθη ή χάρις* και το απολυτίκιον *Είς πᾶσαν τήν γήν*.

ια) Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ¹⁵⁸

Ο Χουρμούζιος Γεωργίου από τη Χάλκη γεννήθηκε περί το 1760-65 και έζησε έως το 1840. Του δόθηκε το οφφίκιο του Χαρτοφύλακος της Μεγάλης Εκκλησίας, γι' αυτό και έμεινε γνωστός με την επωνυμία Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ. Υπήρξε μαθητής του Ιακώβου Πρωτοψάλτου και του Γεωργίου του Κρητός και ήταν ένας από τους πρωτεργάτες μαζί με τον Γρηγόριο και τον Χρύσανθο εκ Μαδύτων, της μεταρρύθμισης του νέου σημειογραφικού συστήματος που πραγματοποιήθηκε το έτος 1814. Είναι από τους σημαντικότερους εξηγητές στη Νέα μέθοδο των παλαιών μελών, εκδότης και επιμελητής μουσικών βιβλίων, μελουργός, ψάλτης, δάσκαλος, μαζί με τον Γρηγόριο, στην τρίτη Πατριαρχική Μουσική Σχολή και, τέλος, ικανός θεωρητικός. Έχει μεταγράψει το περιεχόμενο όλων σχεδόν των μουσικών βιβλίων, όσα η παράδοση διέσωσε από την εποχή πριν από την Άλωση ως τη δική του εποχή. Οι εξηγήσεις αυτές (34 τόμοι αποκείμενοι στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος) παραμένουν από τα πιο σημαντικά γεγονότα στην ιστορία της νεώτερης

¹⁵⁶ Δοξαστάριον Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, σσ. 152-156.

¹⁵⁷ Μουσική Κυψέλη Πέτρου λαμπαδαρίου (Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου), σσ. 272-280.

¹⁵⁸ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, ό.π., σσ.198-200. Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 121. Γρ.Θ. Στάθη, *Τα πρωτόγραφα της εξηγήσεως στη Νέα Μέθοδο*, Α' τόμος, σσ. 205-209. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σσ. 588-94.

Εκκλησιαστικής μουσικής. Συγκεκριμένα, έχει μεταγράψει το Κρατηματάριο, μέλη του Μαθηματαρίου, το Αναστασιματάριο του Χρυσάφη του νέου, το Στιχηράριο του Γερμανού Νέων Πατρών, το Στιχηράριο του Χρυσάφη του νέου, τα Άπαντα του Πέτρου Μπερεκέτη, το Παλαιό Στιχηράριο, το Οικηματάριο και από τα νεώτερα, το Αναστασιματάριο και το Ειρμολόγιο του Πέτρου Πελοποννησίου, το Δοξαστάριο του Ιακώβου, την Συλλογή των Ιδιομέλων του Μανουήλ πρωτοψάλτη και το λεγόμενο Νέο Αναστασιματάριο. Σημαντικό είναι επίσης, το θεωρητικό, αλλά και μελοποιητικό του έργο. Έγραψε εισαγωγή στο πρακτικό μέρος της μουσικής¹⁵⁹. Επίσης έχει επιμεληθεί τη μεταγραφή και την έκδοση της γνωστής Ανθολογίας ασμάτων εξωτερικής μουσικής «Ευτέρπη» και όλες σχεδόν τις εκδόσεις του Θεοδώρου Φωκαέα. Στο μελοποιητικό του έργο περιλαμβάνονται το «*Μακάριος ἀνήρ*», «*Εἶδομεν τό φῶς*» οκτάηχο, «*Ρόδον τό ἀμάραντον*» οκτάηχο, «*Ὁ Εὐσχήμων Ἰωσήφ*», κρατήματα, πολυελέους, ανοιξαντάρια, δοξολογίες, στιχολογίες των εσπερίων κατ' ήχον, στιχολογίες των αίνων στους οκτώ ήχους, αντίφωνα αργά και σύντομα κατ' ήχον, Τυπικά σε ήχο βαρύ. Επίσης, έγραψε μία σειρά χερουβικών, κοινωνικά των Κυριακών, αλλά και των εορτών και το στιχηρό «*Κύριε ή έν πολλαῖς ἁμαρτίαις*».

Ο Χουρμούζιος έχει μελοποιήσει τα εξής μέλη από την ακολουθία του Μεγάλου Βασιλείου: το δοξαστικό των αποστίχων *Ὁ την χάριν τῶν θαυμάτων* σε πλ. β' ήχο, σε αργό μέλος που σώζεται στο πολύ γνωστό βιβλίο του *Δοξαστικό των αποστίχων*¹⁶⁰.

Ο Χουρμούζιος εξήγησε πολλά μέλη της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου προγενέστερων μελοποιών, όπως είναι ο Αναπαρδάς, ο Γρηγόριος δομέστικος, ο Ιωάννης Κουκουζέλης, ο Μανουήλ Χρυσάφης, ο Γεράσιμος Χαλκεόπουλος, ο Ιάκωβος πρωτοψάλτης, ο Πέτρος Μπερεκέτης και ο Μανουήλ πρωτοψάλτης.

¹⁵⁹ Χουρμούζιου Χαρτοφύλακος, *Εισαγωγή εις το θεωρητικόν και πρακτικόν της εκκλησιαστικής μουσικής* Εισαγωγή κριτική έκδοση κειμένου παρά Εμμανουήλ Γιαννοπούλου, Θεσσαλονίκη 2002.

¹⁶⁰ *Δοξαστάριον Χουρμούζιου Χαρτοφύλακος*, σσ.88-89.

ιβ) Ιωάννης πρωτοψάλτης¹⁶¹

Ο Ιωάννης Βυζάντιος, ο πρωτοψάλτης, γεννήθηκε στο Νεοχώρι του Βοσπόρου γύρω στο 1800 και έζησε έως το 1866. Υπήρξε μαθητής του Κωνσταντίνου πρωτοψάλτη και του Θεοδώρου Συμεών του Κοντού και θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς πατριαρχικούς μουσικούς και ψάλτες του ΙΘ΄ αι. Το 1824 διορίστηκε β΄ δομέστικος του Πατριαρχικού Ναού και στην συνέχεια ανήλθε στην θέση του λαμπαδαρίου και του πρωτοψάλτη. Διακρίθηκε για το εκδοτικό και το μελοποιητικό του έργο. Εξέδωσε το Αναστασιματάριο Αργόν και Σύντομον του Πέτρου Πελοποννησίου, το Ειρμολόγιο Καταβασιών του Πέτρου, τα χερουβικά και κοινωνικά του Πέτρου, μία Ανθολογία, συλλογή καλοφωνικών ειρμών διαφόρων ποιητών και την τετράτομο Πανδέκτη μαζί με τον Στέφανο λαμπαδάριο. Σπουδαίο έργο του Ιωάννη θεωρείται η νέα μελοποίηση του Ειρμολογίου, όπου καλλωπίζει το Ειρμολόγιο των Καταβασιών του Πέτρου Πελοποννησίου και του Συντόμου του Πέτρου Βυζαντίου, στα οποία έχουν προστεθεί οι «Κανόνες του όλου Ενιαυτού», από τον ίδιο. Έχει επίσης συνθέσει σύντομα κοινωνικά των Κυριακών κατ' ήχον, το Κοινωνικό του Σταυρού *Έσημειώθη έφ' ήμάς* (σε ήχο β', δ' και πλ δ'), πολλά Μαθήματα σε ποικίλες εορτές (Αγ. Ανδρέου, Αγ. Νικολάου, Τριών Ιεραρχών, Αγ. Χαραλάμπους, Αγ. Αθανασίου του εν Άθω, Γ' Κυριακής των Νηστειών), το οκτάηχο του Εσπερινού της Αναλήψεως *Άνελήφθης έν δόξη* και τον καλοφωνικό ειρμό *Κύκλω τής τραπέζης σο* σε ήχο βαρύ.

Ο Ιωάννης πρωτοψάλτης μελοποίησε κατά σύντομο τρόπο τα στιχηρά του Εσπερινού της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου *Ό επωνύμως κληθείς τής βασιλείας, Ίεραρχίας στολαῖς ήγλαῖσμένος και Ό ούρανίαις συνων χοροστασίαις, σε ήχο δ' και τα στιχηρά των Αίνων θέσει υἱός Θεοῦ γεγονώς, Ένδον έπουρανίου ναοῦ και Όλος ιερωμένος Θεῶ, σε ήχο πλ.α*¹⁶².

¹⁶¹ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησις της Βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 172.

¹⁶² *Μουσικόν Απάνθισμα*, ήτοι προσόμοια και απολυτίκια αργά και έτερα τινά, χρήσιμα εν ταις ιεραῖς αγρυπνίαις, κατά την τάξιν του αγίου όρους. Πασών των εορτών. Δεσποτικών, Θεομητορικών και των εορταζομένων αγίων. Μηνολόγιον Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου. Άπαντα τονισθέντα κατά μίμησιν των εν τω Ειρμολογίω Ιωάννου Πρωτοψάλτου της του Χριστού Μ. Εκκλησίας, και τινών άλλων τοιούτων μελών, Εν Κωνσταντινουπόλει 1904, σσ. 146-149, 150-153.

ιγ) Στέφανος λαμπαδάριος¹⁶³

Ο Στέφανος Μιχαήλ ανέλαβε Λαμπαδάριος του Πατριαρχικού Ναού την περίοδο πρωτοψαλτίας του Ιωάννου Βυζαντίου. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη στη συνοικία των Ταταούλων. Υπήρξε μαθητής του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, και διακρίθηκε για το σοβαρό εκκλησιαστικό μουσικό ύφος του, καθώς αναδείχθηκε μιμητής του Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου. Εκτός από άριστος ψάλτης, υπήρξε και εξαίρετος μελοποιός. Το 1840 εξέδωσε την «*Μούσα*», όπου ερμηνεύει τα συστήματα των κλάδων της αραβοπερσικής μουσικής. Το 1850 εξέδωσε μαζί με τον Ιωάννη Λαμπαδάριο την «*Πανδέκτη*», η οποία περιέχει συνθέσεις προγενεστέρων σημαντικών μελουργών σε τέσσερεις τόμους. Την «*Κυψέλη*», η οποία είναι συλλογή ιδιομέλων, απολυτικών και άλλων ειρμολογικών μελών και το 1862 εξέδωσε μία Ανθολογία. Ο Στέφανος μετέγραψε στο σημειογραφικό σύστημα της Νέας Μεθόδου τα μέλη του Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου. Συνέγραψε Θεωρητικό, το οποίο έμεινε ημιτελές λόγω του θανάτου του το 1864, το οποίο όμως συμπληρώθηκε αργότερα από τον Παναγιώτη Κηλιτζανίδη, με προσθήκη ενός κεφαλαίου «Περί ορθογραφίας». Επίσης, με την φροντίδα του Κηλιτζανίδη εκδόθηκε το Ειρμολόγιο του Στεφάνου από τον γαμπρό του Δημήτριο Ιωάννου, πρωτοψάλτη.

Ο Στέφανος λαμπαδάριος μελοποίησε τα σύντομα στιχηρά¹⁶⁴: *Σοφίας έραστής πλ.δ' Χριστόν είσοικισάμενος ήχος γ', Μύρον έκκενωθέν γ', Τήν ιερατικήν στολήν γ', Ώ θεία και ιερά α', Πάντων τῶν αγίων α', Τῶν ὄντων έκμελετήσας ήχος β', Ό τήν χάριν τῶν θαυμάτων πλ.β', Έξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β' και το απολυτίκιον Εἰς πᾶσαν τήν γῆν σε ήχο α'.*

ιδ) Θεόδωρος παπα Παράσχου Φωκαεύς¹⁶⁵

Ο Θεόδωρος Παπά Παράσχου Φωκαεύς γεννήθηκε στην Φώκαια της Μ. Ασίας το 1790 σύμφωνα με την βιογραφία του, που έγραψε ο Ονούφριος Βυζάντιος και δημοσίευσαν τα παιδιά του μετά τον θάνατό του, το 1851. Ο πατέρας του Παράσχος ήταν ιερέας κοντά στον οποίο πήρε τις πρώτες μουσικές γνώσεις. Κατά την παιδική του ηλικία έχασε την όρασή του για εννέα ολόκληρα χρόνια, γεγονός που στάθηκε σοβαρό εμπόδιο στις σπουδές του. Έμαθε την Παλαιά Μέθοδο της σημειογραφίας στις Κυδωνίες

¹⁶³ Γεωρ.Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησης της Βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 173.

¹⁶⁴ *Μουσική Κυψέλη Στεφάνου Λαμπαδαρίου*, σσ. 212-219.

¹⁶⁵ Γρ.Θ. Στάθη, *Θεόδωρος Φωκαεύς*, σσ. 1-12. Α.Γ. Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σσ. 623-627. Α.Γ. Χαλδαιάκη, *Ο Πολυέλεος*, σ. 472.

από τον αδερφό του Αθανάσιο. Από εκεί έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, μουσικά κατηρτισμένος όπως φαίνεται, καθώς σχεδόν αμέσως ανέλαβε ψάλτης στον Άγιο Δημήτριο στα Ταταύλα, συμπάλλοντας με τον διδάσκαλο Χουρμούζιο. Στην Κωνσταντινούπολη μαθήτευσε κοντά στον Γρηγόριο Πρωτοψάλτη, όπου έμαθε την Νέα Μέθοδο της αναλυτικής σημειογραφίας και δίδαξε στην Μουσική Σχολή του Γένους για κάποιο χρονικό διάστημα. Το έργο του υπήρξε σημαντικό στον τομέα της μελοποιΐας, της έκδοσης μουσικών βιβλίων, αλλά και στον τομέα της εξωτερικής μουσικής, στην καταγραφή μακαμίων και τραγουδιών. Δημιούργησε το προσωπικό του έργο την τελευταία δεκαετία της ζωής του, το οποίο κρίθηκε άξιο δημοσίευσης, πληρώντας τις προϋποθέσεις του ύφους και του μέλους της εκκλησιαστικής μουσικής παράδοσης από τον ίδιο τον Πατριάρχη. Εξέδωσε τα μουσικά βιβλία *Εντέρπη, Συλλογή ιδιομέλων, Αναστασιματάριον, Ταμείον Ανθολογίας (Γρηγορίου πρωτοψάλτου), Καλοφωνικόν Ειρμολόγιον, Δοξαστάριον Ιακώβου πρωτοψάλτου, Κρηπίδα, Πανδώρα, Μουσική Μέλισσα, Ταμείον Ανθολογίας*. Το εξηγητικό του έργο περιλαμβάνει πολλά τραγούδια ελληνικά και τουρκικά. Στο μελοποιητικό του έργο περιλαμβάνονται μέλη του Εσπερινού (ανοιξαντάρια, κεκραγάρια, δογματικά θεοτοκία στιχηρά ιδιόμελα της Οκτωήχου, *Φῶς ἰλαρόν*, τροπάρια της Κασσιανής, *Κατευθυνθήτω* της Προηγιασμένης, χερουβικό της Προηγιασμένης, σύντμηση του *Θεοτόκε Παρθένε* του Μπερεκέτη, μάθημα *Πανάγιε Νικόλαε*). Επίσης, μελοποίησε μέλη του Όρθρου (πολυελέους, τον ν΄ ψαλμό, τα πεντηκοστάρια της Μ. Τεσσαρακοστής, πέντε μεγάλες δοξολογίες και ένα καλοφωνικό ειρμό *Νῶν πεποιθώς*) και μέλη της Θείας Λειτουργίας (τρισάγιον, *Κύριε ελέησον*, πολυχρονισμό, χερουβικά μεγάλα και σύντομα Κυριακών και εορτών, *Σιγησάτω πᾶσα σάρξ*, πέντε *Ἄξιόν ἐστιν*, οκτώ κοινωνικά Κυριακών, οκτώ κοινωνικά εορτών και κοινωνικά για τις αποδόσεις των ήχων).

Ο Θεόδωρος Φωκαεύς έχει αφήσει στο μελοποιητικό του έργο ορισμένα στιχηρά κατά το σύντομο στιχηραρικό μέλος του Εσπερινού της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου¹⁶⁶. Πρόκειται για τα μέλη: *Χριστόν εἰσοικισάμενος* ήχος γ΄, *Ὡ θεία και ἱερά* ήχος α΄, *Πάντων τῶν ἁγίων* ήχος α΄, *Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας* ήχος β΄ και το απολυτίκιον *Εἰς πᾶσαν τήν γῆν* σε ήχο α΄.

¹⁶⁶ *Μουσική Μέλισσα Φωκαέως*, σσ. 66-69.

ιε) Νικόλαος Σμύρνης¹⁶⁷

Ο Νικόλαος Γεωργίου, πρωτοψάλτης Σμύρνης, γεννήθηκε το 1790 στην Αίνο της Ανατολικής Θράκης, και έζησε έως τον Νοέμβριο του 1887. Από την Αίνο μετανάστευσε με την οικογένειά του στην Καβάλα και στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη, όπου μαθήτευσε κοντά στον Μανουήλ πρωτοψάλτη μαζί με τον Κωνσταντίνο πρωτοψάλτη μαθαίνοντας το παλαιό σημειογραφικό σύστημα. Διδάχθηκε στην Γ΄ Πατριαρχική Σχολή την Νέα Μέθοδο από τους τρεις διδασκάλους-μεταρρυθμιστές Χρυσανθο εκ Μαδύτων, Γρηγόριο πρωτοψάλτη και Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα. Έφθασε στην Σμύρνη το 1833, όπου τοποθετήθηκε πρωτοψάλτης στον Μητροπολιτικό Ναό της Αγίας Φωτεινής από τον εκλεγέντα Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσανθο εκ Μαδύτων.

Το έργο του είναι πολύ σημαντικό, καθώς εδραίωσε την σημειογραφική αλλαγή και την Νέα μέθοδο στην Σμύρνη, το δεύτερο σημαντικότερο και πολυπληθέστερο κέντρο του ελληνισμού μετά την Κωνσταντινούπολη. Το λεγόμενο «Σμυρναϊκό ύφος» συχνά ταυτίζεται με το όνομά του. Το έργο του, συνθετικό, ερμηνευτικό και διδακτικό είχε ιδιαίτερη απήχηση. Ο Νικόλαος ανέπτυξε μεγάλη εκδοτική δραστηριότητα εκδίδοντας εντύπως όλο το συνθετικό του έργο. Έτσι, παρέδωσε Δοξαστάριον του Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου, Νέον Ταμείον Ανθολογίας –Ακολουθία Εσπερινού, Νέον Ταμείον Ανθολογίας –Ακολουθία Όρθρου, Νέον Ταμείον Ανθολογίας –Ακολουθία Λειτουργίας, Δοξαστάριον του όλου ενιαυτού (Α΄ και Β΄ τόμος). Πολύ σημαντικό υπήρξε και το μελοποιητικό του έργο. Μελοποίησε όλη την σειρά των εγκυκλίων μαθημάτων σε όλο το φάσμα των μελοποιητικών ειδών. Άφησε επίσης, δύο εξηγήσεις και κάποιες συντμήσεις μελών. Εξήγησε το οκτάηχο «Θεοτόκε Παρθένε» του Μπερεκέτη, καθώς και τη σειρά χερουβικών του Κωνσταντίνου πρωτοψάλτη. Συνέταμε το «*Άνωθεν οι Προφῆται*» του Κουκουζέλη και το μέλος «*Περίζωσαι την ρομφαίαν σου*» του Γρηγορίου πρωτοψάλτη.

Στο έντυπο βιβλίο του *Δοξαστάριον του όλου ενιαυτού*¹⁶⁸ βρίσκονται τα εξής στιχηρά του στιχηρικού γένους: *Σοφίας έραστής* ήχος πλ.δ΄ σε αργό μέλος, *Σοφίας έραστής* (έτερον σύντομον), τα απόστιχα στιχηρά κατά σύντομο τρόπο: *Ὡ θεία και ιερά* σε ήχο α΄, *Πάντων τῶν άγίων* σε ήχο α΄, *Τῶν ὄντων έκμελετήσας* σε ήχο β΄, *Ὁ τήν χάριν τῶν θαυμάτων* σε ήχο πλ.β΄ το απολυτίκιον *Εἰς πᾶσαν τήν γῆν* σε ήχο α΄ και το δοξαστικό *Έξεχύθη ή χάρις* σε ήχο πλ.β΄.

¹⁶⁷ Κωνσταντίνου Καραγκούνη, *Τα Χερουβικά*, σσ. 621-623. Ανδρίκου Ι. Νίκου, *Η εκκλησιαστική μουσική της Σμύρνης (1800-1922)*, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 79-86.

¹⁶⁸ *Δοξαστάριον Νικολάου*, σσ.5-14.

ιστ) Αλέξανδρος Βυζάντιος¹⁶⁹

Ο Αλέξανδρος Βυζάντιος ήταν ένας από τους υιούς του Θεοδώρου Φωκαέως γνωστός από την έκδοση της βιογραφίας του πατέρα του, το έτος 1863. Δίδαξε βυζαντινή μουσική στην Ζ΄ Μουσική Σχολή η οποία στεγαζόταν στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, το διάστημα 1888 – 1898. Είχε αναλάβει την διδασκαλία του πρακτικού μέρους της βυζαντινής μουσικής, μαζί με τον σχολάρχη Γεώργιο Ραιδεστηνό¹⁷⁰.

Στο βιβλίο *Μουσικό δωδεκαήμερον* περιέχονται τα ιδιόμελα και δοξαστικά του Εσπερινού, των Αποστίχων και των Αίνων της περιόδου του Δωδεκαημέρου, μελοποιημένα από τον Αλέξανδρο Βυζάντιο μεταξύ των οποίων τα στιχηρά του Εσπερινού του Μεγάλου Βασιλείου, το δοξαστικό *Σοφίας έραστής* σε ήχο πλ.δ΄, τα στιχηρά των αποστίχων *Ω θεία και ιερά, Πάντων τῶν αγίων* σε ήχο α΄, και το γ΄ των αποστίχων *Τῶν ὄντων έκμελετήσας*, σε ήχο β΄, το δοξαστικό των αποστίχων *Ό τήν χάριν τῶν θαυμάτων*, σε ήχο πλ.β΄, και το δοξαστικό της Λιτής *Έξεχύθη ή χάρις*, σε ήχο πλ.β΄. Το δοξαστικό *Σοφίας έραστής* και το δοξαστικό της Λιτής *Έξεχύθη ή χάρις* έχουν αργοσύντομο μέλος, ενώ τα υπόλοιπα είναι μελοποιημένα κατά σύντομο τρόπο.

ιζ) Πέτρος Φιλανθίδης¹⁷¹

Ο Πέτρος Φιλανθίδης πρωτοψάλτης Κυζίκου, γεννήθηκε περίπου το 1845 στην Πάνορμο ή στην Αρτάκη της Κυζίκου και έζησε έως το 1920. Διδάχθηκε την μουσική στην Κωνσταντινούπολη από τον Γεώργιο Ραιδεστηνό, τον Ιωάννη πρωτοψάλτη και τον Ιωάννη Καββάδα, τον Χίο. Διετέλεσε για ένα διάστημα δημοδιδάσκαλος στο Αρρεναγωγείο της Αρτάκης αναλαμβάνοντας και τα καθήκοντα του πρωτοψάλτη του μητροπολιτικού Ναού του Αγίου Νικολάου. Διακρίθηκε και τιμήθηκε για την καταγραφή παραδοσιακών τραγουδιών από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο στο Ζωγράφειο διαγωνισμό, το 1895. Το μελοποιητικό του έργο αποτελείται από μία σειρά τριπλών *Κύριε ελέησον* στους οκτώ ήχους, ένα *Δύναμις*-

¹⁶⁹ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορική επισκόπησης της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 235.

¹⁷⁰ «...το μεν πρακτικόν μέρος edίδαζαν εν τη τριτάκτω ταύτη σχολή ο σχολάρχης αυτής Γεώργιος ο Ραιδεστηνός και ο Αλέξανδρος Βυζάντιος...» (βλ. Γεωρ.Ι. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 235).

¹⁷¹ Γεωρ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, σ. 464.

Γρ. Αναστασίου, «Ο πρωτοψάλτης Κυζίκου Πέτρος Φιλανθίδης (1845 περ. - 1920)», μουσικολογική περιοδική έκδοση *Ανατολής το Περιήχημα* 1, Αθήνα 2014, σσ. 187-217.

Τρισάγιο στον β' ήχο, ένα μεγαλυνάριο *Ἀξιον ἐστί* σε ήχο β', και ένα σε ήχο βαρύ εναρμόνιο, μία ακολουθία του Αγίου Αιμιλιανού, μία σειρά κατ' ήχον αργών χερουβικών, μία δοξολογία σε ήχο α' και το μουσικό βιβλίο *Σιών* που μετονομάστηκε *Αθωνιάς*. Ο Φιλανθίδης έγραψε ικανό αριθμό άρθρων, όπου αναπτύσσει ζητήματα της θεωρίας της μουσικής, καθώς επίσης και την Εισαγωγή της *Αθωνιάδος*, όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων στα ζητήματα του χρόνου και του ρυθμού.

Στο βιβλίο του *Αθωνιάς* ο Φιλανθίδης συμπεριλαμβάνει το δοξαστικό του Εσπερινού του Μεγάλου Βασιλείου *Σοφίας έραστής* σε ήχο πλ.δ', το στιχηρό *Ὁ τήν χάριν τῶν θαυμάτων*, σε ήχο πλ.β' και το δοξαστικό *Ἐξεχύθη ἡ χάρις* σε ήχο πλ.β'¹⁷².

¹⁷² Πέτρου Γ. Φιλανθίδου, *Περιέχουσα τα κατ' ήχον οκτώ Δογματικά Θεοτοκία μετά και των Δόξα και Νυν, τα ένδεκα Εωθινά, προστιθεμένου και του εναρμονίου "Ἰδοὺ σκοτία και πρωί", τα Δοξαστικά του όλου ενιαυτού μετά των εκλεκτοτέρων Ιδιομέλων και άπαντα τα Δοξαστικά και Ιδιόμελα του Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου. Ακριβής ανατύπωση από την έκδοση της Κωνσταντινουπόλεως του έτους 1906, εκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1978.*

ΜΕΛΟΠΟΙΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

ΙΓ' (τέλη)-ΙΔ' αιώνας			
Αναπαρδάς	Ιωάννης ο Γλυκός	Γρηγόριος ο Γλυκός	Ιωάννης Κουκουζέλης
Ὡ θεία καὶ ἱερὰ ήχος α' (μάθημα)	Πάντων τῶν ἁγίων ήχος α' (μάθημα)	Πάντων τῶν ἁγίων ήχος α' (μάθημα)	Σοφίας ἐραστής ήχος πλ.δ' (μάθημα)
β' πούς Σὺ γάρ τοῦ θείου πόθου ήχος πλ. β' (μάθημα)		β' πους Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν ήχος πλ. α' (μάθημα)	β' πους Καὶ θείου μελέτη νόμου ήχος πλ.δ' (μάθημα)
			γ' πους Διό σάρκα καὶ κόσμον ήχος πλ.δ' (μάθημα)
			Εκ του στιχηροῦ Ὡ θεία καὶ ἱερὰ αναγραμματισμός Μνημόνευε καὶ ἡμῶν, παρεστώς τὴν Τριάδα ήχος α' (μάθημα)
			καλλωπισμός Κουκουζέλη στο στιχηρό Γρηγορίου του Γλυκέως· Πάντων τῶν ἁγίων ήχος α' (μάθημα)
			Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν ήχος πλ. α' (μάθημα)
			Τίς ασθενεῖ ήχος α' (μάθημα)
			Τίς σκανδαλίζεται ήχος α' (μάθημα)
			Αναποδισμός του γ' πόδα του Σοφίας ἐραστής Διό σάρκα καὶ κόσμον μισήσας Βασίλειε ήχος πλ.δ' (μάθημα)
			Παρίσταται προς Κύριον πλ.β' και σε ήχο δ' (μάθημα)

ΠΙΝΑΚΑΣ II

ΙΕ΄αιώνας		
Μανουήλ Χρυσάφης	Γεράσιμος Χαλκεόπουλος	Ιωάννης Πλουσιαδηνός
Ὡς θεία καί ἱερά ήχος α΄ (μάθημα)	Το στιχηρόν του Κουκουζέλη ενωθέν μετά των ποδῶν αὐτοῦ καὶ συντμηθέν Σοφίας ἐραστής ήχος πλ. δ΄ (μάθημα)	Παρεκβολή εἰς το «Πάντων τῶν ἁγίων» του Γρηγορίου δομεστίκου. Πατήρ ἡμῶν Βασίλειε, ὡς Παῦλος ἐκβοῶν οὐκ ἐπαύσω, ήχος α΄ (μάθημα)
β΄ πους Ὡς Παῦλος ἐκβοῶν ήχος πλ. α΄ (μάθημα)		Αναποδισμός γ΄ πόδα του Σοφίας ἐραστής Διό σάρκα καὶ κόσμον μισήσας Βασίλειε ήχος πλ.δ΄ (μάθημα)
Αναγραμματισμός ἐκ τοῦ Ὁ τήν χάριν τῶν θαυμάτων Ἀρχιερέων ἐδείχθης ήχος πλ.β΄ (μάθημα)		
Ἐξεχύθη ἡ χάρις ήχος πλ. β (μάθημα)		
Πάντων τῶν ἁγίων ήχος λέγετος (μάθημα)		

ΜΕΛΟΠΟΙΟΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

ΙΖ΄ αιώνας			
Χρυσάφης ο νέος (Στιχηράριο)	Γερμανός Νέων Πατρών (Στιχηράριο)	Κοσμάς Μακεδών	Πέτρος Μπερεκέτης
Σοφίας έραστής ήχος πλ.δ΄	Έξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β΄	Ώ θεία καί ιερά ήχος α΄ (μάθημα)	Ώ θεία καί ιερά ήχος α΄ δίφωνος (μάθημα)
Έξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β΄	Ό τήν χάριν τών θαυμάτων ήχος πλ.β΄		
Ό τήν χάριν τών θαυμάτων ήχος πλ.β΄	Χριστόν είσοικισάμενος ήχος γ΄		
	Μύρον έκκενωθέν ήχος γ΄		
	Τήν ιερατικήν στολήν ήχος γ΄		
	Ώ θεία καί ιερά ήχος α΄		
	Πάντων τών αγίων ήχος α΄		
	Τών όντων έκμελετήσας τήν φύσιν ήχος β΄		
	Σοφίας έραστής ήχος πλ.δ΄		

ΠΙΝΑΚΑΣ II

ΙΗ΄ αιώνας		
Ιάκωβος Πρωτοψάλτης (Δοξαστάριο)	Πέτρος Πελοποννήσιος (Δοξαστάριο)	Πέτρος Βυζάντιος (Δοξαστάριο)
Σοφίας έραστής ήχος πλ.δ΄	Σοφίας έραστής ήχος πλάγιος δ΄	Πάντων τῶν ἁγίων ήχος α΄
Έξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β΄	Ό την χάριν τῶν θαυμάτων ήχος πλ.β΄	
	Έξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β΄	
	Πάντων τῶν ἁγίων ήχος α΄	
	Έξεχύθη ή χάρις πλ.β΄	
	Ό την χάριν ήχος πλ.β΄	

ΠΙΝΑΚΑΣ III

ΙΘ΄ αιώνας			
Γεννάδιος μοναχός	Μανουήλ Βυζάντιος (Συλλογή ιδιομέλων)	Κωνσταντίνος Πρωτοψάλτης (Δοξαστάριο)	Χρουρμούζιος Χαρτοφύλαξ (Δοξαστάριο)
Εἰς πᾶσαν τήν γῆν ἐξῆλθεν [άνευ κρατήματος] ήχος πλ. δ΄ (μάθημα)	Ό την χάριν τῶν θαυμάτων ήχος πλ.β΄	Σοφίας έραστής πλ.δ΄	Ό την χάριν ήχος πλ.β΄
	Χριστόν εἰσοικισάμενος ήχος γ΄	Έξεχύθη ή χάρις πλ.β΄	
	Ὡ θεία καὶ ἱερά ήχος α΄	Ό την χάριν ήχος πλ.β΄	
	Πάντων τῶν ἁγίων ήχος α΄		
	Τῶν ὄντων ἐκμελετήσας ήχος β΄		
	Εἰς πᾶσαν την γῆν ήχος α΄		

Ιωάννης πρωτοψάλτης (Μουσικό Απάνθισμα)	Στέφανος Λαμπαδάριος (Μουσική Κυψέλη)	Θεόδωρος Φωκαεύς (Δοξαστάριος)
Ὁ επωνύμως κληθείς τῆς βασιλείας, ήχος δ΄	Σοφίας έραστής ήχος πλ.δ΄	Χριστόν είσοικισάμενος ήχος γ΄
Τεραρχίας στολαῖς ήγλαῖσμένος, ήχος δ΄	Χριστόν είσοικισάμενος ήχος γ΄	Ὡ θεία καί ιερά ήχος α΄
Ὁ οὐρανίαις συνῶν χοροστασίαις, ήχος δ΄	Μύρον έκκενωθέν ήχος γ΄	Πάντων τῶν αγίων ήχος α΄
Θέσει υἱός Θεοῦ γεγονώς, ήχος πλ.α΄	Την ιερατικήν στολήν ήχος γ΄	Τῶν ὄντων έκμελετήσας ήχος β΄
Ἐνδον έπουρανίου ναοῦ ήχος πλ.α΄	Πάντων τῶν αγίων ήχος α΄	Εἰς πᾶσαν την γῆν ήχος α΄
Ὅλος ιερωμένος Θεῷ ήχος πλ.α΄	Τῶν ὄντων έκμελετήσας ήχος β΄	
	Ὁ την χάριν τῶν θαυμάτων ήχος πλ.β΄	
	Ἐξεχύθη ή χάρις ήχος πλ. β΄	
	Εἰς πᾶσαν τήν γῆν ήχος α΄	

Νικόλαος Σμύρνης (Δοξαστάριος)	Αλέξανδρος Βυζάντιος (Μουσικό Δωδεκαήμερο)	Πέτρος Φιλανθίδης (Αθωνιάς)
Σοφίας έραστής ήχος πλ.δ΄	Σοφίας έραστής ήχος πλ.δ΄	Σοφίας έραστής ήχος πλ.δ΄,
Σοφίας έραστής ήχος πλ.δ΄	Ὡ θεία καί ιερά ήχος α΄	Ὁ τήν χάριν τῶν θαυμάτων ήχος πλ.β΄
Ὡ θεία καί ιερά ήχος α΄	Πάντων τῶν αγίων ήχος α΄	Ἐξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β΄
Πάντων τῶν αγίων ήχος α΄	Τῶν ὄντων έκμελετήσας ήχος β΄	
Τῶν ὄντων έκμελετήσας ήχος β΄	Ὁ την χάριν ήχος πλ.β΄	
Ὁ την χάριν ήχος πλ.β΄	Ἐξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β΄	
Εἰς πᾶσαν την γῆν ήχος α΄		
Ἐξεχύθη ή χάρις ήχος πλ.β΄		

4. Μορφολογική προσέγγιση του μέλους Ὡ θεία καὶ ἱερά

Το μέλος «Ὡ θεία καὶ ἱερά» είναι το πρώτο σε σειρά των αποστίχων στιχηρών ιδιομέλων του Εσπερινού του αγίου Βασιλείου. Το υμνογραφικό κείμενο είναι ποίημα του Βυζαντίου, υμνογράφου του Ζ' αιώνας και έχει ως εξής¹⁷³:

Ὡ θεία καὶ ἱερά τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας μέλισσα,
Βασίλειε παμμακάριστε·
σὺ γὰρ τοῦ θεοῦ πόθου τῷ κέντρῳ,
σεαυτὸν καθοπλίσας,
τῶν θεοστυγῶν αἰρέσεων τάς βλασφημίας κατέτρωσας·
καὶ ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν
εὐσεβείας τὸν γλυκασμὸν ἐθησαύρισας·
καὶ νῦν τοὺς θεοὺς λειμῶνας,
τῆς ἀκηράτου διερχόμενος νομῆς,
μνημόνευε καὶ ἡμῶν,
παρεστῶς τὴν Τριάδα τὴν ὁμοούσιον.

Μελετώντας τους μουσικούς κώδικες και τους καταλόγους τους, εντοπίστηκε το στιχηρό ιδιόμελο των αποστίχων Ὡ θεία καὶ ἱερά, σε αργή μαθηματάρικη μορφή από τέσσερεις μελοποιούς, που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τα τέλη του ΙΓ'αι. έως τον ΙΗ'αι. Το στιχηρό συναντάται μελοποιημένο και από πολλούς μεταγενέστερους μελοποιούς όχι, όμως, ως μάθημα με τα χαρακτηριστικά της καλοφωνίας, αλλά ως σύντομο στιχηρό. Εδώ θα γίνει αναφορά μόνο στα μέλη που αποτελούν μαθήματα. Τα στιχηρά ιδιόμελα αποτελούν μια πολύ συνηθισμένη περίπτωση μαθημάτων τα οποία ανθολογούνται στους μουσικούς κώδικες με την ονομασία Μαθηματάριον¹⁷⁴. Το παλαιότερο μέλος χρονολογικά ανήκει στον μελοποιό Αναπαρδά, ακολουθεί το μέλος του Μανουήλ Χρυσάφου του ΙΕ' αιώνα και δύο μέλη της μεταβυζαντινής περιόδου, ένα του Κοσμά Ιβηρίτη τον ΙΖ' αιώνα και τέλος αυτό του Πέτρου Μπερεκέτη τον ΙΗ' αιώνα.

¹⁷³ *Μηναῖον του Ιανουαρίου*, σ. 11.

¹⁷⁴ Ο Γρ. Στάθης αναφέρει ότι σχεδόν το μισό από τα περιεχόμενα στιχηρά ιδιόμελα του Στιχηραρίου έχουν χρησιμοποιηθεί από τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς μελοποιούς για καλοφωνικές συνθέσεις (βλ. Γρ.Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ.141).

α) Ὡ θεία καὶ ἱερὰ του Αναπαρδά

Το μάθημα Ὡ θεία καὶ ἱερὰ τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα του Αναπαρδά είναι μέλος του ΙΓ΄ αιώνας(τέλη) και βρίσκεται στους κώδικες: στον μουσικό κώδικα Σινά 1251 του ΙΕ΄αι. (β΄μισό) το οποίο είναι Μαθηματάριο Μηνολογίου-Μαθηματάριο Μανουήλ Χρυσάφη στα φφ. 122v-124r, στον μουσικό κώδικα-αυτόγραφο του Πλουσιαδηνού ιερέως, Μαθηματάριο Σινά 1234 του έτους 1469 στα φφ. 197v-199r, στον κώδικα Ιβήρων 1122, του έτους 1623 το οποίο είναι Μαθηματάριο του Κοσμά Μακεδόνας στο φ. 83v, και στον κώδικα ΕΒΕ-ΜΠΤ 730 περί το 1830, στο φ. 132v, το οποίο είναι Μαθηματάριο που περιέχει τους μήνες Δεκέμβριο-Ιανουάριο και περιλαμβάνει το μέλος του Αναπαρδά σε εξήγηση του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος.

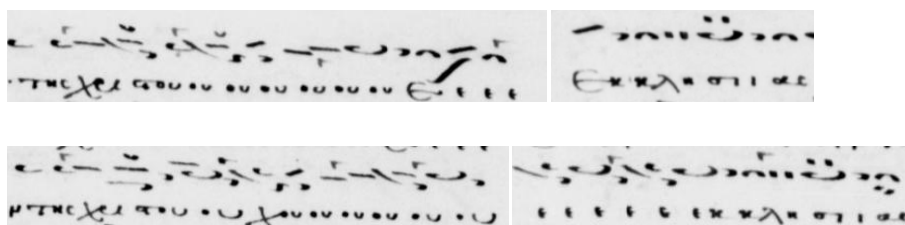
Ο Αναπαρδάς χρησιμοποιώντας τα στοιχεία της καλοφωνίας που χαρακτηρίζουν ένα μάθημα διαμορφώνει το ποιητικό κείμενο ως εξής:

Ὡ το το το (κράτημα)
ὦ θεία καὶ ἱερὰ
-πάλιν-
τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας
-πάλιν-
τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα μέλισσα
Βασί Βασί Βασίλειε παμμακάριστε
τε τε το το (κράτημα)
Βασίλειε σύ γάρ τοῦ θεοῦ πόθου
τό κέντρον τό κέντρον σεαυτόν σεαυτόν καθοπλίσας
τῶν θεοστυγῶν αἱρέσεων τῶν θεοστυγῶν αἱρέσεων
τάς βλασφημίας κατέτρωσας
ανε να ανε να (κράτημα)
βλασφημίας κατέτρωσας
και ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν εὐσεβεία[ς] τόν λογισμόν ἐθησαύρισας
και νῦν τῶν θείων λειμώνων
τῆς ἀκηράτου διερχόμενος διερχόμενος νομῆς τῆς ἀκηράτου διερχόμενος
μνημόνευε και ἡμῶν παρεστώς τῇ Τριάδι
παρεστώς τῇ Τριάδι τῇ ὁμοουσίῳ μνημόνευε.

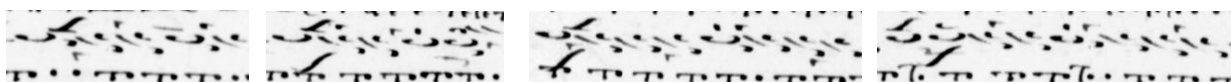
Το μέλος περιέχει και τα τρία αφοριστικά στοιχεία που διέπουν την καλοφωνία, δηλαδή έχει πλατύ επιτηδευμένο μέλος, αναγραμματισμούς και επαναλήψεις του κειμένου, καθώς και κρατήματα¹⁷⁵. Το μάθημα ξεκινά με μία εισαγωγή από το γράμμα Ψ το οποίο υπογράφεται από την μεγάλη υπόσταση της παρακλητικής¹⁷⁶.

Ακολουθεί κράτημα (το το), το οποίο χαρακτηρίζεται συχνά στα χειρόγραφα ως πρόλογος. Το κύριο μέρος της σύνθεσης χωρίζεται από δύο κρατήματα. Επομένως, πρόκειται για μέλος διμερούς μορφολογικού τύπου. Στην αρχή του κύριου μέρους συναντάται δύο φορές η λέξη *πάλιν*, που υποδηλώνει την επανάληψη μιας μουσικής φράσης στις λέξεις «*τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας*». Οι δύο μουσικές φράσεις είναι σχεδόν πανομοιότυπες με ελάχιστες διαφορές όπως γίνεται φανερό.

Η επανάληψη Βασί-Βασί-Βασίλεια γίνεται με την χρήση σχηματισμών με βαρεία. Ακολουθεί κράτημα το οποίο αποτελείται από επανάληψη πολλών όμοιων σχηματισμών.

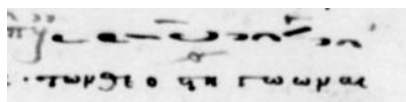

Στη συνέχεια, ο Αναπαρδός ακολουθώντας την έκφραση κατά τα νοούμενα στην λέξη «*κέντρον*» δημιουργεί βηματική αλυσιδωτή ανάβαση με την χρήση πολλών σημαδιών ολίγου στη σειρά, επαναλαμβάνοντας δύο φορές την λέξη, δίνοντας την

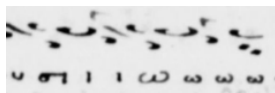
¹⁷⁵ Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, σσ. 68-70.

¹⁷⁶ «*Η εισαγωγή, εις τας πλείστας των περιπτώσεων, όπου υπάρχει, αποτελεί το μέλος της παρακλητικής...*» (βλ. αυτόθι, σσ.151-152). Πρβλ. «*Λοιπόν ας γινώσκη ο μελοποιός, ότι μετά την μαρτυρίαν του ήχου γίνεται αρχή μελωδίας αρρυθμού, ήτις ομοιάζει με προοίμιον· διότι εις αυτήν δεικνύεται η οδός του ήχου και επι το οξὺ και επι το βαρὺ· ἔπειτα γίνεται εντελής κατάληξις εις το ἴσον του ήχου. Η τοιαύτη δε μελωδία λέγεται Παρακλητική, επειδὴ οι παλαιοί μεταχειριζόμενοι κατ' αρχὰς την παρακλητικὴν οὕτω, ἐξέφραζον τοιαύτην τινὰ μελωδίαν*» (βλ. Χρυσάνθου, *Μέγα Θεωρητικὸν της Μουσικής*, εν Τεργέστη 1832, σ. 186).

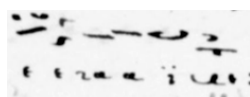
αίσθηση ότι προσεγγίζει κάποιο νοητό κέντρο. Ακολουθώς, ξεκινά μία φράση μέσα στην οποία συναντάται η φθορά σ στην λέξη «θεοστυγῶν (αἱρέσεων)», ώστε να αποδοθεί η πλάνη της αίρεσης μέσω του χρωματικού γένους.

Ακολουθεί ένα σύντομο κράτημα ανενα και φθάνει στο τέλος με ένα σχηματισμό στραγγισμάτων με διπλοπέταστο που συνηθίζεται στις καταλήξεις

το οποίο οδηγεί στην κατάληξη του μέλους με ένα μικρό ήχημα:

Σχεδιάγραμμα μέλους

Πρόλογος (κράτημα)	Κείμενο + κράτημα	Κείμενο + κράτημα + κείμενο	Τέλος
--------------------	-------------------	-----------------------------	-------

β) Ὡ θεία καὶ ἱερὰ του Μανουήλ Χρυσάφη

Το μέλος του Μανουήλ Χρυσάφη είναι σύνθεση του ΙΕ΄ αιώνας, εποχή κατά την οποία η καλοφωνία ως τρόπος σύνθεσης αλλά και ως όρος, έχει πλέον εδραιωθεί και οριοθετηθεί πλήρως ήδη από τον ΙΔ΄ αιώνα¹⁷⁷. Το μάθημα «Ὡ θεία καὶ ἱερὰ» του Μανουήλ Χρυσάφη ανθολογείται στους κώδικες Ιβήρων 975 ΙΕ΄αι. (μέσα) φ. 144r, Σινά 1482 ΙΕ΄αι. (μέσα) φ. 96r, Σινά 1250 ΙΕ΄αι. (β΄μισό) φ. 54v, Σινά 1251 ΙΕ΄αι. (β΄μισό) φ. 319r, Σινά 1253 ΙΕ΄(β΄μισό) φ. 79r, Σινά 1456 ΙΖ΄αι. φ. 258v, Bodleian E.D. Clarke 14 ΙΕ΄-ΙΣΤ΄αι φ. 453β, Ιβήρων 964 ΙΣΤ΄αι.(1562) φ. 66r, Ιβήρων 1198 ΙΖ΄(α΄τέταρτον) φ. 426v, Δοχειαρίου 379 ΙΖ΄αι. (α΄μισό) φ. 128r, Σινά 1438 (1660) ΙΖ΄αι. φφ. 161r-161v, Mingana 4 ΙΖ΄αι. (1678) φ. 103β, ΒΚΨ 65/215 ΙΗ΄αι. φ.133β, Λέσβος, Μονή Λειμώνος 46/231 γύρω στο 1700 φ. 87r-88r, Αγίου Στεφάνου

¹⁷⁷ «Η οριοθέτησις του καλοφωνικού μέλους των αναγραμματισμών και των μαθημάτων συνετελέσθη την αμέσως επομένην πεντηκονταετίαν, 1309-1360, δια του έργου των μεγάλων μελουργών της περιόδου υπό την επιβλητικήν μουσικήν δραστηριότητα του Ιωάννου Κουκουζέλου.» (βλ. Γρ.Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, σ. 79).

23 ΙΗ'αι. (α'ήμισυ) φ. 138β, Ιβήρων 967 ΙΗ'αι. (α'μισό) φ. 176ν, Αγίου Στεφάνου 52 ΙΗ'(1743) φ. 431β, Αγίου Παύλου 128 ΙΗ'αι. (μέσα) φ. 329, ΒΚΨ (τετράδιο 140) περί το 1812; φφ.103β-104 α. Εξήγηση του μέλους υπάρχει στον κώδικα ΕΒΕ-ΜΠΤ 730 περί το 1830 φ. 137 α¹⁷⁸.

Μετά την επεξεργασία και την ανακατάστροφη των φράσεων το υμνογραφικό κείμενο διαμορφώνεται ως εξής¹⁷⁹:

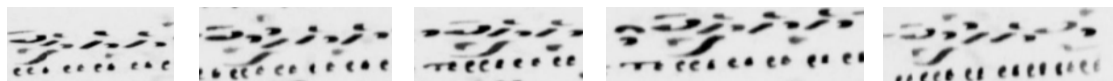
Ω το το (κράτημα)
ω θεία καί ιερά
-πάλιν-
ω θεία καί ιερά τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέ μέλισσα
Βασίλειε παμμακάριστε
σύ γάρ τοῦ θείου πόθου τό κέ το κέντρον
σευατόν καθοπλί καθοπλίσας
τῶν θεοστυγῶν αἱρέσεων
τάς βλασφημίας κατέ τάς βλασφημίας κατέ κατέτρωσας
καί ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν εὐσεβείας τόν λογισμόν ἐθησαύρισας
Βασίλειε Βασίλειε παμμακά παμμακάριστε
τερερε (κράτημα)
ἐθησαύρισας Βασίλειε.

Εἶναι αξιοσημείωτο ὅτι δέν εἶναι μελοποιημένο ολόκληρο τὸ κείμενο τοῦ ιδιομέλου, ἀφοῦ παραλείπεται ἡ τελευταία φράση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου «καὶ νῦν τοὺς θείους λειμῶνας, τῆς ἀκηράτου διερχόμενος νομῆς, μνημόνευε καὶ ἡμῶν, παρεστῶς τὴν Τριάδα τὴν ὁμοούσιον». Συχνὰ στους κώδικες, μετὰ τὸ τέλος τοῦ μαθήματος τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη, ἀκολουθεῖ τὸ μάθημα – ἀναγραμματισμός τοῦ Κουκουζέλη «Μνημόνευε καὶ ἡμῶν». Τὸ μέλος εἶναι τονισμένο στον α' ἥχο. Ἡ παρεμβολή ενός καὶ μόνου κρατήματος πρὸς τὸ τέλος τοῦ μέλους τὸ κατατάσσει στον μονομερὴ μορφολογικὸ τύπο. Ξεκινᾷ με εἰσαγωγή – πρόλογο, ὅπου εἰσάγεται τὸ πρῶτο γράμμα Ω με τὴν χαρακτηριστικὴ θέση τῆς παρακλητικῆς καὶ ἀκολουθεῖ ἐκτενὲς κράτημα *τορορο*. Ἡ λέξη *πάλιν* ποὺ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στις δύο ἐπαναλήψεις τῆς φράσης *ω θεία καί ιερά*, ἐδῶ δέν υποδηλώνει ἴδια πορεία καὶ

¹⁷⁸ Ἡ μελέτη τοῦ μέλους ἐγίνε ἀπὸ τους κώδικες Σινά 1251 καὶ ΒΚΨ 65/215.

¹⁷⁹ Ἡ μορφολογικὴ προσέγγιση πραγματοποιήθηκε στο μουσικὸ κείμενο τοῦ κώδικα Σινά 1251.

συμπεριφορά της μελωδικής γραμμής. Η επανάληψη της φράσης είναι σαφώς εκτενέστερη όπου ενυπάρχουν ηχήματα στα φωνήεντα με σκοπό την πλατύτερη μελική μεταχείριση σε σχέση με την πρώτη φράση. Το μέλος κλείνει με μία επανάληψη της φράσης «έθησαύρισας Βασίλειε» μετά από ένα εκτενές κράτημα *τερερε*. Το κράτημα αυτό αποτελείται από όμοιους σχηματισμούς θέσεων.

Σχεδιάγραμμα μέλους

Εισαγωγή-Πρόλογος	Κύριο μέρος + κράτημα	Τέλος
-------------------	-----------------------	-------

γ) Ὡ θεία καὶ ἱερὰ του Κοσμὰ Ιβηρίτη

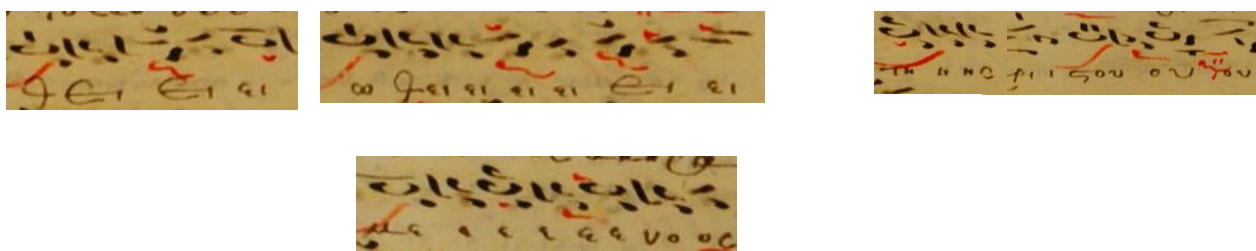
Ο Κοσμάς Ιβηρίτης συνέθεσε το μάθημα Ὡ θεία καὶ ἱερὰ στον α' ήχο, όπως και οι προγενέστεροι από αυτόν μελοποιοί. Το μέλος βρίσκεται στους κώδικες Ιβήρων 970 (Παπαδική του έτους 1686 φ.297r), Ιβήρων 1183 (Ανθολογία το έτος 1692 φ.233v), Ιβήρων 1216 (Ανθολογία του έτους 1673 φ.66v) και στην Βιβλιοθήκη του Οικουμενικού Πατριαρχείου 6/33 (Ανθολογία του έτους 1680 στα φφ.144v-45r), όλοι αυτόγραφοι κώδικες του Κοσμὰ Ιβηρίτη.

Το υμνογραφικό κείμενο με τις παρεμβολές των κρατημάτων και τις λεκτικές επαναλήψεις διαμορφώνεται ως εξής¹⁸⁰:

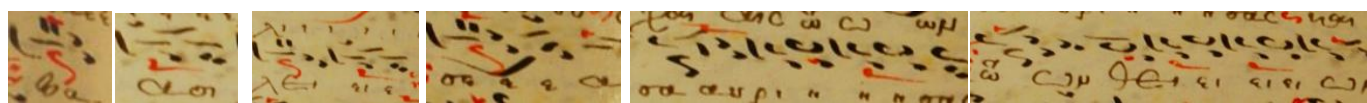
Ὡ το το (κράτημα)
 ὦ θεία καὶ ἱερὰ τῆς Χριστοῦ
 ὦ θεία καὶ ἱερὰ τῆς Χριστοῦ
 ἐκκλησί ἐκκλησίας μέλισσα Βασίλειε παμμακάριστε
 σύ γάρ τοῦ θείου πόθου το κέντρον σεαυτόν καθοπλίσας
 τῶν θεοστυγῶν αἰρέσεων τάς βλασφημίας κατέτρωσας
 καί ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν ἐθησαύρισας
 καί τῶν θείων λειμῶνων τῆς ἀκηράτου διερχόμενος νομῇ νομῆς
 μνημόνευε καὶ ἡμῶν παρεστῶς
 τήν Τριά τήν Τριάδα
 τερερε (κράτημα)
 τήν Τριάδα τήν ὁμοούσιον.

¹⁸⁰ Η ανάλυση του μέλους έγινε από τον κώδικα Ιβήρων 967.

Το μέλος ανήκει στον μονομερή μορφολογικό τύπο, καθώς περιέχει ένα κράτημα λίγο πριν το τέλος. Η εισαγωγή γίνεται με τον συνήθη τρόπο της θέσης της παρακλητικής και ακολουθείται από κράτημα *το το*, ώστε να μπορεί να ονομαστεί πρόλογος. Η παρουσία φθορών μέσα στο μέλος είναι αισθητή και οι παραχορδές πολύ περισσότερες σε σχέση με τις παλαιότερες συνθέσεις του Αναπαρδά και του Μανουήλ Χρυσάφη. Η μεταβυζαντινή περίοδος της μελοποιΐας διαφαίνεται μέσα από το μουσικό κείμενο του Κοσμά Ιβηρίτη, η οποία προετοίμασε την εξέλιξη και την μετάβαση στον νέο τρόπο μελοποίησης¹⁸¹. Παρατηρείται επανάληψη σχηματισμών θέσεων σε άλλες φωνητικές περιοχές ή λέξεις του ποιητικού κειμένου με διαφορετική ανάπτυξη.

Άλλη μορφή σχηματισμού είναι:

Σχεδιάγραμμα μέλους

Εισαγωγή – Πρόλογος	Κύριο μέρος + κράτημα	Τέλος
---------------------	-----------------------	-------

δ) *Ὡ θεία καὶ ἱερὰ* του Πέτρου Μπερεκέτη

Το μέλος *Ὡ θεία καὶ ἱερὰ* του Πέτρου Μπερεκέτη είναι τονισμένο στον α΄ ήχο. Βρίσκεται στους κώδικες Σινά 1456 ΙΖ΄αι. (1694) φ. 258v, Παναγίου Τάφου 550 ΙΗ΄αι. (α΄ τέταρτο) φ. 714v, Αγίου Στεφάνου 23 ΙΗ΄αι. (α΄ ήμισυ) φ. 139β, Ξηροποτάμου 276 ΙΗ΄(α΄ ήμισυ) φ. 69r, Ιβήρων 967 ΙΗ΄αι. (α΄ μισό) φ. 177v, Παναγίου Τάφου 323 ΙΗ΄αι. (1734) φ. 66v, Ξηροποτάμου 38 ΙΗ΄αι. (1759) φ. 585v, Ιβήρων 960 ΙΗ΄αι. (1768) φ. 140v, Δοχειαρίου 339 ΙΗ΄ (1768) φ. 145r,

¹⁸¹ Γρ.Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σ. 132.

ΙΗ΄αι. (1768) φ. 268, Δοχειαρίου 363 ΙΗ΄αι. (β΄μισό) φ. 305v, Αγίου Στεφάνου 127 ΙΗ΄αι. (γ΄τέταρτο) φ. 454β, ΒΚΨ 142 / 281 Ανθολογία – Μαθηματάριο ΙΘ΄ (αρχές) Ιβήρων 1126 ΙΘ΄ (περί το 1810 φ. 413v, Ξηροποτάμου 310 ΙΘ΄αι. (1814), Δοχειαρίου 307 ΙΘ΄(1830) φ. 69v, Δοχειαρίου-Τυπικαρίου 124 ΙΘ΄(1840) φ. 184, Παντελεήμονος 1042 ΙΘ΄αι. (1843) φ. 59r και εξηγημένο βρίσκεται στον κώδικα ΕΒΕ-ΜΠΤ 712 έτος 1837 φ. 140α.

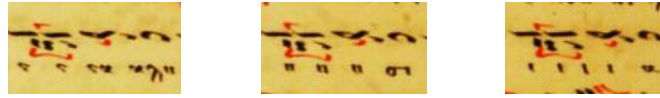
Η κατάστρωση του κειμένου γίνεται από τον Πέτρο Μπερεκέτη ως εξής¹⁸²:

Ὡ θεία καί ιερά
Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα
Βασίλειε Βασίλειε παμμακάριστε
σύ γὰ σύ γάρ τοῦ θεοῦ πόθου
τό κέντρον σευατόν καθοπλίσας
τῶν θεοστυγῶν αἰρέσεων τάς βλασφημίας κατέτρωσας
καί ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν
εὐσεβείας τόν γλυκασμόν ἔθησαύρισας
καί τῶν θείων λειμώνων τῆς ἀκηράτου διε διερχόμενος νομῆς
μνημόνευε καί ἡμῶν
παρεστῶς την Τριά την Τριάδα την ὁμοούσιον
τερερε (εκτενές κράτημα)
παρεστῶς τήν Τριάδα τήν ὁμοούσιον.

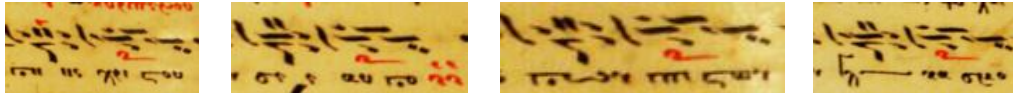
Το μάθημα κατατάσσεται στον μονομερή μορφολογικό τύπο, με την παρεμβολή ενός και μόνου κρατήματος λίγο πριν την καταληκτική φράση. Είναι χαρακτηριστικό δείγμα μαθήματος του ΙΗ΄ αιώνα, όπου οι μεγάλες υποστάσεις αραιώνουν σημαντικά, υπάρχουν δείγματα αναλυτικότερης και επεξηγηματικής γραφής και σαφείς ενδείξεις μαρτυριών σε όλο το μέλος. Η εισαγωγή του μέλους δεν έχει την κλασική μελική μεταχείριση που ίσχυε για τους προγενέστερους μελοποιούς, με ήχημα ή κράτημα. Ξεκινά πέντε φωνές κάτω από την βάση του α΄ ήχου με απόστροφο και χαμηλή και αμέσως προχωρά σε ανάβαση έξι φωνών εντυπωσιάζοντας τον ακροατή και εισάγοντάς τον απευθείας στο κύριο μέρος της σύνθεσης, χωρίς πρόλογο με κράτημα. Υπάρχουν πολλοί σχηματισμοί θέσεων που

¹⁸² Η μορφολογική προσέγγιση έγινε στο μουσικό κείμενο του κώδικα Ιβήρων 970.

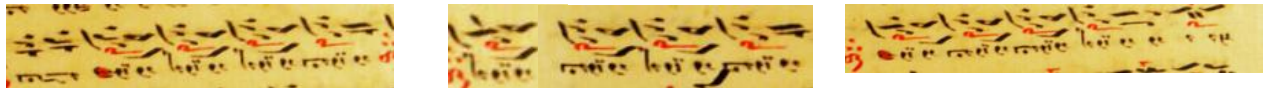
επαναλαμβάνονται μέσα στο μουσικό κείμενο. Όπως για παράδειγμα η θέση στην λέξη «εκκλησίας»:

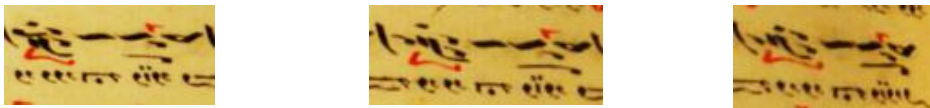
Αλλά και σχηματισμοί σε διαφορετικές λέξεις του ποιητικού κειμένου, όπου συνυπάρχει η θέση του τρομικού και του λυγίσματος:

Στο κράτημα που τίθεται λίγο πριν το τέλος του μέλους υπάρχουν επίσης όμοιοι σχηματισμοί που το συναποτελούν:

Και:

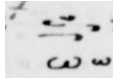
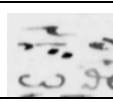
Σχεδιάγραμμα μέλους

Κύριο μέρος + κράτημα	Τέλος
-----------------------	-------

4. Σύγκριση μελών

Το μέλος «Ὁ Θεία καί ιερά της Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα» το οποίο υμνογραφικά ανήκει στα στιχηρά ιδιόμελα έχει μελοποιηθεί ως μάθημα από τον Αναπαρδά, τον Μανουήλ Χρυσάφη, τον Κοσμά Ιβηρίτη και τον Πέτρο Μπερεκέτη. Είναι θαυμαστό, ότι παρ' όλο που πρόκειται για το ίδιο μέλος τονισμένο στον α' ήχο, οι μελοποιοί έχουν αρκετές διαφορές μεταξύ τους, φανερώνοντας την διαφορετική μελική μεταχείριση κάθε μελοποιού που υποδηλώνει την διαφορετικότητα της προσωπικότητας και την ελευθερία στην χρήση των θέσεων, αλλά και τις διαφορές της μελοποιίας σε κάθε περίοδο.

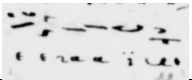
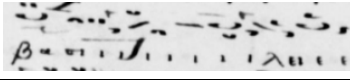
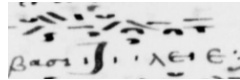
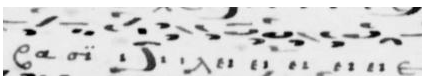
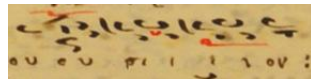
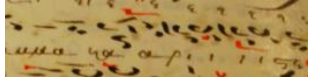
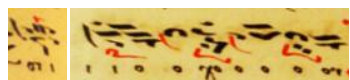
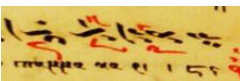
Τα τρία μέλη του Μανουήλ Χρυσάφη, του Κοσμά Ιβηρίτη και του Πέτρου Μπερεκέτη ανήκουν στον μονομερή μορφολογικό τύπο με την ύπαρξη ενός κρατήματος στο κύριο μέρος της σύνθεσης. Το μάθημα του Αναπαρδά ανήκει αντιθέτως στον διμερή μορφολογικό τύπο. Οι τρεις συνθέσεις του Αναπαρδά, του Μανουήλ Χρυσάφη και του Κοσμά Ιβηρίτη ξεκινούν με την θέση της παρακλητικής η οποία ακολουθείται από Εισαγωγή –Πρόλογο με εκτενές κράτημα *το το, το*. Μετά το τέλος του κρατήματος οι μελοποιοί θέτουν την έναρξη του κυρίως μέρους, όπου γίνεται μελική επεξεργασία του υμνογραφικού κειμένου. Αντίθετα, το μέλος του Μπερεκέτη δεν έχει Πρόλογο και εισάγεται απευθείας στο κυρίως μέρος της σύνθεσης. Ομοιότητα παρουσιάζει ο συνδυασμός των σημαδιών μεταξύ του μέλους του Μανουήλ Χρυσάφη και του Κοσμά Ιβηρίτη, ενώ Αναπαρδάς και Μπερεκέτης επιλέγουν διαφορετικό τρόπο εισαγωγής στο κυρίως μέρος. Ο μεν Αναπαρδάς συνδυασμό ολίγου με αντικένωμα, ο δε Μπερεκέτης με μία απότομη κατάβαση και ανάβαση χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα και την θέση της παρακλητικής.

	Εισαγωγή-Πρόλογος	Κράτημα Εισαγωγής	Εισαγωγή στο κύριο μέρος
Αναπαρδάς		Το τορο ρο	
Χρυσάφης		Το το ρο ρο	
Κοσμάς Ιβηρίτης		Το το ρο ρο	
Μπερεκέτης	Δεν υπάρχει	Δεν υπάρχει	

Στο κύριο μέρος της σύνθεσης οι μελοποιοί θέτουν το κράτημα σε διαφορετική θέση ο καθένας. Ο Αναπαρδάς το τοποθετεί στην αρχή του κυρίου μέρους, μετά την φράση «Ὡ θεία καὶ ἱερὰ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας μέλισσα, Βασίλειε παμμακάριστε», ο Μανουήλ Χρυσάφης το τοποθετεί λίγο πριν το τέλος του μέλους και μετά από την φράση η οποία έχει δημιουργηθεί από ανακατάστροφη των φράσεων του ποιήματος «...ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν εὐσεβείας τῶν λογισμῶν ἐθησαύρισας Βασίλειε παμμακάριστε», ενώ δεν έχει μελοποιήσει όλο το κείμενο κλείνοντας στην φράση «ἐθησαύρισας Βασίλειε». Ο Κοσμάς Ιβηρίτης πιο κοντά στον

προγενέστερό του Μανουήλ Χρυσάφη θέτει το κράτημα πριν την καταληκτική φράση, η οποία είναι και η τελευταία του κειμένου «*τὴν Τριάδα τὴν ὁμοούσιον*». Ο Πέτρος Μπερεκέτης τοποθετεί επίσης, το κράτημα προς το τέλος, πριν την καταληκτική φράση «*παρεστῶς τὴν Τριάδα τὴν ὁμοούσιον*».

Παρατηρούνται ομοιότητες στις καταλήξεις των μελών παρ'όλο που ανήκουν σε διαφορετικές περιόδους μελοποιίας. Επίσης, υπάρχουν κοινές γραμμές, μεταξύ των μελών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο συνδυασμός των σηματοδίων παραμένει στον ΙΓ', στον ΙΕ', στον ΙΖ' και στο ΙΗ' αιώνα σχεδόν ίδιος σε πολλές περιπτώσεις. Στη σύνθεση του Πέτρου Μπερεκέτη οι μελωδικές γραμμές, αλλά και οι συνδυασμοί των σηματοδίων διαφέρουν από τα προγενέστερα μέλη. Η γραφή είναι πιο αναλυτική και λείπουν οι μεγάλες θέσεις των παλαιότερων μελοποιών. Το μέλος αντανακλά τις προσπάθειες για εξήγηση, αναλυτικότερη γραφή, καθώς και καλλωπισμό των προγενέστερων συνθέσεων.

	Καταλήξεις	Όμοιες γραμμές
Αναπαρδᾶς		
Χρυσάφης		
Κοσμάς Ιβηρίτης		
Μπερεκέτης		

Οι ομοιότητες μεταξύ των μελών του Κοσμά Ιβηρίτη και του Πέτρου Μπερεκέτη είναι σαφώς περισσότερες. Το ποιητικό κείμενο έχει υποστεί λιγότερη επεξεργασία, με απλή χρήση ηχημάτων και πλάτυνσης των λέξεων μέσω των φωνηέντων και δεν παρατηρείται ιδιαίτερη διαφορά από το αρχικό κείμενο με ανακατάστρωση του κειμένου. Και οι δύο αυτοί μελοποιοί ανήκουν στην Γ' περίοδο μελοποιίας, κατά την οποία εμφανίζεται η μεταβατική εξηγητική σημειογραφία και οι

πρώτες προσπάθειες εξηγήσεως, καθώς και ο «καινός καλλωπισμός» του Στιχηραρίου¹⁸³. Εντοπίζονται ίδιες θέσεις σε αρκετά σημεία των δύο μελών.

Γενικότερα, τα παλαιότερα μέλη του Αναπαρδά και του Μανουήλ Χρυσάφη διακρίνονται για την πλατύτερη μελοποίηση τους με ανακατάστρωση του κειμένου και παρεμβαλλόμενες λέξεις (πάλιν). Οι δύο αυτοί μελοποιοί συνηθίζουν τις επαναλήψεις λέξεων και φράσεων, σε αντίθεση με τον Κοσμά Ιβηρίτη και τον Πέτρο Μπερεκέτη που δεν παρεμβαίνουν ιδιαίτερα στην αρχική μορφή του ποιητικού κειμένου.

¹⁸³ Γρ.Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιΐας*, σσ. 56-57.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κλείνοντας ένα κύκλο έρευνας και μελέτης της υμνογραφίας και της μελοποιΐας που αφορά στον Μέγα Βασίλειο, διαπιστώνουμε το τεράστιο μέγεθος του αγίου ανδρός, ο οποίος ενέπνευσε και συνεχίζει να εμπνέει πλήθος υμνογράφων και μελωδών. Στο παρόν πόνημα καταγράφονται υμνογραφικά έργα δεκαεπτά επωνύμων και τεσσάρων ανωνύμων ποιητών διαχρονικά, οι οποίοι έπλεξαν ύμνους στον άγιο, άλλοτε στιχηρά τροπάρια και άλλοτε πολύστιχα ποιήματα όπως είναι οι κανόνες και τα κοντάκια.

Επειδή λόγος και μέλος είναι ενότητα αδιάσπαστη στην υμνολογία της Εκκλησίας, αποτελώντας βασικό στοιχείο της θείας λατρείας, τα υμνογραφικά ποιήματα που αφορούν στον Μέγα Βασίλειο μελωδήθηκαν με περισσή επιμέλεια από τους σημαντικότερους μελοποιούς της βυζαντινής και της μεταβυζαντινής περιόδου. Εδώ καταγράψαμε επτά βυζαντινούς και δεκαεπτά μεταβυζαντινούς μελουργούς που συνέθεσαν μέλη (μαθήματα και σύντομα μέλη του Στιχηραρικού γένους) από την ακολουθία της εορτής του Μεγάλου Βασιλείου. Τα μέλη αυτά χρονολογούνται από την εποχή της ανάκτησης της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους (1261) και φθάνουν μέχρι τον ΙΘ΄ αι. με την σημειογραφία της Νέας Μεθόδου των τριών Διδασκάλων. Πολύ σημαντική είναι η συμβολή του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος ο οποίος μετέγραψε στη νέα γραφή πληθώρα βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελών, μεταξύ των οποίων και αυτά της ακολουθίας του Μεγάλου Βασιλείου.

Με σκοπό την σύγκριση της μελωδικής ανάπτυξης διαχρονικά, επιλέξαμε το α΄ τροπάριο των αποστίχων του Εσπερινού από την ακολουθία του Μεγάλου Βασιλείου, το οποίο έχει μελοποιηθεί από τέσσερεις σημαντικούς μελοποιούς, σε διαφορετικές περιόδους. Ανιχνεύσαμε το μάθημα *Ω θεία και ιερά*, τονισμένο στον α΄ ήχο, από τον Αναπαρδά, μελοποιό του ΙΓ΄ αι., τον Μανουήλ Χρυσάφη που άκμασε την εποχή της Αλώσεως τον ΙΕ΄ αι., τον Κοσμά Ιβηρίτη τον Μακεδόνα, μεταβυζαντινό μελουργό του ΙΖ΄ αι. και τον Πέτρο Μπερεκέτη που έδρασε στις αρχές του ΙΗ΄ αι. Η αντιπαραβολή των τεσσάρων μελών αναδεικνύει εντυπωσιακές ομοιότητες στις γραμμές και τους σχηματισμούς, καθώς και στις ατελείς και εντελείς καταλήξεις. Ωστόσο, εμφανείς παραμένουν οι διαφορές που αποδεικνύουν την εξέλιξη της μελοποιΐας και την ελευθερία του μελουργού στην Ψαλτική Τέχνη.

Ο Μέγας Βασίλειος ως «τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας μέλισσα» είναι η αιτία και η αφορμή του υμνογραφικού και μελουργικού μέλιτος το οποίο είχα την ευτυχία να δοκιμάσω κατά την έρευνα και την συγγραφή της παρούσας εργασίας. Εύχομαι η εργασία να αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω έρευνα και ανάλυση των περί τον Μέγα Βασίλειο υμνογραφικών και μελωδικών έργων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1. ΣΤΙΧΗΡΑ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ¹⁸⁴

(Ανέκδοτον) Ἦχος α΄
Ἐπαξίως ἐκλήθης
τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἐπώνυμος,
παμμακάριστε Βασίλειε, τό
τοῦ γὰρ θεοῦ Πνεύματος
θεοπρεπές χρηματίσας ἐνδιαίτημα
τῆς αὐτοῦ θεωρίας ἐπὶ γῆς
ὥς ἐφικτὸν κατετρύφησας
τοὺς ἀρραβῶνας τῶν μελλόντων ἀγαθῶν
νῦν δὲ τρανότερον
τοῦ τρισηλίου ἀπολαύων φωτός
μνημόνευε καὶ ἡμῶν
παρεστῶς τῇ Τριάδι τῇ ὁμοουσίῳ.
(Κωδ. Γ 74 φ. 27ν Λαύρας)

(Ανέκδοτον) Ἦχος β΄
Ἐκ θείας καὶ ἀνεικάστου προνοίας
τῷ κόσμῳ δεδορημένος, Βασίλειε,
ὁ ἐκλήθης γεγένησαι
ὥς προσκεκλημένος ὅπερ ἔσεσθαι ἔμελλες·
λόγῳ γὰρ βασιλεύσας τῶν παθῶν
τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἡξίωσαι·
πρέσβευε καὶ ἡμᾶς

τοῦ θεοῦ πόθου τυχεῖν,
ιεροφάντα Βασίλειε.
(Κωδ. Γ 74 φ. 27ν Λαύρας)

(Ανέκδοτον) Ἦχος β΄
Βασιλείας τῆς Χριστοῦ ιεράτευσας
Θεοῦ τε τῆς βασιλείας ἐπώνυμε
ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος
τέμενος εὐροῦσα ἅγιον
ἐν σοὶ ἐπανεπαύσατο.
Ὅθεν οὖν ἐκδημήσαντα
τοῖς οἰκείοις λειμῶσιν ἐσκήνωσε·
πρέσβευε καὶ ἡμᾶς τοῦ θεοῦ πόθου τυχεῖν,
ιεροφάντα Βασίλειε.
(Κωδ. Γ 74 φ. 28r Λαύρας)

(Ανέκδοτον) Ἦχος πλ. δ΄
Φυγὰς γενόμενος
τῶν λαφύρων, ὅσιε,
σαρκὸς ὑπερορᾶν προέκρινας
καὶ ταύτην τῷ πνεύματι
οὕτω καθυπέταξας ὥς πολέμιον·
ἀναβάσεις γὰρ ἐνθεν
ἐν καρδίᾳ θέμενος
ὥς ἐκ βαθμοῦ εἰς βαθμόν
καὶ ἐκ δόξης εἰς δόξαν
καθ' ἐκάστην προβαίνων
ἐκήρυττες ἐνθέως τὴν εὐσέβειαν
αἵρεσιάρχων ὀλετήρ
καὶ ψυχῶν θεραπευτής

¹⁸⁴ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς ὀρθοδόξου Εκκλησίας*, 1940, σσ. 100-102.

ἀγγέλων ὁμοδίαιτος
καὶ Χριστόν εἰς αἰῶνας
ἀνυμνεῖς ὡς Θεόν
ἀλλά περ, τῶν πατέρων ἀξιάγαστε.
Λαμπτήρ οἰκουμένης
Βασίλειε θεοφάντορ
αἰτησαι ἡμῖν παρὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ
εἰρήνην καὶ το μέγα ἔλεος

(Κωδ. Γ 74 φ. 38ν Λαύρας)

2. ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ

KONTAKIA¹⁸⁵

*Μηνὶ Ἰανουαρίῳ Α΄. Κονδ. Εἰς τὸν ἅγιον
Βασίλειον*

Ἦχος β΄ Προς το «Τοὺς ἀσφαλεῖς καὶ θ...»

Ἦς θησαυρὸν, πτωχοτροφίας ἄσυλον
καὶ νικητὴν τῶν αἱρέσεων δόκιμον
ἐπαξίως εὐφημοῦμέν σε
οἱ φοιτηταί σου καὶ δεόμεθα
μὴ παύσῃ τῷ Σωτήρι δεόμενος,
Βασίλειε, σωθῆναι τὴν ποίμνην σου
ὡς ἔχων παρρησίαν πρὸς τὸν μόνον Θεόν.

Οἱ οἴκοι

α΄ Ἄνοιξόν μου τὸ στόμα παμμάκαρ...
β΄ Ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου...
γ΄ Ἦπλωτο γὰρ εἰς πάντα τὸν κόσμον...

(Σινά 925)

*Ἔτερον Κονδ. Εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον
Ἦχος δ΄ «Ἐπεφάνης σήμερον...»*

Ἦφθης βάσις ἄσειστος τῇ Ἐκκλησίᾳ
νέμων πᾶσιν ἄσυλον, τὴν κυριότητα βροτοῖς
ἐπισφραγίζων σοῖς δόγμασιν,
οὐρανοφάντωρ, Βασίλειε ὄσιε.

Οἱ οἴκοι

α΄ Τῆς σωφροσύνης ὁ κρατὴρ, τὸ στόμα τῆς
σοφίας...
β΄ Οὐρανοφάντωρ ὑψηλὸς ἀστράψας ἐν τῷ
κόσμῳ...
γ΄ Ὑπάρχει, πάτερ, ἀληθῶς ἡ γλῶσσά σου
ὡραία...

(Σινά 925)

¹⁸⁵ Νικολάου Α. Λιβαδάρα, *Κονδακάρια του Σινά* -
Ρωμανοῦ του Μελωδοῦ Ὕμνοι, , σσ. ξα΄, σλγ΄.

3. ΡΩΜΑΝΟΥ(;) ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ¹⁸⁶

*Κοντάκιον εἰς τὸν ὁσιν Πατέρα ἡμῶν
Βασίλειον, φέρον ἀκροστιχίδα τήνδε: «Ποίημα
εἰς Βασίλειον»*

Ἦχος πλ. β' Προς το «Χειρόγραφον εἰκόνα»

Τὰ βάθη τῆς σοφίας ἐξερευνήσας
ἀνείλκυσας ἐκεῖθεν τὸν μαργαρίτην
καὶ τὸν κόσμον κατεπλούτισας
ταῖς σοφαῖς ὑποθήκαις σου·
διό σε οἱ πιστοὶ ἀνευφημοῦμεν
ψάλλοντες τερπνῶς καὶ ἐκβοῶντες·
Στύλος πυρὸς ὑπάρχεις φωτίζων τοὺς
ὀρθοδόξους
καὶ φλέγων τοὺς κακοδόξους, μεγαλύνουμε
Βασίλειε.

Οἱ οἴκοι Προς το «Τάχυνον ὁ οἰκτίρμων...»

Α' Πᾶσα ἡ οἰκουμένη εὐφραίνεται ἐν τῇ
μνήμῃ...
Β' Ὅλην ταῶν Ἀθηναίων τὴν γνῶσιν
ἐγκαταλείψας...
Γ' Ἰκανῶς σου ταὸν βίον διατελῶν,
θεοφάντορ...
Δ' Ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις προσβάλλεται σε
εὐθέως...
Ε' Μέγας ἡλῖος ὠφθῆς ἐν Καισαρείᾳ τῇ
πόλει...

ΣΤ' Ἀποπεσὼν τοῦ ὕψους ὁ πρότερον
ἐωσφόρος...

Ζ' Ἐγγραφὸν ἀπιστίας δεξάμενος Βελίαρ...
Η' Ἰκανὲς οὖν ἡμέρες συνδιατρίψασα τοῦτω...
Θ' Σὺν σπουδῇ οὖν ἡ κόρη ἐκτέχει πρὸς τὸν
ποιμένα...

(Πατριακὸς κώδικας 212 137r-139v)

4. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ

ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ¹⁸⁷

Τὰ θεόβρυτα τῆς λογικῆς σου κρήνης ρεῖθρα,
ὥσπερ ἄβυσσος, ἐκ λογισμῶν βαθέων χέων,
τοὺς ἀσεβούντας κατεπόντισας, Βασίλειε
καὶ στῦλος πυρὸς ὀρθοδοξίας λάμπων
μετάγεις ἡμᾶς ἐκ τῆς πλάνης τοῦ Ἀρείου,
ιεράρχα ὁ πολυκαρτερώτατος
ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ ἡμῶν ἀδιαλείπτως
ἰκέτευε.

Οἱ οἴκοι

α' Τέρπεται σήμερον ἅπασα ἡ ἐκκλησία,
τὴν σεπτὴν καὶ ἁγίαν μνήμην τελοῦσα,
Βασίλειε σοφέ σέ γάρ ὡς διάδημα
περιβέβληται βασίλειον εὐπρεπές,
ἔχον τιμίους λίθους ἀστράπτοντας,
μαργαρίτας τοὺς τῶν ἀρετῶν,

¹⁸⁶ Ν.Β. Τωμαδάκη, *Ρωμανοῦ του μελωδοῦ Ὑμνοι*, σ. ρκη'.

¹⁸⁷ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Εκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, ἐκδοση γ', Αθήνα 1997, σ. 346.

λυχνίτας θεολογίας φαιδρούς,
και τάς ὡς σμαράγδους ποικιλικὰς ὁμιλίας σου
διό βοῶ σοι περιχαρῶς.
Μὴ ἐπιλάβῃ τοῦ σοῦ λαοῦ,
ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ ἡμῶν ἀδιαλείπτως
ικέτευε.

β' Τίς ὃ Βασίλειε, φθάσει σου ἐγκωμιάσαι
τά ἐν Ἀθήναις πρακτικὰ τῶν μαθημάτων,
Γρηγόριον ἐκεῖ εὗρες τον πολύσοφον
ὁμογνώμονα ἐν σώμασι γάρ δυοῖ
μία ψυχὴ ἐκράθη ἀμφοῖν ὑμῖν
τους συμπράκτοράς σου ἐπιστάς,
αὐτίκα ἀποξενίζεις νικῶν ταῖς (γνώσεως)
ὑψιγορίαις
διδάσκαλος γνωριζόμενος.
Μὴ ἐπιλάβῃ τοῦ σοῦ λαοῦ,
ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ ἡμῶν ἀδιαλείπτως
ικέτευε.

γ' Ὑπὸ τῆς ἄνωθεν χάριτος ἐκλελεγμένος
τῆς ἐκκλησίας το κράτος θείως διέπεις,
Βασίλειε σοφέ, στήσας τά τῆς νίκης θεία
τρόπαια.
Οὐάλεντα γάρ πικρὸν τρέψας
τοῖς λογικοῖς σου τοξεύμασι
και ἔθνος ἅπαν αἰρετικόν
ὄπλοις ὀρθοδοξίας ἐλών,
ταύτην ἐν εἰρήνῃ ἐποίμανας ἐκβοῶσάν σοι.
Μὴ ἐπιλάβῃ τοῦ σοῦ λαοῦ,
ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ ἡμῶν ἀδιαλείπτως
ικέτευε.

δ' Ἄσμα προσοίσωμεν ἅπαντες
ἀξιοχρέως οἱ ἱεράρχαι
αἰνοῦντες τον ἱεράρχην,
τον πάνσοφον σοφοί,
πόλεις τον κοσμήτορα πασῶν πόλεων,
τον μάρτυρα ἀθληταί,
πάντες τον ἅπασι διαλάμπαντα συνάδουσι
και οἱ οὐρανῶν δυνάμεις ἐπὶ τῇ μνήμῃ αὐτοῦ
ὅτι τοῦ Κυρίου φίλος πιστὸς κεχρημάτικεν,
ἀλλὰ βοήσωμεν προς αὐτόν.
Μὴ ἐπιλάβῃ τοῦ σοῦ λαοῦ,
ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ ἡμῶν ἀδιαλείπτως
ικέτευε.

5. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ

ΣΤΙΧΗΡΑ¹⁸⁸

Ἦχος πλ. α' κατὰ το «Χαίροις ασκητικῶν»

- α' Θέσει υἱὸς Θεοῦ γεγονώς...
β' Ἐνδον ἐπουρανίου ναοῦ...
γ' Ὅλος ἱερωμένος Θεῷ...
δ' Φόβῳ στοιχειωθείς τοῦ Θεοῦ...
ε' Ἄρχων κατασταθεὶς πρὸς Θεοῦ...
στ' Νόμοις στοιχοιούμενη τοῖς σοῖς...
ζ' Ἦχον ἐορταζόντων τερπνῶς...
η' Στέφει τῆς βασιλείας φαιδρῶ...
θ' Χαίρεις ταῶν ἀρετῶν ὁ κανὼν...

¹⁸⁸Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ποιηταὶ και υμνογράφοι της ορθοδόξου Εκκλησίας*, 1940, σσ. 822-823.

6. ΑΝΔΡΕΑ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΙΡΜΟΙ ΚΑΝΟΝΑ¹⁸⁹

(Κώδικας Λαύρας B32 φ. 98v)

Ὡδή α΄. Ἦχος γ΄ Ὁ Εἰρμός
Τῷ ἐν τῇ βάτῳ οφθέντι
τῷ Μωυσῇ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ
καὶ ἐπιδώσαντι αὐτῷ
τὰς ἐν γραφῇ καὶ πλαξί
θεοχαράκτους γραφὰς
ἄσωμεν ἄσμα καινὸν
ὅτι δεδόξασται.

Ὡδή β΄
Πρόσεχε οὐρανέ,
καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ
ὅτι ὡς δρόσος τὰ ῥήματα
τῶν λαλούντων τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

Ὡδή γ΄
Ἐστερεώθημεν ἐν μόνῳ ἁγίῳ
καὶ δικαίῳ Θεῷ ἡμῶν
τῶν εὐσεβῶν γὰρ δογμάτων
ὑψωσε ταὸ αὔχος ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

Ὡδή δ΄
Ἐτάκησαν οἱ βωμοὶ τῶν εἰδώλων
τῇ παρουσίᾳ σου Χριστέ
καὶ τὰ ὄρη διεθρύβησαν
αἱ τῶν δαιμόνων φάλαγγες·

διό σοι καραυγάζομεν
δόξα τῇ δυνάμει σου Κύριε.

Ὡδή ε΄
Ἐωθινήν ὕμνωδιαν
διὰ παντός σοι προσφέρομεν Χριστέ
ὅτι πέπτωκε τῶν ζοφερομόρφων
δογμάτων ἡ ἀσέβεια
τῷ σῷ γὰρ ἀπροσίτῳ φωτί
κατηύγασας, σωτήρ,
τὴν ἐκκλησίαν σου.

Ὡδή στ΄
Τὴν τριήμερόν σου ταφὴν
ἐν τῷ κήπῳ προτυπῶν
ἐκραύγαζεν Ἰωνᾶς
ἐκ κοιλίας ἄδου βοῶν·
ἀνάγαγε μου τὴν ζωὴν
ἐκ φθορᾶς ὁ Θεός καὶ σῶσον με.

Ὡδή ζ΄
Ὁ βλέπων ἀβύσσους
καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβὶμ
εὐλογητός εἶ, Κύριε,
καὶ ὑπερύμνητος καὶ δεδοξασμένος
ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ὡδή η΄
Οἱ θεόλεκτοι παῖδες ἐν Βαβυλῶνι
μὴ σπείσαντες τῇ εἰκόνι τῇ χρυσῇ
δροσερῶς ἐλλαμφθέντες
ἐν τῇ καμίνῳ ἔψαλλον·
πάντα τὰ ἔργα Κυρίου

¹⁸⁹ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 124-125.

εὐλογεῖτε τὸν Κύριον.

Ὦδὴ θ´

Μόνη γυναικῶν

Παρθένος μήτηρ γέγονας·

τεκοῦσα γὰρ τὸν ἀναρχον

καὶ ἀκατάληπτον

Θεὸν ἀνερμηνεύτως

ἐκ τῶν ἀχράντων σου

λαγόνων, ἀειπάρθενε

διέμεινας ἀφθορος·

ὄθεν ὡς ἀνωτέραν τῶν ποιημάτων

σὲ μεγαλύνομεν.

7. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥΡΙΩΤΟΥ

ΕΙΡΜΟΙ ΚΑΝΟΝΑ¹⁹⁰

(Παρισινός κώδικας Coislin 220 φ. 210)

Ὦδὴ α´

Ἐπειρωμένην θάλασσαν

ἀβρόχοις τοῖς ποσὶ

διαπερνῶν ὁ πάλαι Ἰσραὴλ

ὡς ἑώρα ποντοῦμενον

τὸν ἀλαζόνα Φαραῶ

χαρμονικῶς ἀνεκραύγαζεν·

ᾗσωμεν τῷ ποιήσαντι παράδοξα τέρατα.

Ὦδὴ β´

Ἴδετε ἰδετε

ἔργα δυνάμεως Θεοῦ

τοῦ τοὺς οὐρανοὺς δέρριν εκτείναντος

καὶ καταβάντος ἐπὶ γῆς

δι' εὐσπλαχνίαν πολλὴν

καὶ δῶμεν μεγαλωσύνην

τῇ φιλανθρώπῳ αὐτοῦ ἐξουσία

καὶ δυνάμει κραταιᾷ.

Ὦδὴ γ´

Εὐφράνθητι στεῖρα ἢ οὐ τίκτουσα

ἢ ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησία

ῥῆξον καὶ βόησον ἢ οὐκ ὠδίνουσα

ὅτι ἐπέστη ὁ λυτρωτής μου καὶ Θεὸς

ἐκ δαιμόνων πλάνης λυτρούμενος.

Ὦδὴ δ´

Τῆς σῆς ἀρρήτου σαρκώσεως,

λυτρωτὰ τοῦ παντός

ὁ προφήτης Ἀββακοὺμ

καθαρθεῖς πνεύματι

τὸ μυστήριον ἐξεστηκὼς ἐκραύγαζεν

ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη ἐπιγνωσθήσεται

ἀμήτωρ ἐκ πατρὸς

ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν χρόνων

ἐκ μητρός σαρκούμενος.

Ὦδὴ ε´

Σκοτομήνην σὲ ψυχὴ μου κατέλαβε

τῶν ἀθέσμων πράξεων

ὧν εἰργάσω ἐν τῷ βίῳ τοῦτῳ

ἀλλὰ μὴ παύση κράζουσα

¹⁹⁰ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 232-233.

ὁδηγῇ τοῦ φωτὸς καὶ λυτρωτὰ τοῦ παντός
τὴν ἐσκοτισμένην ψυχὴν
φωταγωγήσον πρὸς φῶς τὸ ἀνέσπερον.

Ὡδὴ στ´

Θηρὶ ἀβυσσίῳ παραδίδοται
ὁ προφήτης Ἰωνᾶς
μυχοῖς θαλάττης
προτυπῶν σου, Λόγε,
τὴν τριήμερον ἔγερσιν·
διὸ καὶ ἀνεβόα
ἐκ βυθοῦ κατωτάτου
ἀνάγαγε τὴν ζωὴν μου
δέομαι, Κύριε.

Ὡδὴ ζ´

Ἐν Βαβυλῶνι αἰχμάλωτοι
τρισαρίθμῳ ψήφῳ
βασιλεῖ ἀνόμῳ ἀνθίσταντο
προσκαλουμένῳ τούτους
εἰς ἄθεον προσκύνησιν
εἰκόνας ψυχοφθόρου κεκχυσμένης
ὄθεν μὴ πεισθέντες
ἐν καμίνῳ τοῦ πυρὸς ἀπερρίφθησαν
καὶ μελωδοῦντες ἔψαλλον·
ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν
Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ὡδὴ η´

Ἀπειλῶν ὁ ἄναξ
ποτὲ τοῖς νεανίαις
κάμινον παρεσκεύασε
καὶ τοὺς ἀθώους προσέταξε βληθῆναι

ὁμολογοῦντας Θεὸν τὰν ὑπερένδοξον
ὃν εὐλογοῦσι τὰ ποιήματα
πάσης κτίσεως εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ὡδὴ θ´

Μητρικαῖς ἀγκάλαις,
σεμνὴ ἐβάστασας
τὸν καθήμενον ἐπὶ τῶν χερουβὶμ
καὶ τοῦτον μαζοτροφεῖς
δι’ ἄκρον πάσης ἀγαθότητος
τοῦ Ἀδάμ τὴν εἰκόνα ἀναμορφούμενον·
διὸ συνέλθωμεν βροτῶν τὰ σύστημα
καὶ σὲ τὴν κυήσασαν
τὸ φῶς τοῦ κόσμου μεγαλύνωμεν.

8. ΔΑΜΙΑΝΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

ΙΑΜΒΙΚΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ¹⁹¹

(Κώδικας Λαύρας B32 φ. 307)

Ὡδὴ α´

Βάσιν ἄδυτον διώδευσεν ἀβρόχως
ἀνυπέρθετον ἐννοήσας Ἰσραὴλ
σύνθημα σκευωρίας κατακρατούσης
ἡπείγετο βάθεσι ταῖν ὥδῃν μελωδῶν
σὺν ἐκτάσει τῆς χειρὸς, Θεοῦ τῶν ὅλων.

Ὡδὴ γ´

Ἐκ στειρώσεως Ἄννα παιδοποιῶν
ὑψίστῳ φέρουσα καρδίαν καθαρὰν

¹⁹¹ Ευστρατιάδου Σωφρονίου, *Ειρημολόγιον*, σ. 333.

θεόθεν ἔσχεν προφητικαῖς ὠλέναις·
ὄθεν καὶ ἐγκαυχωμένα ἀνεβόα·
ὕψωθη κέρας μου ἐπὶ ταῷ Θεῷ μου.

Ὡδὴ δ΄
Ἄπλετος κάθοδος τοῦ θείου Πνεύματος
στέγει τιμαλφέσιν ἐκ καθαρᾶς καρδίας
ὡς γνώσεως προφητικῆς ἐμφανιούσης
ἀνερμήνευτον ταν σὴν, Λόγε,
γεγηθὼς δοξάζει τὴν δυναστείαν σου.

Ὡδὴ ε΄
Πνεῦμα νοερὸν καὶ ἄϋλον παμφλάζον
ὑλὴν καθορώμενος Ἡσαΐας
ξένην ἐμφάνισιν βροτοῖς ἐπαναλάμπων
εὐθυβόλοις ῥήμασι Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ
τὴν φρικτὴν κυοφορίαν προμηνῶν.

Ὡδὴ στ΄
Ταρτάρου κλεῖθρα κατεῖδεν ὁ Ἰωνᾶς
ἠπειγμένος ἐν βόθρῳ κητῶας γαστρὸς
σωτήρ ὁδοῦς μελλουσῶν ἐλλάμψεων
τέτευχεν εὐμενεία πάλιν ζωῆς
ὡς ἀλήκτῳ φρυκτωρία τοῦ σωτῆρος.

Ὡδὴ ζ΄
Ἀβέλτερον ἄνακτα μυκτηρίσαντες
σθένει τρεῖς παῖδες ἐν Βαβυλῶνι ποτὲ
ἰταμὸν κάμινο εἰς δρόσον ἤνεγκαν
λάμπαντος φωτὸς οὐρανίου ἐν αὐτοῖς
εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἀναμέλποντες.

Ὡδὴ η΄
Ἄγευστοι φρεσὶ καὶ ὄμμασιν οἱ παῖδες
ραστωνικῆς πάλαι ἀναδικούμενοι
εἶδον εἰς ἀψύχου βρέτας ἕως πότμου
τειχίσματος δὲ τοῦ θείου Παρακλήτου
ἠπειγμένοι μελωδικῶς ἀνέμελπον.

Ὡδὴ θ΄
Ῥητορευόμεν, Δέσποινα, τὴν λοχείαν σου
δοξάζομεν, ἄχραντε, τὸ σὸν κύημα·
μόνη γὰρ ὑπῆρξες μητρόθεος ἀγνή,
ἢ ἐπουράνιος πύλη καὶ λυχνία,
θαύμασόν τε τῆς Εὐας ἱλαστήριον.

9. ΙΩΣΗΦ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΥ

ΚΑΝΟΝΑΣ¹⁹²

(Cryptensis Δ.α. V φ. 2v-5)

Κανὼν παρακλητικὸς φέρων ακροστιχίδα
Ἐκτον μέλισμα, Βασίλειε, προσδέχου Ἰωσήφ

ἦχος πλ. β΄
ὥδὴ α΄. Ὡς ἐν ἠπεύρῳ πεζεύσας
Ἐν ταῖς λαμπρότησι πάντων
περιχαρῶς ἱερὲ Βασίλειε,
τῶν ἀγίων κατοικῶν,
σὺν αὐτοῖς ἰκέτευε τυχεῖν
ἱλασμὸν ἁμαρτιῶν
εὐφημοῦντάς σε.

¹⁹² Proiou Alcestis, *Analecta hymnica Graeca*, Roma
1971, σσ. 1-11.

Καταστραπτόμενος δόξης
τῆς θεϊκῆς,
ἐπὶ γῆς ὡς ἄγγελος
ἐλειτούργησας Θεῷ
ὄν ἀεὶ ἰκέτευε, σοφὲ,
ὑπὲρ πάντων τῶν πιστῶς
ἀνευφημούντων σε.

Τὰ σκοτεινότετα πάθη,
τοὺς λογισμοὺς
τοὺς παρενοχλοῦντάς μοι,
ἐνθυμήσεις βλαβεράς,
ἐπηρείας σκέδασον, Χριστὸν
δυσωπῶν τὸν ἀγαθόν,
πάτερ Βασίλειε.

Ὁ ὑπερούσιος Λόγος
οὐσιωθεὶς
ὅλον τὸ ἡμέτερον
διὰ σπλάχνα οἰκτιρμῶν,
ἐκ σοῦ ἀνατέταλκεν, ἀγνή,
συντριβέντα τῇ φθορᾷ
ἀνακαλούμενος.

ὥδὴ γ´
Νοῖ ἄϋλφ ἀστραπὰς
εἰσδεχόμενος, πάτερ,
τὰς ἄϋλους ἐνθέως,
ἐναπήστραψας αὐγὰς
δογμάτων φωτοειδεῖς
καὶ τὸν κόσμον
ὅλον κατελάμπρυνας.

Μὴ κατακρίνης με, Χριστέ,
ὅταν μέλλεις με κρῖναι,
κατακρίσεως ἔργα
κεκτημένον, ἀλλ' εὐχαῖς
τοῦ ἱεράρχου φρικτῆς
καταδίκης,
λύτρωσαι φιλόνητο.

Ἐν παραβάσει ἐντολῶν
ὅλων ἡχρειωμένον,
ἀνακάλεσαι, πάτερ,
καὶ οἰκείωσον Θεῷ
προστρέχοντά με
τῇ σῇ προστασίᾳ
ἁγίε Βασίλειε.

Λαὸν καὶ ποίμνην σου, ἀγνή,
ῥῦσαι πειρατηρίων
καὶ παντοίων σκανδάλων
καὶ ἐχθρῶν ἐπιδρομῆς
καὶ πάσης ἄλλης ὀργῆς
δυσωποῦσα,
Λόγον, ὃν ἐκύησας.

Κάθισμα
Ἦχος πλ. δ´ Τὴν σοφίαν καὶ λόγον
Τῆς ἀρρήτου σοφίας θεοπτικῶς...

ὥδῃ δ΄

Χριστός μου δύναμις Θεὸς καὶ Κύριος
Ἰλὺος ρῦσαί με
παθῶν, Βασίλειε,
καὶ λαμπρύνας τὸν νοῦν μου,
εἰσδεκτικόν
θείων ἐπιλάμψεων
ταῖς ἱεραῖς σου προσευχαῖς
δεῖξον ὅπως μακαρίζω σε.

Στολήν με ἔνδυσον
ἀπολυτρώσεως,
τῶν παθῶν μου τὸν σάκκον
ῥῆξον ταῖς σαῖς
προσευχαῖς, Βασίλειε,
καὶ ἐνδυνάμωσον ποιεῖν
τοῦ Θεοῦ τὸ θεῖον θέλημα.

Μὴ θριαμβεύσης μου
ἐν ᾧρα κρίσεως
τὰ κρυφῇ πεπραγμένα,
ἀλλὰ τῷ σῷ οἰκτεῖρον ἔλεει με,
ὁ ἱερός σε δυδωπεῖ,
ὑπεράγαθε, Βασίλειος.

Ἁγία δέσποινα
καὶ παναμώμητε,
σωματώσασα Λόγον,
ἁγιασμὸν
τῇ ψυχῇ μου δώρησαι
ἀπονεκροῦσα τῶν παθῶν
τὰ σκιρτήματα πρεσβείαις σου.

ὥδῃ ε΄ Τῷ θείῳ φέγγει σου, ἀγαθέ
Βεβαρυμένόν με στεναγμῶν,
πάντων τῶν τοῦ σώματος παθῶν
καὶ προφανῶς κινδυνεύοντα,
σοῦ ταῖς προστασίαις,
πάτερ, διέγειρον
γνησίας μετανοίας
τρόποις φαιδρύνων με.
Ἀποσκοπῶν πάντοτε Θεοῦ
εἰς μακροθυμίαν, δαπανῶ
τῇ ῥαθυμίᾳ τὸν βίον μου·
σπεῦσον διεγεῖραι
πρὸς μετανοίας αἰεί,
Βασίλειε, τὸν κτίστην
ἐπικαλούμενος.

Συντετριμμένη, Λόγε, ψυχῇ
νῦν καθικετεύω σε ὡς πρὶν
ἢ Χαναναία καὶ δέομαι·
κύριε οἰκτίρμον,
σύ με ἐλέησον
εὐχαῖς τοῦ Ἱεράρχου
ὡς ὑπεράγαθος.

Ἰκετηρίαν πρὸς τὸν ἐκ σοῦ
ποίησον τεχθέντα ὑπὲρ νοῦν,
θεοχαρίτωτε δέσποινα,
ὅπως ἀοράτων
καὶ ὁρωμένων ἐχθρῶν
λυτρώσῃται τοὺς πίστει
ὑμνολογούντας σε.

ὦδὴ στ' Τοῦ βίου τὴν θάλασσαν
Λαμπτήρ θεαυγέστατε,
φωταγωγήσον ἡμῶν
τὸν λογισμόν, Βασίλειε,
τὸν φωτοδότην κύριον καὶ Θεὸν
θερμῶς ἰλεούμενος,
ἵνα πίστει καὶ πόθῳ
εὐφημοῦμέν σε.

Εἰς βάθη τοῦ πνεύματος
σὺν τῷ πνεύματι, σοφέ,
θεοπρεπῶς ἐνέκυψας
καὶ θεολόγος θεῖος ἀποφανθεῖς,
τριάδα τὴν ἄκτιστον
ἀναπτύξεσι θεαίας διετράνωσας.

Ἰστίῳ πετρούμενοι
τῶν δογμάτων σου, σοφέ,
καὶ τῶν παθῶν κλυδώνιον
διαπερῶσι, φθάνουσι γαληνοῦς
λιμένας, Βασίλειε,
ἀπαθείας ἐν πίστει
οἱ τιμώντες σε.

Ἐλπίς ἀκαταίσχυντε
τῶν πιστῶν καὶ βοηθέ
χειμαζομένων πάντοτε,
μή με παρίδῃς, δέσποινα τοῦ παντός,
πελάγει τῶν θλίψεων
καὶ παθῶν τρικυμίας
χειμαζόμενον.

Κοντάκιον

Ἦχος πλ. δ' Τῷ φαεινῷ σου βίῳ
Τῆς καθαρᾶς σου γλώττης
τὰ πάνσοφα δόγματα
τῆς βδελυρᾶς ἀπάτης
ἐξήρανε ρεύματα,
Βασίλειε, οὐρανοφάντωρ,
τῶν εὐσεβῶν
δογμάτων ὁ πρόμαχος·
πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν
τῶν ἐορταζόντων
ἐν πόθῳ τὴν μνήμην σου.

Οἱ οἴκοι

Ἀξίως ἡ ἐκκλησία
τῇ μνήμῃ σου, ἱεράρχα,
ἐν τοῖς λόγοις σου φαιδρῶς
ὠραῖζεται καὶ κραυγάζει·
«μύστα τοῦ λόγου, ἀποστόλων κοινωνέ,
ἅγιε Βασίλειε,
βασιλείας οὐρανῶν
μέτοχος χρηματίζων,
πᾶσι σὺν ἱεράρχαις
μνημονεύειν μη παύσῃ πρὸς Θεὸν
τῶν εὐσεβῶς σε ὑμνούντων
καὶ ἐορταζόντων
ἐν πόθῳ τὴν μνήμην σου».

Σοῦ πάσαν εἰς γῆν ὁ φθόγγος
ἐξῆλθε τὴν οἰκουμένην·
ὄθεν πᾶσα ἡ Χριστοῦ
ἐκκλησία ἀποστόλων σε

κατονομάζει
τρισκαιδέκατον σαφῶς,
πάνσοφε Βασίλειε,
ἣν πρεσβείαις σου ἀεὶ
σῶζε πάσης ἀνάγκης,
σκέπε πάσης ἐκ βλάβης
καὶ μνημόνευε πάντων τῶν πιστῶς
ἀνευφημούντων σε, μάκαρ,
καὶ ἑορταζόντων ἐν
πόθῳ τὴν μνήμην σου.
Μισήσας πρόσκαιρον κόσμον
καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ,
τῆς σοφίας ἱερός
ἐχρημάτισας ὄντως οἶκος
καὶ ἀνεδείχθης
νομοθέτης μοναστῶν,
ἅγιε Βασίλειε,
οὓς πρεσβείαις σου ἀεὶ,
ὥσπερ πάλαι τοῖς λόγοις,
σκέπε, φρούρει, ὁδήγει
πρὸς ἐκπλήρωσιν νόμων τῶν σεπτῶν,
ὅπως ὑμνοῦμέν σε πάντες
οἱ ἐπιτελοῦντες
τὴν μνήμην σου.

ὥδὴ ζ΄
Δροσοβόλον μὲν τὴν κάμινον εἰργάσατο
Πυρακτούμενος τῷ ζήλῳ, παμμακάριστε,
τῆς ὀρθοδόξου πίστεως,
πῦρ ἀπέσβεσας
κακοδόξων πλάνης ἐν Χριστῷ
φωστήρ γεγωνὼς ταῶν εὐσεβῶν
καὶ κυβερνήτης καὶ λιμὴν

καὶ πρὸς Θεὸν ὁδηγὸς.
Ῥητορεύων τὰ σωτήρια διδάγματα,
αἵρετιζόντων στόματα
ἐναπέφραξας·
διὰ τοῦτο πίστει σοι βοῶ·
«αδίκων χειλέων με, σοφέ,
καὶ ἀπὸ φλώσης πονηρᾶς
ῥῦσαι ταῖς σαῖς προσευχαῖς».

Ὁκνηρία κατακρύψας ὅπερ εἴληφα
εἰς ἐργασίαν τάλαντον,
ἀπεκδέχομαι
τὰς ἐκεῖ κολάσεις καὶ βοῶ·
«οἰκτείρησον, σῶσόν με, Χριστέ,
ταῖς Βασιλείου προσευχαῖς.
ἵνα ὑμνῶ σε ἀεὶ»

Συντριβείσαν ἐκαινούργησας πανάμωμε
ἀγνή, τὴν ἀνθρωπότητα
ὥς κυήσασα τὸν δεσπότην πάντων καὶ Θεὸν·
διό σε ὑμνοῦμεν εὐσεβῶς
καὶ μεγαλύνομεν πιστῶς
εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

ὥδὴ η΄
Ἐκ φλογὸς τοῖς ὁσίοις δρόσον ἐπηύγασας
Δεδεμένον σειραῖς με
τῶν παραπτώσεων,
ὥς δεσμεῖν τε καὶ λύειν,
πάτερ, δεξάμενος
παρὰ τοῦ Θεοῦ
ἐξουσίαν, Βασίλειε,
λῦσον δυσωπῶ σε

λαμπρύνας ἀπαθεία.
Ἐμαυτὸν κατακρίνω·
ἔργα γὰρ κέκτημαι
κατακρίσεως πάσης
ὄντα ἐπάξια·
ὄθεν πρὸς Θεόν
σε μεσίτην προβάλλομαι·
πάτερ ἱεράρχα
πρόστηθι, λύτρωσαί με.
Χεῖρα δίδου μοι πάτερ,
σοφέ Βασίλειε,
συναντῶντι τοῦ βίου
ταῖς περιστάσεσι
καὶ ταῖς βλαβεραῖς
ἐπηρείαις τοῦ ὄφεως
περιπεμπομένῳ
καὶ λύπη τρυχομένῳ.
Ὅρθοδόξως τριάδα
Θεὸν δοξάζωμεν,
τὸν πατέρα, υἱὸν τε
καὶ πνεῦμα ἅγιον,
ἄκτιστον ἀρχὴν,
ὁμοδύναμον, σύνθρονον,
μίαν βασιλείαν
καὶ μίαν ἐξουσίαν.

Ὑπερύμνητον Λόγον
ἀποκυήσασα,
πολυύμνητε κόρη
θεοχαρίτωτε,
ὕμνους πρὸς αὐτόν
οὓς ποιούμεθα, πρόσδεξαι
καὶ αὐτῷ ὡς πάντων

προσάγαγε δεσπότη.
ὥδῃ θ' Θεὸν ἀνθρώποις ἰδεῖν ἀδύνατον
Ἴστον ἀράχνης καθάπερ ἔλυσας
τὰ πονηρά,
Βασίλειε, καὶ ἐκφυλα δόγματα
καὶ χιτῶνα τὸν θεῖον ἐλάμπρυνας,
πάτερ, τῆς ἐκκλησίας
θείοις διδάγμασιν·
ὄθεν σε τιμᾷ χρεωστικῶς,
μάκαρ Βασίλειε.

Ὡς φῶς, ὡς λύχνος ἐτέθης, ὅσιε,
ἐν μυστικῇ λυχνίᾳ
καὶ τὸν κόσμον κατηύγασας
ἱερῶν διδαχῶν ἐπιλάμπυσιν·
ὄθεν ἐκδυσωπῶ σε
ἐσκοτισμένον μου
λάμπρυνον, Βασίλειε, τὸν νοῦν,
ὅπως γεραίρω σε.

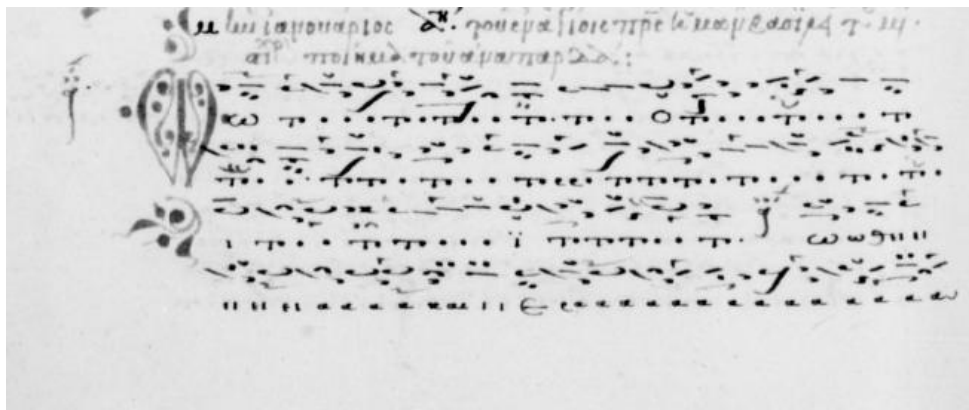
Συνών ταῖς ἄνω θεαῖς δυνάμεσι,
πατριαρχῶν,
μαρτύρων, προφητῶν, αποστόλων τε
καὶ δικαίων ἀπάντων, Βασίλειε,
θείαις χοροστασίαις,
ἐκδυσωποῦμεν σε,
σὺν αὐτοῖς ἰκέτευε Θεὸν
τοῦ οἰκτηρῆσαι ἡμᾶς.

Ἡ νῦν κατέχουσα ῥαθυμία με
καὶ τῶν καλῶν
ἀργία παντελὴς τὴν ἐκεῖθεν μοι
προξενεῖ τιμωρία καὶ δέδοικα·

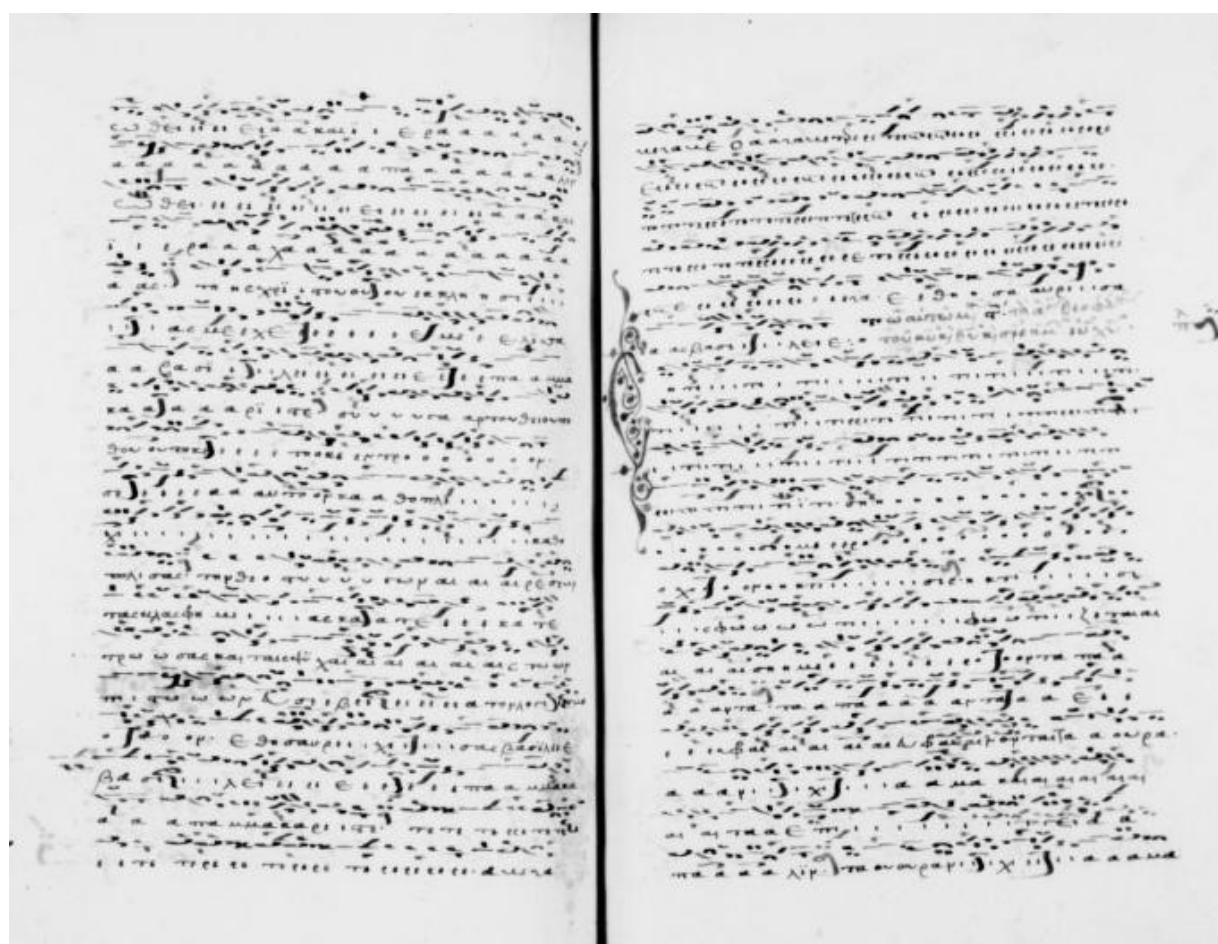
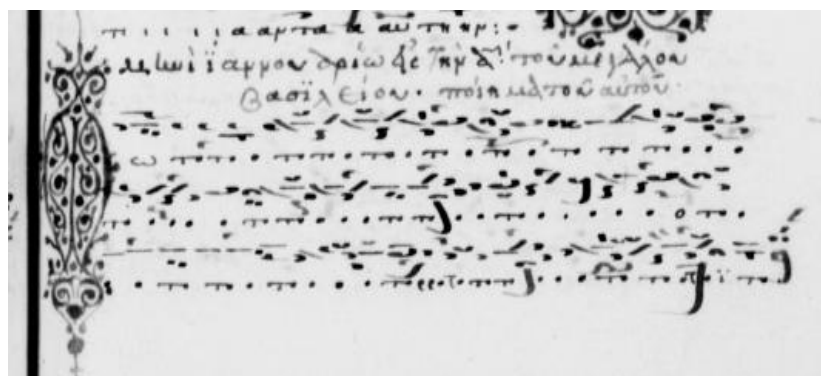
ὄθεν ἀναβοῶ σοι· «πάτερ Βασίλειε,
πρόθυμον ἀπέργασαι ταῖς σαῖς
θείαις ἐντεύξεσιν».
Φρικτὸν ἐκδέχεται δικαστήριον
τοὺς ἀμελῶς
τὸν βίον διανύοντας πάντοτε·
ἐαυτοὺς πρὸ τοῦ τέλους φεισόμεθα,
κράζοντες ἀσιγήτως·
«τῆς κυησάσης σε,
οἰκτεῖρον, ἐλέησον ἡμᾶς,
Χριστέ, δεήσεσιν».

ΕΙΚΟΝΕΣ

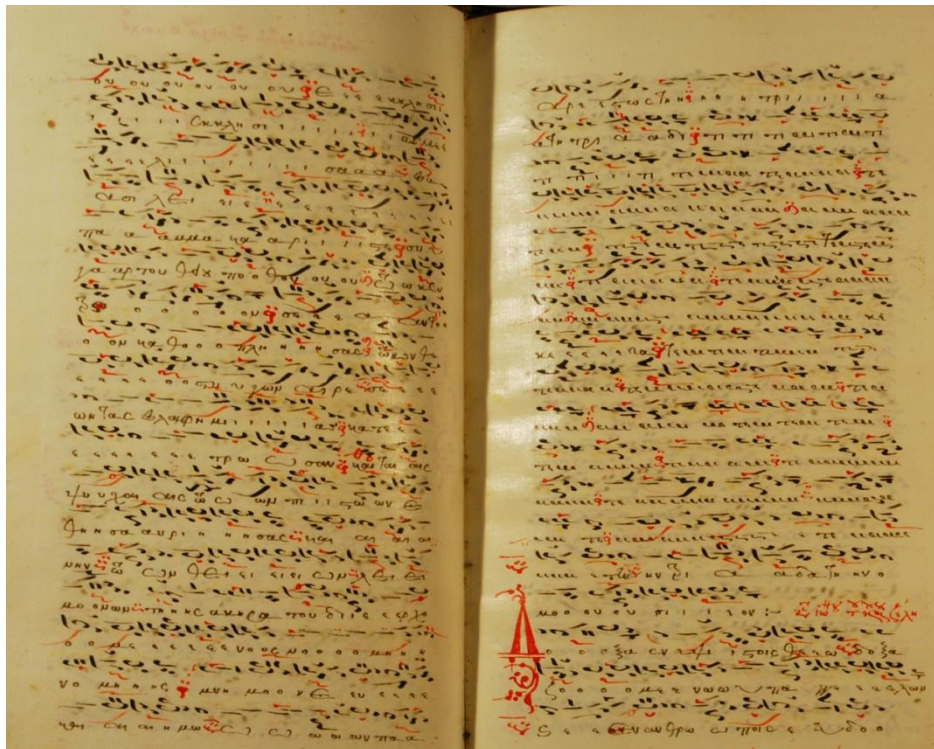
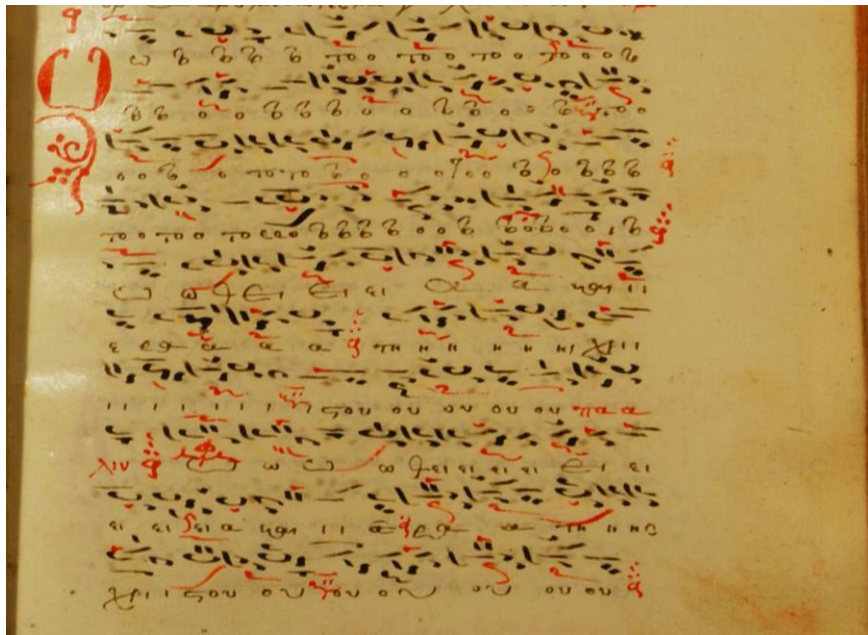
Αναπαρδά - Κώδικας Σινά 1251

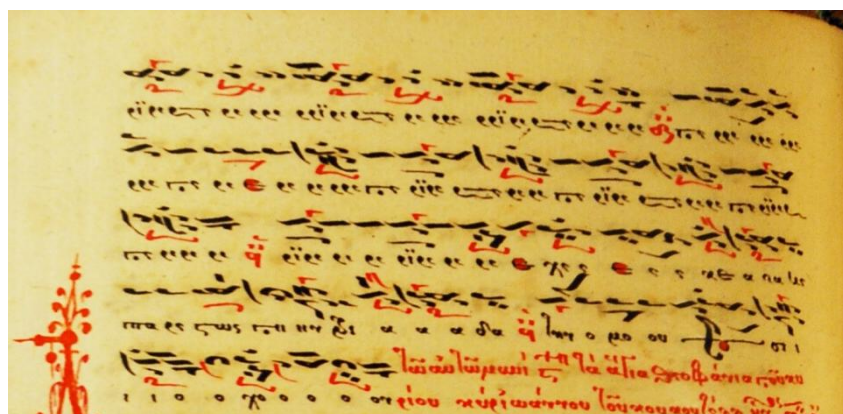
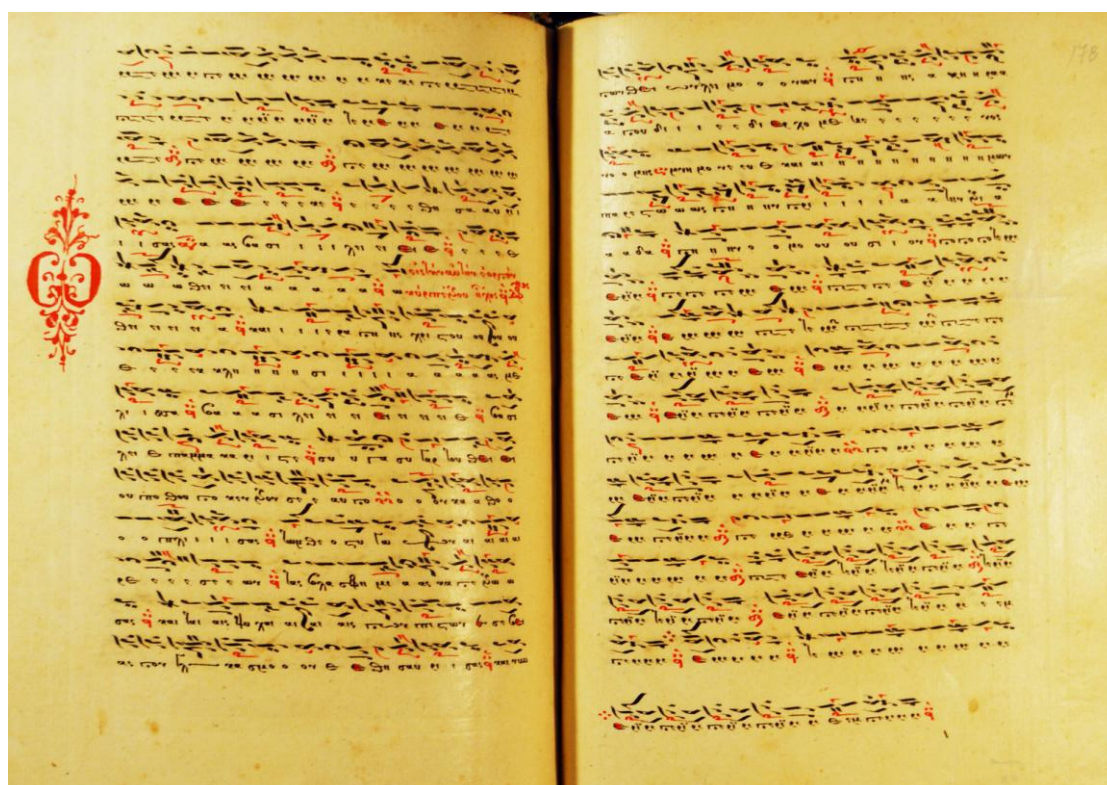
Μανουήλ Χρυσάφη - Κώδικας Σινά 1251

Κοσμά Ιβηρίτη - Κώδικας Ιβήρων 970

Πέτρου Μπερεκέτη - Κώδικας Ιβήρων 967

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

- Αγαθαγγέλου, επισκόπου Φαναρίου, *Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Ιανουάριος*, Εκδόσεις Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2004
- Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, *Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν, περιέχων τοὺς μήνας Σεπτέμβριον, Οκτώβριον, Νοέμβριον, Δεκέμβριον, Ιανουάριον και Φεβρουάριον* τόμ. Α΄, Νικολαΐδου Φιλαδέλφεως, Αθήνα 1868.
- Αλυγιζάκη Ε. Αντωνίου, *Η οκταηχία στην ελληνική λειτουργική υμνογραφία*, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985.
- «Μορφολογικές παρατηρήσεις στο έργο των μελουργών Πέτρου λαμπαδαρίου του Πελοποννησίου και Ιακώβου Πρωτοψάλτου (ιη' αϊ.)», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 71 (1988).
- Ανδρικού Ι. Νίκου, *Η εκκλησιαστική μουσική της Σμύρνης (1800-1922)*, εκδόσεις Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2012.
- Βουρλή Αθανασίου, *Εκκλησιαστική Ορθόδοξος Υμνολογία και Μουσική*, Αθήνα 1989.
- Γεδεών Μανουήλ, *Αγιοποιήσεις-Το Καθεστώς της εν Αγίοις Συναριθμήσεως*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1984.
- Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, *Ακολουθία, Παράκλησις, Χαιρετισμοί και εγκώμια του εν αγίοις Πατρός ημών Βασιλείου του Μεγάλου*, επιμέλεια Βασιλείου Ν. Ζαρντίδη, εκδόσεις Βασ.Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1979.
- *Ακολουθία της Αγίας Οικογένειας του Μεγάλου Βασιλείου*, Ι.Ν. Αγίων Βασιλείου του Μεγάλου & Κοσμά του Αιτωλού Νέας Φιλαδέλφειας (ανέκδοτο ανάτυπο).
- Γιαννόπουλου Εμμανουήλ Στ., *Η άνθηση της Ψαλτικής Τέχνης στην Κρήτη (1566-1669)*, IBM – Μελέται 11, Αθήνα 2004.
- Ευστρατιάδου Σωφρονίου μητροπ. Λεοντοπόλεως, *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1995.
- *Ποιηταί και υμνογράφοι της ορθοδόξου εκκλησίας*, 1940.
 - *Ειρμολόγιον εκδιδόμενον υπό μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Ευστρατιάδου τη συνεργασία Σπυρίδωνος μοναχού Λαυριώτου*, εν Παρισίοις 1932.

- Ζησίμου Δ. Γεωργίου, *Κοσμάς Ιβηρίτης και Μακεδών δομέστικος της Μονής Ιβήρων*, Αθήνα 2007.
- Θρησκευτική και ηθική εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Γ΄, ιδιοκτησία Αθνάσιος Μαρτίνος, Αθήνα 1963.
- Κορακίδη Σ. Αλεξάνδρου, *Βυζαντινή Ύμνογραφία, Η εκκλησιαστική υμνογραφία και υμνωδία*, Τόμος Γ΄, κεντρική διάθεση: Βιβλιοπωλείο Νεκτάριος Παναγόπουλος, Αθήνα 2006.
- Καραγκούνη Χ. Κωνσταντίνου, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χειρουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιΐας*, Αθήνα 2003.
- Καρζή Χριστίνας, *Άγιος Βασίλειος ο Μέγας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2015.
- Κρητικού Φλώρας, *Ο Ακάθιστος Ύμνος στην βυζαντινή και μεταβυζαντινή μελοποιΐα*, IBM – Μελέται 10, Αθήνα 2004.
- Λιβαδάρα Νικ., *Το πρόβλημα της γνησιότητας ύμνων του Ρωμανού*, Αθήνα 1959.
- *Ύμνοι, Κονδακάρια του Σινά*, Εκδόσεις Μυρτίδη, Αθήνα 1957.
- Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 4, Βαρθολομαίος Α΄ - Γάιος, Στρατηγικές εκδόσεις, 2010.
- Μεγάλου Βασιλείου, *Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο λόγων*, εισαγωγή-κείμενο-μετάφραση-σχόλιο Βασιλείου Μπιλάλη, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1996.
- Μηναίον του Ιανουαρίου περιέχον άπασαν την ανήκουσαν αυτώ ακολουθίαν μετά της προσθήκης του τυπικού*, Εκδόσεις Φώς, Αθήνα 2009.
- Μητσάκη Κ., *Βυζαντινή υμνογραφία από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την εικονομαχία*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1986.
- Ξύδη Θεοδώρου, *Βυζαντινή Ύμνογραφία*, εκδόσεις Νικόδημος, 1978.
- Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τόμος Α΄, Μην Ιανουάριος, Αθήνα 1970.
- Παναγιώτου Α.Δ., *Ο υμνογράφος του Αγίου Νικολάου Ιωάννης Μαυρόπουλος*, Βυζαντινή Γραμματεία, τόμος 5, εκδοτικός οργανισμός Πέτρου Κυριακίδη.
- Παπαδόπουλου Ι. Γεωργίου, *Ιστορική επισκόπησης της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής από των αποστολικών χρόνων μέχρι των καθ' ημάς (1-1900 μ.Χ)*, Εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη 1990.
- *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής : Και οι από των αποστολικών χρόνων άχρι των ημερών ημών ακμάσαντες επιφανέστεροι*

- μελωδοί, υμνογράφοι, μουσικοί και μουσικολόγοι, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον Κουσουλίνου & Αθανασιάδου, Εν Αθήναις 1890.
- Παπαδόπουλου Στυλιανού., *Πατρολογία. Ο τέταρτος αιώνας (Ανατολή και Δύση)*, τόμος Β΄, έκδοση Β΄, Αθήνα 1999.
- Παντελάκη Εμμανουήλ, *Κοντάκια και κανόνες της εκκλησιαστικής ποιήσεως*, Αθήνα 1929.
- Παπαηλιοπούλου Ε.- Φωτοπούλου Δ.Φ., *Ταμείον ανεκδότων βυζαντινών ασματικών κανόνων*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1996.
- Πάσχου Β.Π., *Εισαγωγή στην βυζαντινή –λειτουργική Υμνογραφία της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Α΄ τόμος: Προεισαγωγικά, Υμναγιολογικά Κείμενα και Μελέτες, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1999.
- *Υμνηπόλος εράσμιος, Ο υμνογράφος της Μεγάλης του Χριστού εκκλησίας Γεράσιμος μοναχός Μικραγιαννανίτης, Εις μνήμην αυτού*, Σκήτη Μικράς Αγίας Άννης, Άγιον Όρος 1992.
- Παταπίου μοναχού Καυσοκαλυβίτου, *Ασματική Ακολουθία και Εγκωμιαστικός Λόγος της Ιεράς επτάδος της Πατρομητραδελφότητος του Μεγάλου Πατρός και ουρανοφάντορος Βασιλείου*, έκδοση Ι. Ναού Αγίου Βασιλείου, Βραχνέικα Πατρών 2006.
- Πατρινέλη Χρήστου, «Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι και δομέστικοι της Μεγάλης Εκκλησίας (1453-1821)», *Μνημοσύνη Β΄* (1969), σσ. 64-93.
- Πρακτικά 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ιδρύματος βυζαντινής μουσικής και υμνολογίας, Μπαλαγεώργου, *Οι αποκείμενοι στη βιβλιοθήκη της ιερας μονης του Σινά αυτόγραφοι κώδικες του Ιωάννου ιερέως του Πλουσιαδηνού*.
- Proiou Alcestis, *Analecta hymnica Graeca*, Roma 1971.
- Σαλτερή Γ. Βασιλείου, «Ο Γερμανός Νέων Πατρών και ο «καινός καλλωπισμός» στη μελοποίηση του Στιχηραρίου. Αισθητικές, μορφολογικές και υφολογικές παρατηρήσεις», Ανάτυπο από τον τόμο *Η Υπάτη στην Εκκλησιαστική Ιστορία, την Εκκλησιαστική Τέχνη και τον Ελλαδικό Μοναχισμό, Υπάτη 2009, πρακτικά*, Αθήνα 2011, σσ. 595-605.
- Στάθη Θ. Γρηγορίου, *Η δεκαπεντασύλλαβος υμνογραφία εν τη βυζαντινή μελοποιΐα*, IBM –Μελέται 1, Αθήναι 1977.
- «Η σύγχυση των τριών Πέτρων (Μπερεκέτη, Πελοποννησίου και Βυζαντίου)», *Βυζαντινά*, τόμος 3, 1971, σσ. 216-251.

- «Γερμανός αρχιερέυς Νέων Πατρών (Β΄ ήμισυ ΙΖ΄ αιώνας). Η ζωή και το έργο του» (ζ΄ μουσικολογική σπουδή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Επίσημοι λόγοι περιόδου από 31.8.1988 έως 31.8.1991*, Τόμος Α΄, Ανάτυπο, Αθήναι 1998.
- «Θεόδωρος Παπα-Παράσχου Φωκαεύς», *Βυζαντινοί και Μεταβυζαντινοί Μελουργοί*, (ε΄ μουσικολογική σπουδή), Αθήναι 1984.
- «Ιωάννης Παπδόπουλος ο Κουκουζέλης και μαΐστωρ», *Βυζαντινοί και Μεταβυζαντινοί Μελουργοί*, (στ΄ μουσικολογική σπουδή), Αθήναι 1987.
- «Μανουήλ Χρυσάφης ο Λαμπαδάριος (Μέσα 15^{ου} αιώνας)», *Κύκλος ελληνικής Μουσικής Βυζαντινοί Μελουργοί*, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών 1994-1995, σσ. 33-38.
- «Οι τρεις Ιεράρχες υμνολογούμενοι και μελωδούμενοι», ανάτυπον εκ της *Επιστημονικής Επετηρίδος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Τόμος ΛΓ, Αθήναι 1998.
- *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, ε΄ έκδοση, εκδίδει ο Γρ. Θ. Στάθης, IBM, Μελέται 3, Αθήνα 2003.
- «Παναγιώτης Χρυσάφης ο Νέος και Πρωτοψάλτης», *Κύκλος Ελληνικής Μουσικής Μελουργοί του ΙΖ΄ αιώνα*, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών 1995-1996.
- «Πέτρος Μπερεκέτης ο Μελωδός», *Κύκλος ελληνικής Μουσικής Μελουργοί του ΙΖ΄ αιώνα*, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών 1995-1996.
- «Πέτρος ο Λαμπαδάριος ο Πελοποννήσιος ο από Λακαϊδαίμονος –Η ζωή και το έργο του», *Λακωνικά Σπουδαί*, τόμος 7, Εν Αθήναις 1983, σσ. 108-125.
- *Τα πρωτόγραφα της εξηγήσεως στη Νέα Μέθοδο σημειογραφίας, Τα προλεγόμενα Α΄ τόμος*, , IBM, Αθήνα 2016.

Τρεμπέλα Π.Ν., *Εκλογή ελληνικής ορθοδόξου υμνογραφίας*, έκδοση γ΄, Αθήνα 1997.

Τωμαδάκη Νικολάου, *Η βυζαντινή υμνογραφία και ποιήσεις ήτοι εισαγωγή εις την βυζαντινήν φιλολογίαν*, τόμος β΄, εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993.

- *Ιωσήφ ο Υμνογράφος*, εκδόσεις Μηνά Μυρτίδη, 1971.
- *Κλείς της βυζαντινής φιλολογίας*, εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993.
- *Σύλλαβος βυζαντινών μελετών και κειμένων*, εκδόσεις Μηνά Μυρτίδη, Αθήνα 1961.
- *Ρωμανού του Μελωδού Ύμνοι*, τόμος Α΄, Αθήνα 1952.
- *Ύμνοι εκδιδόμενοι εκ Πατριακών κωδίκων μετά προλεγομένων*, τόμος Δεύτερος, Τυπογραφείον Μηνά Μυρτίδη, Αθήναι 1954.

- Φούγια Μεθοδίου αρχιμανδρίτου, *Ιωάννης Μαυρόπουλος μητροπολίτης Ευχαΐτων (14^α αιώνας), Εποχή-Βίος-Έργα -Χαρακτήρ*), Τύποις Θ. Κασσιμάτη & Σία, Αλεξάνδρεια 1955.
- Χαλδαιάκη Αχιλλέως Γ., *Ο Πολυέλεος στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή μελοποιΐα*, IBM – Μελέται 5, Αθήνα 2003.
- Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, *Εισαγωγή εις το θεωρητικόν και πρακτικόν της εκκλησιαστικής μουσικής* Εισαγωγή κριτική έκδοση κειμένου παρά Εμμανουήλ Γιαννοπούλου, Θεσσαλονίκη 2002.
- Χρήστου Κ. Παναγιώτου., *Ελληνική Πατρολογία*, Περίοδος θεολογικής ακμής Δ΄ και Ε΄ αιώνες, τόμ. Δ΄, εκδόσεις Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1989.
- *Ο Μέγας Βασίλειος, Βίος και Πολιτεία, Συγγράμματα, Θεολογική Σκέψις*, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1978.
- Ψάχου Κωνσταντίνου, *Η παρασημαντική της Βυζαντινής μουσικής*, Αθήνα 1917.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

- Γιαννόπουλου Στ. Εμμανουήλ, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής – Αγγλία. Περιγραφικός κατάλογος τῶν χειρογράφων ψαλτικῆς τέχνης τῶν ἀποκειμένων στίς βιβλιοθήκες τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου*, IBM, Αθήνα 2008.
- Μπαλαγεώργου Κ. Δημητρίου, *Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής – Ιεροσόλυμα*, τόμος Α΄ [υπό έκδοση].
- Μπαλαγεώργου Κ. Δημητρίου – Κρητικού Ν. Φλώρας, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής – Σινᾶ. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων στήν βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ*, τόμ. Α΄, IBM, Αθήνα 2008.
- *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Σινᾶ. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων στήν βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ*, τόμος Β΄ [υπό έκδοση].
- Στάθη Θ. Γρηγορίου, *Τα Πρωτόγραφα της Εξηγήσεως εις την Νέαν Μέθοδον Σημειογραφίας, Β΄ Τόμος -Ο Κατάλογος*, Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2016.
- *Τα χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς*

- βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τόμ. Α΄, IBM, Αθήνα 1975.
- Τα χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τόμ. Β΄, IBM, Αθήνα 1976.
 - Τα χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τόμ. Γ΄, IBM, Αθήνα 1993.
 - Τα χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τόμ. Δ΄, IBM, Αθήνα 2015.
 - Τα χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Μετέωρα. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων τῆς ἐλληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν ἱερῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, Αθήνα 2006.
- Χατζηγιακουμή Κ. Μανόλη, *Μουσικά Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, τόμος Α΄, Αθήνα 1975.
- *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς (1453-1820) – Συμβολὴ στὴν Ἑρευνὰ τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, ἐκδόσεις «Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Εθνικῆς Τραπέζης τῆς Ελλάδος», Αθήναι 1980.
- Χρυσάνθου, *Μέγα Θεωρητικὸν τῆς Μουσικῆς*, ἐν Τεργέστη 1832.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

- Μποτονάκη Κ. Αντωνίου, *Ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνός καὶ ἡ ψαλτικὴ κατάστασις στὴν Κρήτη κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ (1450 - 1500)*, ἀνέκδοτη διδακτορικὴ διατριβὴ κατατιθέμενη στὸ Τμήμα Μουσικῶν Σπουδῶν Αθηνῶν 2013.
- Τερζοπούλου Κωνσταντίνου, *Κωνσταντῖνος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ στὴν ψαλτικὴ παράδοσις*, (Μελέται 8) Διδακτορικὴ διατριβὴ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν, Αθήνα 2004.

ΜΟΥΣΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Δοξαστάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου περιέχον Ἀπαντα τὰ Ἰδιόμελα και δοξαστικά τοῦ Ἑσπερινοῦ, τῆς Λιτῆς, τῶν Ἀποστίχων και τῶν Αἰνῶν· τὰ Ἀπολυτίκια και Κοντάκια πασῶν τῶν Δεσποτικῶν και Θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ, τοῦ τε Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου, ἐν ᾧ προσετέθησαν και τινα ἀργὰ ἀρχαῖα μαθήματα μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτα, κατὰ παραλληλισμόν ἐκ τῆς ἀρχαίας προς την νέαν Μέθοδον. Εκδίδεται ὑπὸ τοῦ Μουσ. Π.Γ. Κηλιτζανίδου Προυσαέως, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Α. Κορομηλά και Ὑιοῦ, 1882.

Δοξαστάριον τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ, περιέχον τὰ δοξαστικά τῶν τε ἑορταζομένων καὶ μὴ ἑορταζομένων ἁγίων, μετὰ τῶν ἰδιομέλων τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τινων ἁγίων, μετὰ τῶν Ἀπολυτικίων αὐτῶν καὶ ἄλλων τινῶν, μελοποιηθέντα παρὰ Νικολάου Πρωτοψάλτου Σμύρνης, νῦν πρῶτον ἐκδίδεται διὰ τοῦ τύπου εἰς τόμους δύο, συνεργεῖα καὶ δαπάνη τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀντωνίου Νικολαΐδου, τόμος Β, ἐν Σμύρνη, τύποις Ν. Πρωτοψάλτου Σμύρνης, 1879.

Δοξαστάριον, περιέχον τὰ δοξαστικά ὅλων τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν τε ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ, τοῦ τε Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, μελοποιηθὲν παρὰ Ἰακώβου πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐξηγηθὲν δὲ ἀπαραλλάκτως εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον παρὰ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐνὸς τῶν ἐφευρετῶν τῆς ῥηθείσης μεθόδου, νῦν πρῶτον ἐκδοθὲν εἰς τύπον παρὰ Θεοδώρου Π. Π. Παράσχου Φωκέως, ἐπιστάσις τοῦ αὐτοῦ, ἀναλώμασι δὲ τοῦ τε ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, τόμος δεῦτερος, ἐκ τῆς ἐν Γαλατᾷ τυπογραφίας Ἰσακ δὲ Κάστρου, ραωλς´. 1836.

Δοξαστάριον, περιέχον τὰ δοξαστικά τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, μετὰ προσθήκης τοῦ κανόνος τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, τῶν νεκρωσίων δοξαστικῶν καὶ τῶν ἑνδεκα ἑωθινῶν, μελοποιηθὲν παρὰ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐξηγηθὲν δὲ ἀπαραλλάκτως εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον παρὰ τοῦ πρώτου δομεστίκου Στεφάνου, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται, δαπάνη τοῦ τε Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, τόμος δεῦτερος, ἐκ τῆς πατριαρχικῆς τυπογραφίας, διευθυνομένης παρὰ Στ. δομεστίκου καὶ Θ. Ἀργυράμμου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν ἔτει 1841 [καὶ με χρονολογία· 1840].

Δοξαστάριον, περιέχον τὰ δοξαστικά τῶν ἀποστίχων ὅλων τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν τε ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ καὶ τὰ τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, μελοποιηθέντα παρὰ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, νῦν πρῶτον ἐκδίδεται, κατ' αἴτησιν τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει τοῦ Ἀθωνος ἱερῶν πατέρων, παρὰ τοῦ υἱοῦ Θεοδώρου Φωκαέως, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Μ. Δ. Κάστρου, 1859.

Δοξαστικά τοῦ ἑνιαυτοῦ τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τῶν ἑορταζομένων ἁγίων, μελίσθεντα παρὰ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἐξηγήθησαν δὲ κατὰ τὴν νέαν μέθοδον παρὰ Γρηγορίου λαμπαδαρίου, τόμος πρῶτος, ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ριγνίου, εὑρίσκεται δὲ κατὰ τὸν Γαλατᾶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρὰ τῷ Ἀ. Κάστρου, τυπογράφῳ, 1821

Μουσικὴ Κυψέλη, κατὰ τὴν προφορὰν καὶ τὸ ὄφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπὸ Στεφάνου Λαμπαδαρίου, περιεκτικὴ πάντων τῶν ἰδιομέλων καὶ Δοξαστικῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ, τῆς Λιτῆς, τῶν Ἀποστίχων καὶ τῶν Αἰνῶν, Ἀπολυτικίων καὶ Κοντακίων πασῶν τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν Ἑορτῶν τῶν Ἑορταζομένων Ἀγίων τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ τοῦ τε Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου εἰς τόμους δύο, τόμος ἀ' αὐθις ἐκδιδόμενος ὑπὸ Δ. Ἰωάννου πρωτοψάλτου, ἀδεία καὶ ἐγκρίσει τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὑπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ι. Παλλαμάρη, 1882.

Μουσικὴ Κυψέλη, περιέχουσα πάντα τὰ ἰδιόμελα καὶ δοξαστικά τοῦ ἑσπερινοῦ, τῆς λιτῆς, τῶν ἀποστίχων καὶ τῶν αἰνῶν, ἀπολυτίκια καὶ κοντάκια, πασῶν τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ, τοῦ τε Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, κατὰ μὲν τὸ μέλος σύμφωνος πρὸς τὸ Δοξαστάριον Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοπον[νησίου], κατὰ δὲ τὴν προφορὰν πρὸς τὸ τοῦ Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται παρὰ Στεφάνου πρώτου δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς πατριαρχικῆς τοῦ Γένους τυπογραφίας, 1857.

Μουσικὴ Μέλισσα, περιέχουσα τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα ἀπασῶν τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τῶν ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ τῶν δώδεκα μηνῶν, Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, σὺν τοῖς Ἀπολυτικίοις καὶ Εἰσοδικοῖς αὐτῶν, νῦν πρῶτον ἐκδίδεται εἰς τόμους τέσσαρας, παρὰ Θεοδώρου Π. Π. Φωκαέως, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, τόμος τρίτος, ἐν Γαλατᾷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τῆς τοῦ Κάστρου τυπογραφίας, 1847.

Μουσικὸν Ἀπάνθισμα, ἥτοι προσόμοια καὶ ἀπολυτίκια ἀργὰ καὶ ἕτερα τινά, χρήσιμα ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀγρυπνίαις, κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἁγίου ὁρους. Πασῶν τῶν εορτῶν. Δεσποτικῶν, Θεομητορικῶν καὶ τῶν εορταζομένων ἁγίων. Μηνολόγιον Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου. Ἀπαντα τονισθέντα κατὰ μίμησιν τῶν ἐν τῷ Εἰρμολογίῳ Ἰωάννου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας, καὶ τινῶν ἄλλων τοιούτων μελῶν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1904.

Μουσικὸν Δωδεκαήμερον, περιέχον ἅπαντα τὰ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ συμπίπτοντα ἰδιόμελα καὶ δοξαστικά τοῦ Ἑσπερινοῦ. τῶν Ἀποστίχων καὶ τῶν Αἰνῶν, μελοποιηθέντα παρὰ Ἀλεξάνδρου Βυζαντίου νῦν πρῶτον ἐκδοθέν εἰς ταῦπον

ὕπ' αὐτοῦ ἀδεία και ἐγκρίσει τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπὶ ταῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου, Τύποις Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884

Πέτρου Γ. Φιλανθίδου, *Περιέχουσα τα κατ' ἤχον οκτὼ Δογματικά Θεοδοκία μετὰ και των Δόξα και Νυν, τα ἑνδεκα Εωθινά, προστιθεμένου και του εναρμονίου «Ἰδού σκοτία και πρωί», τα Δοξαστικά του ὅλου ενιαυτοῦ μετὰ των εκλεκτοτέρων Ἰδιομέλων και ἅπαντα τα Δοξαστικά και Ἰδιόμελα του Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου. Ακριβῆς ανατύπωση ἀπὸ την ἐκδοση της Κωνσταντινουπόλεως του ἔτους 1906, εκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1978.*

Συλλογὴ ἰδιομέλων και ἀπολυτικίων και ἄλλων τινῶν μελῶν ταῶν Δεσποτικῶν και Θεομητορικῶν ἑορτῶν και ταῶν ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, τοῦτε Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου, μελισθέντων παρὰ Μανουήλ Πρωτοψάλτου ὡς ψάλλονται ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ· και ἐκδοθέντων παρὰ Π. Χαρίση, και Θ.Π. Παράσχου. Μεταφράσει και ἐπιστάσια τοῦ Διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ἰσάκ Δε Κάστρο και υἱοί 1831.

Σύντομον Δοξαστάριον τοῦ ἀοιδίμου Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, μεταφρασθὲν κατὰ τὴν νέαν μέθοδον τῆς μουσικῆς τῶν μουσικολογιωτάτων διδασκάλων τοῦ νέου συστήματος, ἥδη εἰς φῶς ἄχθὲν ἀναλώμασιν τῶν ἐκδοτῶν, ἐν τῷ τοῦ Βουκουρεστίου νεοσυστάτῳ τυπογραφείῳ 1820.

ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΙΒΗΡΩΝ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Ιβήρων 970

Ιβήρων 967

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΙΩΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΠΑΤΜΟΥ

Πάτμου 930 αυτόγραφο Στιχηράριο Γερμανού Νέων Πατρών

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Νέα Συλλογὴ 4 αυτόγραφο Στιχηράριο Χρυσάφη του νέου

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΓ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΟΡΟΥΣ ΣΙΝΑ

Σινά 925

Σινά 1234

Σινά 1251

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΨΑΧΟΥ

65/215

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ –ΑΡΘΡΑ

Αναστασίου Γρηγορίου, «Ο πρωτοψάλτης Κυζίκου Πέτρος Φιλανθίδης (1845 περ. - 1920)», μουσικολογική περιοδική έκδοση *Ανατολής το Περιήγημα* 1, Αθήνα 2014.

Ευστρατιάδου Σωφρονίου Μητροπολίτου πρώην Λεοντοπόλεως, «Θράκες μουσικοί», περιοδικό *Θρακικά*, Τόμος Γ', Αθήνα 1931.

Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου., «Περί της ανακηρύξεως Αγίων εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία», στο περιοδικό *Εκκλησία* ΙΒ', 1934

Στάθη Θ. Γρ., «Ο Μαΐστωρ Ιωάννης Παπαδόπουλος ο Κουκουζέλης- Η ζωή και το έργο του (1270 περίπου – α' ήμισυ ΙΔ' αι.)», Ανάτυπον εκ του περιοδικού *Εφημέριος*, τεύχη 12-14, Τυπογραφείον της Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 1986.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος. *Ευρετήριο νομοκανονικών αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος* εγκρίσει και ευλογία της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, εισηγήσει της Συνοδικής Επιτροπής δογματικών & νομοκανονικών ζητημάτων, υπό π. Γεωργίου Φραγκιαδάκη γραμματέως της Επιτροπής, 2007 (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/dogma/nomokan_apof.pdf).

Πορπατωνέλη Γ. Δημητρίου, *Ο Επιτάφιος Λόγος του Αγ. Γρηγορίου του Θεολόγου στον Μέγα Βασίλειο*, 2013 (https://www.ebooks4greeks.gr/wp-content/uploads/2013/04/Epitafios-megaloy-basilioy__Downloaded_from_eBooks4greeks.gr_.pdf).